

2020

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

О. М. НІКОЛЕНКО, Т. М. КОНЄВА
О. В. ОРЛОВА

6

О. М. НІКОЛЕНКО, Т. М. КОНЄВА
О. В. ОРЛОВА

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

6

ЛИШЕ НАПОЛЕГЛИВА ПРАЦЯ ДОПОМОЖЕ СТАТИ СПРАВЖНЬОЮ ЛЮДИНОЮ!

ЗАВДАННЯ 1

«2 лютого 1873 р. шхуна-бриг «Пілігрим» знаходилася на 43°57' південної широти та 165°19' західної довготи. Це судно... було споряджене до Сан-Франциско...»

- За допомогою географічної карти з'ясуйте місцезнаходження судна на початку подорожі. Покажіть цю точку на мапі.
- Знайдіть зображення шхуни-бригу «Пілігрим» в інтернеті. Опишіть (усно) і назвіть деталі судна. Як ним керували за часів Ж. Верна?
- Намалуйте карту подорожі «Пілігрима»: а) заплановану; б) реальну. Поясніть відхилення шхуни-бригу від курсу.

ЗАВДАННЯ 2

«Єдина пристрасть — природнича історія — цілком поглинала його (кузена Бенедикта). Сказати «природнича історія» — означає сказати дуже багато. Адже ця наука включає в себе зоологію, ботаніку, мінералогію та геологію. Та кузен Бенедикт у

жодному разі не був ані ботаніком, ані мінералогом, ані геологом».

- Ким був кузен Бенедикт (як науковець)? Охарактеризуйте коло його наукових захоплень. Що він досліджував?
- Як кузен Бенедикт ставився до науки?
- Які галузі нині належать до природничих наук? Назвіть їх.

ЗАВДАННЯ 3

«Часто цитують три слова незакінченого вірша Вергілія *“Audaces fortuna juvat...”* (“Сміливим доля допомагає...”), проте цитують неправильно. Поет сказав: *“Audentes fortuna juvat...”* (“Тим, хто насмілився, доля допомагає...”). Осміленим, а не просто сміливим, майже завжди всміхається доля. Сміливий часом може діяти не думаючи. А осмілений спочатку думає, а потім діє. У цьому чітка відмінність. Дік Сенд був *“audens”* — осміленим».

- Якою мовою наведено іншомовні цитати? За допомогою інтернету з'ясуйте їхню вимову. Прочитайте іншомовні тексти.

- Поміркуйте над змістом першого й другого висловів. Яке з них ви поділяєте?
- Доведіть, що Дік Сенд був справді *audens* — осміленим. Як він діяв? Які риси характеру виявив?

ЗАВДАННЯ 4

«Юнак відчув, що якою б важкою не була відповідальність, яку він на себе брав, він не має права від неї ухилитися».

- Використовуючи текст роману, доведіть, що Дік Сенд був відповідальною людиною.
- Які знання допомогли Діку Сенду врятувати людей? А яких знань йому бракувало?

ЗАВДАННЯ 5

«Над водою кружляли буревісники — одні абсолютно білі, з темною облямівкою на крилах. Іноді пролітали зграї капських буревісників, а у воді проносилися пінгвіни, які на землі такі недолугі й так смішно ходять... Високо в небі планерують гігантські альбатроси, розкинувши крила в 10 футів завширшки. Вони спускаються на воду й дзьобом шукають собі в ній їжу».

- Знайдіть в інтернеті інформацію про птахів з уривку. За допомогою світлин опишіть їх та їхній спосіб життя.
- Які ще представники фауни та флори згадані в романі?

ЗАВДАННЯ 6

«Дінго — так кликали пса — був із породи великих сторожових псів, які водяться в Новій Голландії... Дві букви — “С” і “В”, вигравіювані на ошийнику, — усе, що пов'язувало собаку з його минулим, яке залишилося для нового власника загадкою».

- З'ясуйте за допомогою інтернету, яка країна або континент мали назву Нова Голландія. Поясніть.
- Знайдіть зображення собаки породи дінго в інтернеті. Опишіть.
- Які таємниці роману пов'язані з образом собаки Дінго?

Кадри з кінофільму «Капітан «Пілігрима»»
(реж. А. Праченко, Київська кіностудія
імені О. Довженка, 1986)

О. М. Ніколенко, Т. М. Конєва, О. В. Орлова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Грамота»
2020

УДК 821(100).09(075.3)
3-35

Авторський колектив:

О. М. Ніколенко, професорка, докторка філологічних наук, заслужена діячка науки і техніки України (керівниця авторського колективу); **Т. М. Конєва**, доцентка, кандидатка філологічних наук; **О. В. Орлова**, доцентка, кандидатка педагогічних наук; **М. О. Зуєнко**, доцентка, кандидатка філологічних наук; **О. І. Кобзар**, професорка, докторка філологічних наук.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки України № 1/11-7557 від 27. 10. 2020)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Умовні позначення:

— ключі до твору;

— у просторі читання;

— культура різних народів;

— квіти з України;

— працюємо з творами мистецтва;

— словник;

— запитання та завдання з компетентнісним підходом.

Ніколенко О. М.

3-35 Зарубіжна література : підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти / О. М. Ніколенко, Т. М. Конєва, О. В. Орлова, М. О. Зуєнко, О. І. Кобзар. — Київ : Грамота, 2020. — 224 с.

ISBN 978-966-349-847-8

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти й доповнений відповідно до оновленої програми із зарубіжної літератури для 5–9 класів (зі змінами 2017 р.), а також концепції Нової української школи. Мета видання — формування предметних і ключових компетентностей учнів у процесі вивчення класичних і сучасних творів зарубіжної літератури.

У підручнику вміщено інформацію про зарубіжних письменників, тексти художніх творів (повністю або уривки з коментарями), запитання та завдання, спрямовані на розвиток читацької діяльності, творчих здібностей учнів, умінь роботи з інформаційно-цифровими ресурсами, навичок комунікації, лідерства та партнерства.

УДК 821(100).09(075.3)

ISBN 978-966-349-847-8

© Ніколенко О. М., Конєва Т. М., Орлова О. В.,
Зуєнко М. О., Кобзар О. І., 2020
© Видавництво «Грамота», 2020

НА ВІТРИЛАХ ФАНТАЗІЇ

Дорогі друзі!

Ми вирушаємо в нове плавання океаном світової літератури. На вас чекають пригодницькі та фантастичні твори, міфи й казки, шедеври лірики різних народів, а також художні твори про людей, які вміють долати випробування і залишатися мужніми, сильними й людьми. Ми піднімаємо разом із вами вітрила фантазії, яка поведе вас до цікавих і незвіданих світів, де перемагають добро, справедливість і любов! Ми попливемо сміливо до нових відкриттів! З нами будуть улюблені літературні герої та героїні — Прометей, Дік Сенд, Вакула й Оксана, Джим Гудзик і машиніст Лукас та ін. З ними завжди цікаво й не страшні ніякі життєві хвилі та повороти долі.

Щоб не потонути в бурхливому океані життя, давайте домовимося в нашому плаванні дотримуватися правил перебування на борту.

1. Ми завжди допомагаємо одне одному.
2. Ми ніколи не спиняємося у творчому пошуку.
3. Ми вільні у своєму мисленні.
4. Ми поважаємо думку й позицію кожного.
5. Ми шукаємо цікаві книжки скрізь — у школі, бібліотеці й інтернеті.
6. Ми читаємо книжки за програмою та поза програмою, постійно розширюємо коло читання.
7. Ми розповідаємо про свої улюблені твори та радимо їх прочитати іншим.
8. Ми любимо та бережемо книжки.
9. Ми не уявляємо свого життя без книжок!

А десяте правило придумайте самі. Ми разом здолаємо всі труднощі й знайдемо справжні скарби, що приховані в книжках!

Авторки

Підручник — ваш добрий співрозмовник, супутник і порадник

Кожна людина має право на власну думку й позицію. Вільне критичне мислення — запорука свободи в Україні та світі. Тому ми запрошуємо вас до читання і діалогу, до самостійного мислення та пошуку в царині зарубіжної літератури. А щоб вам було легше зорієнтуватися в розмаїтті імен і творів, зверніть увагу на відповідні рубрики.

Ключі до твору — тут ви знайдете необхідну інформацію про художній твір, жанр, пояснення сюжету, образів тощо. **У просторі читання** подано художні тексти повністю або в ключових епізодах із коментарями. **Словник термінів** допоможе вам краще запам'ятати теоретичні поняття. **Культура різних народів** висвітлює вірування, традиції та звичаї різних народів, що допоможе вам краще зрозуміти твори національних літератур. Рубрика **Працюємо з творами мистецтва** розкриває втілення літературних творів у кіно, живописі, музиці й інших видах мистецтва. **Квіти з України** — особлива рубрика, вона навчить вас не тільки «чужого навчатись», а і «свого не цуратись», як казав Т. Шевченко.

У підручнику також подано запитання та завдання з компетентнісним підходом, виконуючи які ви станете компетентними читачами, а також професіоналами своєї справи в майбутньому, успішними й упевненими людьми. Допоможуть вам у навчанні також рубрики **Літературна прогулянка**, **Готуємося до читання**, **Коментарі** та ін.

Бажаємо вам радості й чудових відкриттів у книжковому світі!

ВСТУП

ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИД МИСТЕЦТВА

Мистецтво не має меж.
Вільям Шекспір

Минають роки й століття, змінюються люди та країни, зникають одні й народжуються інші цивілізації. Ми ввійшли в стрімке ХХІ ст., яке дивує технічними винаходами й науковими відкриттями. Однак, як би не змінювався світ, великим духовним надбанням людства завжди залишається мистецтво, що не підвладне часові. Матеріально-побутові речі (будинки, автомобілі, одяг, взуття та ін.) недовговічні, а витвори мистецтва ніколи не втрачають свого значення. У них закарбовані вічні цінності людства, важливі для розвитку кожної особистості. Як слушно зазначав Й. В. Гете, «мистецтво допомагає людині стати людиною і знайти сенс свого існування».

Мистецтво виникло в далекі часи, коли давні люди почали малювати в печерах, вирізьблювати на камінні та кістках сцени зі свого життя, танцювати, співати й поетично розповідати про навколишній світ і самих себе. Навіть тоді, коли ще не було писемності, прагнення до краси вже було притаманне людям. Воно стало основою мистецтва.

Мистецтво є *процесом творення* особливо-го художнього світу. Цей світ подібний до реального, але водночас відрізняється від дійсності, бо є результатом творчої уяви митця.

Різниця між видами мистецтва відчувається в часі та просторі. Так, література та музика здатні розкрити життя людини протягом тривалого часу. А живопис, скульптура, архітектура й графіка фіксують тільки певний момент предмета, явища чи стану людини. У мистецтві хореографії, театру та кіно важливими є і простір, і послідовність у часі.

Мистецтво — це ще й особливий спосіб *пізнання світу та людини, форма спілкування, діалог* (автора й того, хто сприймає мистецтво,

*О. Роден. Рука Творця.
1898 р.*

А. Рубльов. Трійця.
XV ст.

а також багатьох людей різних поколінь, країн і культур між собою). Воно звернене до людських почуттів, впливає на них і *формує внутрішній світ особистості та її моральні якості, тобто виховує*.

Мистецтво допомагає людині сформувати естетичний смак (уміння розрізнати красиве і потворне, художнє і нехудожнє, оцінювати твори, орієнтуватись у світі мистецтва) та отримати велику насолоду від творів.

Характерною особливістю мистецтва є використання художніх образів, що втілюють у конкретних формах певні уявлення про світ, життя, людські стосунки, ідеали та цінності.

Музика, живопис, література, скульптура, архітектура, театр, кіно й інші витвори людської майстерності — усе це *види мистецтва*, що створила людська фантазія. Вони споріднені між собою. У них виявляється найголовніша ознака мистецтва — краса, що не втрачає своєї значущості за будь-яких змін у суспільстві. Краса слугує не фізичним, а духовним потребам особистості, тому мистецтво допомагає людям знайти сенс життя, своє місце у світі, ідеал.

Водночас види мистецтва відрізняються між собою за *сприйняттям, матеріалом і співвідношенням із часом і простором*. Види мистецтва ми сприймаємо по-різному: музику — слухаємо, живопис і скульптуру — споглядаємо, театральні вистави й кіно — дивимося та слухаємо одночасно. Крім того, види мистецтва відрізняються тим матеріалом, яким користується митець. Наприклад, письменник послуговується словом, композитор і музикант — звуками, художник — фарбами.

Художня література — один із найважливіших видів мистецтва. Оскільки основним матеріалом літератури є слово, то її називають *мистецтвом слова*, або *словесним мистецтвом*. За допомогою слова можна не тільки змалювати

Бібліотека Конгресу США. м. Вашингтон (США)

навколишній світ, а й вибудувати уявний світ, створити художній образ і нову художню реальність.

Завдяки багатозначності художнього слова літературні твори можна читати по-різному в будь-які часи. Це забезпечує невмирущу цінність літератури. Мистецтво слова завжди приховує таємницю і надихає людей творити добро та красу.

Функції художньої літератури

Функція	У чому полягає
пізнавальна	дає змогу пізнати світ і людину
виховна	виховує моральні якості, естетичний смак
естетична	розбудовує світ за законами краси
гедоністична	дає насолоду від процесу читання

Назвіть та охарактеризуйте відомі вам 1–2 твори різних видів мистецтва — музики, живопису, скульптури, драматургії, кіно, балету, опери та ін. Які враження вони справили на вас? Чим ці твори відрізняються від літератури?

Українське слово *мистецтво* походить від німецького *Meister* («майстер»), яке утворилося від латинського *magister* («навчитель»). Наприкінці XIX ст. це слово ввела в широкий обіг *Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач)* — відома українська письменниця й перекладачка, громадська й культурна діячка. Людину, яка створює шедеври мистецтва, називають *митцем* (якщо це чоловік) або *мисткинею* (якщо це жінка).

Мистецтво — 1) одна із форм суспільної свідомості; 2) вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, утілюючи духовні ідеали (митця, народу, епохи, людства); 3) у широкому значенні — досконале вміння в якійсь справі або галузі, майстерність.

Література (художня) (з латин. *littera* — буква, літера) — 1) сукупність писаних і друкованих художніх творів народу, епохи, людства; 2) різновид мистецтва, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за допомогою засобів слова.

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ

Художній образ — краплина, у якій видно цілий світ.

Антон Чехов

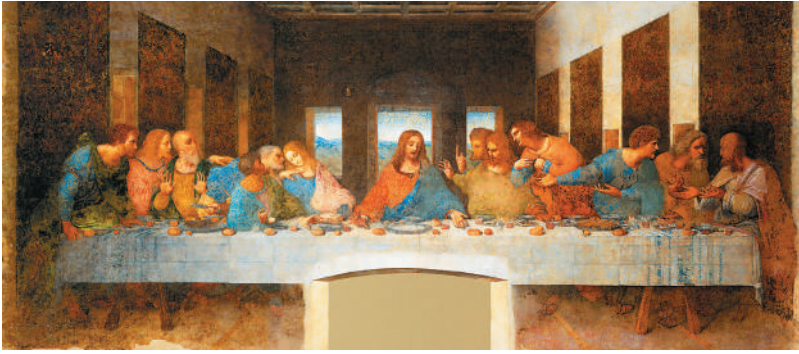
Мистецтво осягає буття людства, суспільства, особистості та природи в *художніх образах*. Художній образ є основою будь-якого різновиду мистецтва, а також фольклору (як народного мистецтва). Художній образ поєднує реальний світ і творчий задум митця (художній вимисел), уявлення (або ідею) і конкретне, індивідуальне втілення (у предметах, явищах, особах персонажів тощо). Образність (тобто здатність до творення художніх образів) відрізняє мистецтво від інших видів духовної діяльності, наприклад від науки, де важлива точність, а не вигадка.

Для розуміння художнього образу важливо не тільки те, який зміст у ньому втілено (ідея чи уявлення), а й те, як він створений, які засоби використовує митець для увиразнення образу (наприклад, портрет, пейзаж, мова, вчинки тощо). Потрібно враховувати й співвідношення одного художнього образу з іншими, його зміни в процесі розвитку сюжету твору (це стосується словесного, драматичного та музичного видів мистецтва).

Художній образ у мистецтві виконує різні функції. Він є *особливим засобом пізнання* світу та людини, може *втілювати духовний ідеал* (митця, народу, епохи, людства). *Естетичне призначення* художнього образу полягає в тому, що він дає насолоду людям, формує їхній естетичний смак. Нам цікаво спілкуватися з улюбленими образами протягом усього життя. Художній образ може виховувати, формуючи наші уявлення про моральні якості, призначення людини у світі, національні та загальнолюдські цінності.

Гора Фудзі (Японія)

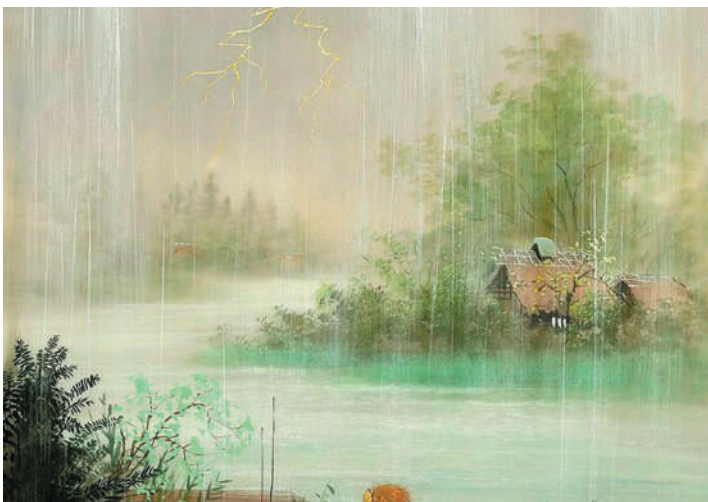
Л. да Вінчі. Таємна вечеря. 1495–1498 рр.

За змістом розрізняють такі види художніх образів, як *образи-предмети*, *образи-персонажі*, *образи-описи* (зображення природи, помешкання, міста тощо), *образи автора*, *розповідача*, *читача* та ін.

Ті художні образи, які переходять з однієї епохи в іншу, до яких часто звертаються митці, даючи їм власне трактування, називають *традиційними*. Вони мають завжди усталене значення, що залишається незмінним протягом тривалого часу. Проте літературознавці можуть по-іншому трактувати образи, залежно від епохи й авторського задуму.

У кожній національній культурі є свої традиційні образи. Наприклад, для фольклору, художньої літератури та живопису Японії такими традиційними образами є сакура (вишня), гора Фудзі, красуня, самурай (воїн у стародавній Японії, людина, яка служить) та ін. В Україні традиційними образами в усній народній творчості ми вважаємо калину, вербу, сонце, козака, матір та ін. Їх часто використовують і в художній літературі.

Традиційні образи здатні долати кордони окремих країн, набуваючи значення для людей усього світу. У такому випадку їх називають «*вічними*». Це образи-персонажі, що мають можливості для філософського осмислення

Кодзіма Кокеї. Літня гроза. 2000-ні роки

буття. Однак не всі традиційні образи стають «вічними», бо інколи вони мають сенс тільки для конкретної нації чи народу. Проте «вічні» образи завжди мають ознаки традиційності. У світовій літературі «вічними» образами стали Христос, Богоматір (як і інші біблійні образи), Прометей, Ікар, Боян.

Художній образ — це втілення загального уявлення (про життя, людину, людські стосунки, ідеали тощо) у конкретно-чуттєвій формі (тобто в предметах та явищах).

Ознаки художнього образу: конкретність, цілісність, динамізм, умовність, знаковість, діалогізм, багатозначність, життя в часі.

Традиційний образ (у художній літературі) — образ, що переходить від однієї літературної епохи до іншої, зберігається та активно функціонує протягом тривалого часу або в одній національній літературі, або в різних національних літературах.

«Вічний» образ (у художній літературі) — літературний образ, який за глибиною художнього узагальнення виходить за межі конкретних творів і зображеної в них історичної доби, містить невичерпні можливості для філософського осмислення буття.

Компетентності

Обізнаність. 1. Як ви розумієте поняття «мистецтво»? Назвіть його основні ознаки. **2.** Які види мистецтва ви знаєте? Чим вони подібні та чим відрізняються? **Читацька діяльність. 3.** Чим відрізняється художня література від інших видів мистецтва? Розкрийте значення літератури для людини. **Комунікація. 4.** Доведіть, що мистецтво об'єднує людей різних країн. **Ми — громадяни. 5.** Поміркуйте, яку роль у житті сучасного українського суспільства відіграють мистецтво й література. Які мистецькі заходи привернули вашу увагу? Чому? **Сучасні технології. 6.** Створіть кроссенс (9 малюнків, об'єднаних спільною темою), присвячений одному виду мистецтва — живопису, архітектурі, театру та ін. **7.** Подивіться в інтернеті мультфільм за мотивами казки Е. Т. А. Гофмана «Лускунчик і мишачий король» (реж. Б. Степанцев, СРСР, 1973) та однойменний балет П. І. Чайковського. Які образи втілюють у фільмі добро, а які — зло? Як вони відтворені за допомогою засобів музики? **Творче самовираження. 8.** Складіть речення зі словом *митець* (або *мисткиня*). **Лідери та партнери. 9. Робота в групах.** Підготуйте презентацію традиційних художніх образів різних країн (однієї за вибором). **Навчаємося для життя. 10.** Назвіть і розкрийте зміст «вічних» образів, які зображені в одному з храмів чи музеїв у вашій місцевості.

МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

ПОНЯТТЯ ПРО МІФ. ОСНОВНІ ГРУПИ МІФІВ

Не всі давні греки були Афродітами, Геркулесами, Аполлонами, але в них був ідеал краси, і вони бачили її в різних проявах, увічнювали її, учились у неї краще жити на світі.

Олександр Довженко

З давніх-давен люди намагалися пояснити світ, природу та своє місце в навколишньому середовищі. Так виникли міфи, що є особливим способом мислення, утіленням колективної свідомості народу, відображенням уявлень і вірувань давніх людей.

Міф у перекладі з грецької означає «слово», «чутка», «звістка», «розповідь». Від цього слова походить поняття «міфологія» — 1) сукупність міфів; 2) наука, завданням якої є вивчення міфів.

У багатьох народів можна знайти подібні міфи — про виникнення світу й людства, природні явища, про богів і героїв. Це зумовлено тим, що давні люди в різних куточках Землі намагалися дати пояснення явищам природи та незбагненим подіям. Буття людини, природні стихії, рух планет і плин часу — усе це давало ґрунт для виникнення міфів. Вони були не тільки результатом людської фантазії, а й художнім (поетичним) переосмисленням історії, досвіду попередніх поколінь, реальних подій, що колись відбувалися.

За змістом міфи умовно поділяють на такі *тематичні групи*:

- міфи про створення та будову світу;
- міфи, які пояснюють виникнення якогось явища в природі чи в людському суспільстві;
- міфи, у яких викладено вигадані історії про минуле;
- міфи, пов'язані з календарними обрядами та магічними діями відповідно до природного циклу;
- міфи про богів, у яких утілено уявлення давніх людей про явища природи та людські якості;
- міфи про подвиги героїв;
- міфи про загибель цивілізації та кінець світу.

Міф (з грецьк. *mythos* — слово, переказ, звістка) — розповідь, у якій явища природи або реальні події творчо переосмислені давніми людьми, які прагнули дати власне пояснення світу.

Мотив сприяє розвитку сюжету твору, а також впливає на характеристику художнього образу.

У межах однієї теми міфи можуть реалізовувати різні мотиви. Наприклад, у міфах про створення та будову світу відтворено мотиви про сонце, день, ніч, хаос, верховне божество тощо, у героїчних міфах — мотиви народження та становлення героїв, їхні випробування, подвиги, загибель заради високої мети тощо.

Образи, що використовуються в міфах, називають *міфологічними*. У них утілено в конкретній формі уявлення давніх людей про світ, природу й ідеали. Міфологічні образи є традиційними для певного народу. Разом із тим чимало міфологічних образів набуло значення для різних народів, ставши «вічними». До них звертаються письменники, живописці, скульптори й інші діячі мистецтва різних часів.

Українські міфологічні образи

Українська міфологія має багато спільного з міфологією інших народів. Багатобожжя (поклоніння різним богам) визначало світогляд і вірування українців до прийняття християнства. Творцем Усесвіту, богом над богами для наших предків був *Род*. Владикою світу, богом світла й небесного вогню вважали *Сварога*. *Перун* був богом блискавок і грому, пробуджував навесні землю до життя і поливав її дощами. Син Сварога, *Дажбог*, — бог жнив, родючості та сонячного світла. *Хорс* — бог сонця. *Лада* — богиня кохання, а *Велес* — бог достатку й скотарства. Усі речі та явища, які супроводжували селянське життя, набували міфологічного значення. Наприклад, колесо вважали втіленням влади сонця, вічного коловороту природи й захистом від нечистої сили.

Літературна прогулянка

Чи подібний міф до казки?

Міф є результатом колективної творчості, у ньому використовують розповідну форму (невелику за обсягом) і вигадку. Міф, як і казка, може існувати в різних варіантах. Проте міф — не тотожний казці, між ними є суттєві відмінності.

Міф	Казка
Основа міфу — реальні події, явища природи, перетворені людською фантазією.	Основа казки — вигадка.
Відображає колективні уявлення про світ, його створення, будову, істот, що його населяють.	Відображає уявлення про окремі аспекти людського буття, риси людей, мораль.
Пояснює світ.	Розважає та повчає.
Міфу вірили.	Казку завжди сприймали як витвір фантазії.
Діють міфологічні персонажі — боги, герої, дивовижні істоти.	Переважають діють звичайні люди, тварини, речі, яких інколи наділяють чарівними властивостями.
Зображує світ у його неподільності й складності.	Зображує протистояння добра і зла, у якому добро завжди перемагає.

Компетентності

Обізнаність. 1. Чим зумовлено виникнення міфів? **Читацька діяльність. 2.** Визначте подібність і відмінності міфу від казки. **Ми — громадяни. 3.** Розкрийте символічне значення українських образів, пов'язаних із міфологією: Дідух (сніп), коровай, намисто. **Сучасні технології. 4.** Знайдіть і прочитайте в інтернеті 1–2 міфи про створення світу різних народів. Перекажіть і прокоментуйте. **Творче самовираження. 5.** Назвіть богів і богинь української міфології. Усно опишіть їх. Придумайте історію про одного (одну) з них. **Лідери та партнери. 6.** Робота в групах. Підготуйте презентацію (зображення) української вишивки на рушниках або сорочках одного з регіонів нашої держави. Які міфологічні образи, символи й уявлення відображено в орнаментах? Яка вишивка є традиційною у вашій місцевості? Що вона означає? **Довкілля та безпека. 7.** Обговоріть питання «Як міфи допомагали виживати давній людині?».

Грецькі міфи

На півдні Європи, на берегах теплих Іонічного й Егейського морів, розташований Балканський півострів, а біля нього — чимало великих і малих островів. Саме там існувала Стародавня Греція, яку ще називають *Елладою*, а її мешканців — *еллінами*. У II–I тис. до н. е. тут виникли прекрасні перекази про створення світу, діяння богів і богинь, героїв, про різні природні явища. Грецька міфологія належить до поняття «античність» — сукупність історичних і культурних надбань давніх греків і римлян, яка утворила фундамент європейської культури.

Перші міфи виникли за умов общинно-родового устрою, який визначав передусім сімейні зв'язки. Природу та навколишній світ уявляли як об'єднання живих розумних істот, які пов'язані родинними зв'язками й керують долею світу та людей.

За уявленнями давніх греків, світ постав із *Хаосу*, який видавався їм як щось вічне, темне та нескінченне. З *Хаосу* виникла *Гея* — Земля, яка мала магичні властивості народжувати все нове. Невдовзі з'явилася сила, що все оживлювала, — *Кохання (Ерос)*. Глибоко під землею, як вважали греки, знаходився *Тартар* — похмура темна безодня. Поки не було ночі й дня, Гея, Ерос і Тартар існували у величезному *Хаосі*. За першими богами з *Хаосу* вийшли *Ереб (Морок)* і *Нікс (Ніч)*, їхніми дітьми були *Ефір (Світло)* і *Гемера (День)*. Так давні греки пояснювали виникнення дня та ночі.

Могутня Гея-Земля народила *Урана* — блакитне Небо. До нього потяглися гори, між ними утворилося море. Уран розширював свої володіння, а Гея прикрашала себе рослинами, населяла світ тваринами й людьми. Згодом

Рафаель. Парнас. Фреска. 1509–1510 рр.

Уран і Гея одружилися, від них пішли інші покоління богів, що, згідно з віруваннями давніх греків, впливали на життя людського роду.

У грецькій міфології є чимало міфологічних образів, які втілювали жах і беззахисність людини перед природою: жінка-змія *Ехїдна*, *Горгона Медуза*, підступний *Сфінкс* та ін.

Згодом люди навчилися приборкувати природні сили, а в міфології настає пора людиноподібних богів і героїв. Наймогутнішим серед них був *Зевс* — володар неба й землі, громовержець, цар богів і людей.

Явища природи втілювали проміжні між богами та людьми істоти — німфи, яких, залежно від місця перебування, називали по-різному: *нереїди* (у морях), *океаніди* (в океанах), *наяди* (у річках, джерелах), *дрїади* (на деревах) тощо. Володарем лісів, покровителем природи й пастухів вважали могутнього *Пана*.

Літературна прогулянка

Хто жив на Олімпі?

За уявленнями давніх греків, на *Олімпі*, найвищій горі (2911 м) у Греції, жили боги, які нічим не відрізнялися від людей, за винятком безсмертя та вроди. Повелитель Олімпу *Зевс* наказав *Гефесту*, покровителю ремесел, збудувати для богів розкішний палац. Серед олімпійських богів найвідомішими є: *Посейдон* — брат Зевса, володар морів та океанів, покровитель мореплавства; *Деметра* — сестра й дружина Зевса, богиня хліборобства та родючості, покровителька шлюбу; *Гера* — сестра Зевса, його дружина після Деметри, богиня родинного щастя, подружньої вірності; *Афіна* — дочка Зевса, богиня мудрості, військових наук, справедливості; *Гермес* — син Зевса, покровитель мандрівників, купців, торговців; *Афродіта* — дочка Зевса, богиня вроди й кохання.

На Олімпі не було снігу й дощів, спеки чи холоду. Боги жили в розвагах і бенкетах, слухали чарівні пісні муз — богинь поезії, мистецтв і наук. Однак нерідко вони спускалися на землю, спілкувалися з людьми, інколи закохувалися в них і навіть брали шлюб із земними мешканцями.

Афіна. Фрагмент скульптури. IV ст. до н. е.

У Стародавній Греції панував культ героїв — напівбогів, легендарних воїнів, засновників міст. Їх вважали посередниками між богами й людьми. Нерідко людські якості втілювали уявлення греків про добро і зло, правду і кривду, справедливість і несправедливість.

Серед міфічних героїв найвідомішими є: *Геракл*, який здійснив багато славних подвигів; *Тесей*, котрий подолав страшного Мінотавра в Лабіринті; *Персей*, який знищив морське страховисько й урятував красуню Андромеду; *Ахілл*, *Гектор*, *Одіссей*, *Паріс* та інші герої міфів про Троянську війну.

Від образів грецької міфології розпочинається галерея «вічних» образів у світовому мистецтві й літературі.

Міф «ПРОМЕТЕЙ». *Прометей* (з грецьк. *провидець*) — у грецькій міфології син титана¹ Япета й німфи Клімєни (у варіантах — Феміди², Асії). Він допоміг Зевсові подолати титанів і здобути владу над світом. Під час суперечки про зменшення жертв богам Прометей підтримав людей, які потерпали від голоду й були безсилі проти могутніх олімпійців. *Зевс* розгнівався на людей та забрав у них вогонь. Але Прометей викрав вогонь з Олімпу й приніс його людям в очеретині. Так людський рід було врятовано від голоду й холоду. За протидію богам Зевс звелів покарати Прометея — прикути його до однієї зі скель Кавказьких гір і пробити списом груди. Щоранку сюди прилітав орел і гострим дзьобом клював печінку героя. За ніч вона відростала, але вранці орел прилітав знову. Прометей страждав багато тисячоліть. Він знав страшну таємницю про те, що Зевс загине, якщо одружиться з богинею *Фетідою*, її син уб'є Зевса. Інша богиня — *Феміда* — умовила Прометея розказати правду Зевсові. Щоб віддячити за цю послугу, він послав *Геракла* врятувати Прометея.

Готуємося до читання

Пригадайте, за що відповідали та яку силу втілювали боги й богині: Зевс, Афіна, Гефест, Фетіда, Феміда. З'ясуйте, як вони вплинули на долю Прометея. Хто з героїв йому допоміг?

Прометей

(...) Люди не варили їжі, не світили в домівках, не грілися біля багать, і було те життя без вогню злиденним животінням.

Пожалів людей своїм великим серцем титан Прометей та сміливо порушив Зевсову заборону. Якось він зустрів Афину Палладу, улюблену Зевсову дочку. Богиня мудрості завжди була прихильною до титана, тож він і попросив її відчинити йому двері чорного ходу, що вів до Зевсового палацу, — адже Прометею було вже не вільно з'являтися на Олімпі. Афіна Паллада так і зробила,

¹ *Титани* — божества старшого покоління, діти Урана (Неба) і Геї (Землі); у переносному значенні: люди виняткового розуму й таланту.

² *Феміда* — дочка Урана та Геї, друга дружина Зевса; у переносному значенні: закон, правосуддя; жерцями Феміди називають служителів закону, юристів.

думаючи, що Прометееві цікаво поглянути на новий витвір бога-митця Гефеста — на людей із щирого золота, що, наче живі, слугували богам.

А Прометей, опинившись у Зевсовій оселі, мерщій узяв із божественного вогнища невеличку іскру, сховав її в порожній очеретині та й приніс людям на землю.

Відтоді засяяли, заяскріли веселі вогнища на землі. Навколо них люди збиралися цілими родинами, смажили м'ясо, грілися, танцювали, зажили тепер весело й дружно. З того щиро радів титан Прометей. Він навчив їх приборкувати вогонь, плавити мідь, кувати зброю, і люди стали дужчі й сміливіші, уже не схилялися покірно перед своєю долею. Завдяки Прометееві вони навчилися думати й тоді, мабуть, уперше відчували себе людьми.

Та чорним, грозовим буревієм насувався на відважного титана страшний гнів усевладного Зевса. Ніхто у світі ще так зухвало не порушував його заборони, ніхто не насмілювався повставати проти нього, батька всіх безсмертних і смертних.

У шаленій нестямі Зевс звелів закувати титана Прометейя в кайдани й припнути на самому краю землі до стрімкої скелі, щоб відступник висів там довгі століття. Таку кару надумав Зевс останньому з роду титанів, що насмілився змагатися з ним і боронити слабосилих і нікчемних людей.

Здійснити цю кару Зевс доручив своєму кульгавому сину Гефесту, неперевершеному митцеві й ковалю, а в помічники йому дав двох своїх вірних слуг — Силу та Владу, суворих, безжальних і жорстоких. Прикро було Гефестові коритися Зевсовій волі, бо він щиро шанував Прометейя, але не послухатися рідного батька не міг.

Туди, де закінчується пустельна країна диких скіфів і велично здіймається до неба бескеття Кавказу, Сила й Влада привели непокірного титана, а за ними шкутильгав бог Гефест.

Він був кульгавий із дитинства, бо колись розгнівався на нього Зевс і, схопивши малою за ногу, швиргонув геть з Олімпу. Довго летів Гефест, цілий день, а надвечір упав на скелястий острів Лемнос і відтоді став шкутильгати. З того часу навіки оселився в його серці страх перед Зевсом. Той страх примусив його й тепер скоритися могутньому батькові. Знову тяжко зітхає Гефест і піднімає величезний молот, щоб прикувати Прометейя до стрімкої кручі.

— Бий молотом дужче, дужче! — суворо наказує Влада. — Щоб Прометей не зміг у путах і поворухнутися. Та не зітхай, не стогни, він же Зевсів ворог, злочинець.

— Яке огидне моє ремесло! — розпачливо вигукує Гефест. — Хай би хто інший ним володів, тоді я не мусив би приковувати друга до скелі. О Прометейю, сину великої Феміди! Я сам плачу через твої тяжкі страждання, та мушу коритися невблаганному Зевсові.

Знову й знову гупає молот, від нього йде стоголоса луна, здається, що то стогнуть похмурі Кавказькі гори. Нарешті титана прикуто.

Г. Ф. Фюгер. Прометей несе вогонь людям. 1817 р.

— От і добре! — озивається Влада. — До цієї скелі люди не дістануться, хоч би як хотіли зарадити своєму благодійникові.

— Ніхто йому тепер не зарадить, — скрушно мовить Гефест, — невблаганне серце в Кроніда¹. Яку жорстоку кару він вигадав! Очам нестерпно дивитися на Прометея.

— Стережися, щоб за такі слова Зевс не покарав і тебе, — похмуро каже Влада та квапить Гефеста: — Годі вболівати за тим зухвальцем, ходімо звідси. А ти, Прометею, можеш тепер ремствувати на Зевса та дбати про жалюгідних смертних людей.

Ані словом не озивається гордий богоборець. Навіть не дивиться, як ідуть геть Сила та Влада, кремезні, негнучкі, наче витесані з каміння, а за ними ще дужче шкутильгає Гефест. Тільки коли вони зникли за горами й навколо залягла мертва тиша, Прометей застогнав і голосно крикнув:

— О божественний ефіре! О мати-земле й сонце ясне, усевидюще! О бистрокрили вітри і хвилі невтомного моря! Погляньте, як покарав мене Зевс за те, що я був прихильний до смертних і приніс їм вогонь. Я знав, що Зевс мене покарає. Страшні мої страждання, та я не зрікаюся свого вчинку! (...)

Усі підвладні йому стихії Зевс кинув на прикутого Прометея, але той і не думав коритися. Тоді Громовержець звергнув скелю разом із непереможним титаном у чорну безодню.

Та Прометей був безсмертним. Минули тисячоліття, багато людських поколінь одне за одним пройшли по землі, і тоді Зевс знову підняв із безодні титана, сподіваючись дізнатися про свою долю. Але нескорений Прометей мовчав, і батько всіх безсмертних і смертних вигадав йому ще тяжчу кару: знову висів Прометей, прикутий до кавказької скелі, його нестерпно палило сонце, сікли дощі, шарпали люті вітри. Щодня туди прилітав величезний Зевсів орел, гострими пазурами розривав титанове тіло та клював йому печінку. За ніч кривава рана загоювалася, але наступного дня знову прилітав орел і знову люто шматував могутнє Прометееве тіло.

Ці страшні муки тривали тисячоліття, але ніщо не могло здолати титана. Жодного разу він не попросив пощади в Зевса, не зрікся своєї приязні до смертних. Сам Громовержець уже хотів помиритися з ним, бо й досі не знав таємниці про себе. Із Зевсової волі пішла до свого сина богиня Феміда. Гірко плачучи, вона просила Прометея помиритись із Зевсом, і материнське горе, страшніше за всі страждання, розчулило непохитного титана — він розкрив свою таємницю.

Почувши віщі слова, Зевс схаменувся, бо справді збирався взяти морську богиню Фетіду собі за дружину. Тепер він звелів якнайшвидше віддати Фетіду за смертного, щоб її син не став загрозою ні йому, ні іншим безсмертним богам.

Незабаром Фетіду віддали заміж за Пелея, славного аргонавта², — разом з іншими героями він їздив до Колхиди по золоте руно. На весіллі Пелея та Фетіди прийшли всі боги. Навіть вони не пам'ятали такого пишного свята. А син Пелея та Фетіди — славетний Ахіллес — справді перевершив мужністю та силою свого батька й став найвідомішим героєм Троянської війни.

Дякуючи за засторогу, Зевс послав найславетнішого з-поміж грецьких героїв — Геракла — звільнити титана. Багато земель уже обійшов Геракл, усла-

¹ *Кронід* — так ще називали Зевса, сина Реї та Крона.

² *Аргонівти* — учасники походу до Колхиди (узбережжя Чорного моря) на кораблі «Арго».

вивши себе неймовірними подвигами, й опинився серед Кавказьких гір. Довго шукав він скелю з прикутим Прометеєм, аж нарешті побачив, як угорі шугонув величезний орел, почув стогони нелюдського болю і поспішив на ті страдницькі зойки.

Незабаром Геракл був уже біля скелі, де висів прикутий титан і кровожерний орел рвав пазурами його тіло. Підняв Геракл свій чималий лук і щосили напнув тятиву. Дзвінко заспівала стріла, уп'ялася в орла, і той упав мертвий додолу. Тоді Геракл виліз на скелю і джкими руками розірвав Прометееві кайдани. Титан нарешті випростав могутнє тіло й дихнув на повні груди. Тільки одне залізне кільце зосталося на руці в Прометей, і в ньому застряг камінчик зі скелі.

Прометей став вільний, а смертні люди, заради яких він прийняв неймовірні страждання, носять відтоді на згадку про нього металеві каблучки й персні з коштовними камінцями. Так розповідає легенда, але чи це правда, ніхто не знає. Однак знають усі: у тих мужніх і волелюбних людей, які віддають свої сили й розум, усе життя на благо народові, палає в серцях іскра незгасного Прометеевого вогню. (...)

(За переказом Катерини Гловацької)

Прометей як «вічний» образ став поширеним у творах зарубіжних письменників. До нього зверталися давньогрецький драматург Есхіл, англійський поет *Дж. Г. Байрон* та ін. Українські письменники (*Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Л. Костенко* та ін.) відтворили в цьому образі боротьбу за волю, символ нескореного духу народу. Образ Прометей в українській культурі став суголосним ідеям національної незалежності. Розповідаючи в поемі «Кавказ» про необхідність звільнення поневолених народів, Т. Шевченко писав:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.

Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть богів і героїв давньогрецької міфології. **Читацька діяльність. 2.** Використовуючи міф про Прометей, розкрийте уявлення давніх греків про світ, його створення та будову. **3.** Наведіть приклади казкових мотивів у міфі про Прометей. **Людські цінності. 4.** Чи можна Прометей назвати *героєм*? Чому? **Ми — громадяни. 5.** Поясніть, чому Т. Шевченко вважав Прометей символом боротьби народу за незалежність. **Сучасні технології. 6.** Знайдіть в інтернеті репродукції картин, зображення скульптур, екранізації міфу про Прометей. Прокоментуйте. **Лідери та партнери. 7.** Наведіть приклади людських вчинків, які можна порівняти з подвигом Прометей. Кого можна назвати українськими Прометейми? Аргументуйте. **Довкілля та безпека. 8.** Як Прометей здобув вогонь? Хто допоміг йому? Чому вогонь є необхідним для людей? **Навчаємося для життя. 9.** Як Прометей ставився до богів, людей, до самого себе?

Міф «ГЕРАКЛ». *Герáкл* — один із найпопулярніших грецьких героїв, наділений дивовижною силою, син Зевса й Алкмени. 12 подвигів Геракла відтворено в багатьох міфах і творах мистецтва. Свій перший подвиг Геракл здійснив, задушивши величезного немейського лева. Важкою була битва героя з лернейською гідрою (другий подвиг), бо на місці кожної відрубаної голови в неї відразу виростали дві нові. Коли в околицях міста Стімфала з'явилася зграя птахів із мідними дзьобами, яка спустошила місцевість, Геракл знову прийшов на допомогу людям. Богиня Афіна дала йому мідні тимпани (музичні інструменти, подібні до тарілок), від звуку яких птахи збожеволіли, і герой перестріляв їх із лука (п'ятий подвиг). Цар *Еврістей* ставив чимало складних завдань Гераклові: то йому захотілося мати чудесну лань із мідними ногами й золотими рогами, то наказав убити страшного кабана, то зажадав, щоб Геракл вичистив від гною стайні царя *Авгія*... І всі ці завдання сміливо й рішуче виконував герой.

Лісіпп. Геракл, який бореться з немейським левом. Копія. I–II ст. н. е.

Один із подвигів Геракла відбувається на острові Крит, де в царя Міноса був величезний бик. Володар морів Посейдон наслав на тварину сказ, бик гасав по острову, убиваючи всіх, хто траплявся йому на дорозі. І тільки Геракл не побоявся його.

Роздивіться зображення скульптури Лісіппа. Доберіть прикметники для характеристики образу Геракла.

Готуємося до читання

Зверніть увагу на міфічне пояснення географічних назв у тексті.

Геракл

Подвиг сьомий: критський бик

Цього разу на вимогу царя Еврістея Гераклові довелося податися на острів Крит. Великий той острів був благословенний богами: колись саме тут богиня Рея, дружина могутнього Кроноса, народила Зевса, а потім переховувала немовля, підвісивши його колицку серед гілля розлогого дерева, щоб Кронос не знайшов свого сина ні на землі, ні на морі, ні в небі.

А згодом сюди, до ще безлюдного й пустельного Криту, приплив сніжно-білий бик, на широкій спині якого сиділа юна фінікійська царівна Європа. І тим прекрасним биком був сам Зевс, а ім'ям його коханої згодом назвали частину світу.

Тут, на Криті, Європа народила Зевсові трьох синів: гордого Міноса, справедливого Радаманта та войовничого Сарпедона. Між братами не було широї

згоди. І коли всю владу на острові забрав до рук Мінос, Радамант утік од нього в Беотію, а Сарпедон — до Лікії.

За правління Міноса острів розбагатів і розцвів. Здавалося, багатство плавом пливе сюди звідусіль. На Криті вирости гарні міста, а найбільшим і найбагатшим серед них став Кносс, де жив цар Мінос і де згодом за його наказом славетний будівничий Дедал звів палац Лабіринт.

Міносова влада з кожним роком міцніла. Гордий цар не хотів визнавати її меж, він надумав змагатися навіть із богами. Якось цар вирішив довести критянам прихильність до нього богів і проголосив, що безсмертні неодмінно здійснять будь-яку його волю. Але критяни мовчали, не ймучи тому віри, тоді Мінос повів їх на морське узбережжя і став уголос просити могутнього володаря моря Посейдона послати найкращого бика, який ще ніколи не був у ярмі. А він, Мінос, принесе, мовляв, того бика Посейдонові в жертву.

Запала мертва тиша, а тоді загуло й завирувало море, і, на подив усьому людові, із хвилі раптом виринув і поплив до берега здоровенний бик. Натоп аж сахнувся назад, та бик спокійно став на березі, ніби чогось чекаючи. Його біла шкура гарно лисніла, дужі ноги міцно тримали кремезне тіло, у м'язах відчувалася дика нездоланна сила.

Посейдонів бик так припав до вподоби Міносові, що той звелів мерщій відвести його до царського стада, а в жертву морському богу зарізати іншого, звичайного бика.

Так і зробили. Задоволений Мінос подався зі своїм почтом до палацу, де довго ще всі пили пурпурове вино в захваті від того, які милостиві й щедрі до царя Міноса безсмертні боги.

Але вранці сталося лихо: красень бик вирвався зі стайні на волю та, ніби враз здичавівши, став нищити все, що траплялося йому дорогою. Видно, бог Посейдон не простив Міносові ошуканства, і тепер його величезний бик став справжнім лихом для критян. Ніхто не міг спіймати й приборкати розлюченого бика: він гасав зі страшним ревінням по всьому острову, убивав людей, руйнував їхні житла й знищував сади та городи.

Заморські торговельні кораблі, що завжди охоче приставали до Криту, тепер відпливали геть і везли в далекі краї страшну звістку про Посейдонового бика.

Почув її мікенський цар Еврістей та щиро зрадів: от куди треба послати Геракла! З радощів Еврістей аж сяяв, уявляючи, як бик роздере його родича.

Коли Геракл прибув на Крит, жителі острова зустріли його шанобливо, бо вже чули про незвичайні подвиги героя. Усі захоплено дивилися на його могутню постать, та нікому не вірилося, що один чоловік, навіть найдужчий, зможе приборкати розлюченого бика.

Збентежений цар Мінос запропонував Гераклові допомогу — досвідчених мисливців і пастухів, але той відмовився, бо за примхою царя Еврістей він сам-один мав здолати бика.

Кносський палац
на о. Крит (Греція)

Не день і не два тривав той двобій між чоловіком і звіром, та як же здивувалися критяни, коли врешті побачили, що Геракл жене до берега бика, але приборканого й смирного.

З усіх усюд позбігалися люди, вийшов і цар Мінос, вітаючи Геракла, та всі боязко тримались осторонь. А герой, діставшись до берега, уместився на широкій спині бика й погнав його у воду. На очах здивованих критян той слухняно поплив, розтинаючи дужим тілом морські хвилі.

Так Геракл дістався рідних берегів і потім спокійно погнав приборканого бика в Мікени, до царського палацу.

Аж дух забило Еврістееві, коли він побачив Геракла, який тримав на налігачі здоровенного білого бика.

— Відпусти його! — закричав розпачливо цар. — Відпусти, тобі кажуть! Я принесу його в жертву моїй покровительці Гері.

Не встиг Еврістей доказати, як красень бик, відчувши, що Геракл попустив налігач, ураз крутнувся й помчав геть із Мікен.

Довго потім не було ані згадки, ані чутки про критського бика. Згодом він з'явився недалеко від Афін, на Марафонському полі, де знову завдав людям такої страшної шкоди, що врешті його вбив герой Тесеї, юний Гераклів родич.

(За переказом Катерини Гловацької)

Компетентності

Обізнаність. 1. Про які реальні факти та вигадані події розповідається в міфах про Геракла? **Читацька діяльність. 2.** Як у міфі зображено життя на острові Крит? Покажіть його на мапі. **Комунікація. 3.** Обговоріть, якими були стосунки між: міфічними богами; богами й людьми; богами та героями; героями й смертними людьми. **Ми — громадяни. 4.** Розкажіть про те, як Геракл приборкав бика. Які якості виявив при цьому герой? **Сучасні технології. 5.** Розкажіть про один із подвигів Геракла, використовуючи вікіпедію, де кожному з 12 подвигів героя присвячено окрему статтю. **Творче самовираження. 6.** Запропонуйте власне продовження міфу про Геракла та критського бика. **Лідери та партнери. 7.** Обговоріть проблему героїзму й гідності міфологічних героїв. Наведіть приклади з твору, коли люди порушують своє слово, а герої — дотримуються його. **Довкілля та безпека. 8.** Перекажіть міф про походження континенту Європа. Як ви думаете, чому важливу роль у цій історії відіграють моря?

Міф «НАРЦИС». *Нарцис (Наркіс)* — син річкового бога *Кефіса* й наяди *Ліріопи*, мисливець. Він був дуже вродливим юнаком та улюбленцем німф. Але Нарцис зневажав усіх дівчат, які в нього закохувалися. *Немесіда* (богиня людської долі) вирішила за це покарати Нарциса. Якось на полюванні він побачив у джерельній воді своє відображення і так закохався в нього, що від любові помер. На могилі Нарциса виростили квіти (які потім стали називати його ім'ям). За іншою версією міфу, *Афродіта* (богиня кохання) покарала Нарциса за те, що він зневажив кохання *Ехо* — німфи, яка уособлює відлуння, що чути в горах і лісах. У переносному значенні *нарцис* — «самозакохана людина».

Готуємося до читання

Зверніть увагу на протистояння богинь Гери й Афродіти. Як вони вплинули на долю героя?

Нарцис

Далеко за межами Беотії лінула слава про сліпого віщуна Тіресія. Сам Зевс колись дав йому змогу бачити прийдешнє, і Тіресій віщував усім людям правду.

Якось прийшла до нього блакитноока німфа Ліріюпа дізнатися про долю свого сина Нарциса, напрочуд гарного хлопця. Німфа знала, що син її смертний, тому її бентежила думка, чи довго він житиме на білому світі.

— Твій син житиме доти, доки сам себе не побачить, — прорік їй віщун.

Здивувалася німфа: як же він може самого себе побачити? Довго думала вона над цими словами, та врешті заспокоїлася й забула про них.

А син виростав і дедалі гарнішав. Красою юного Нарциса захоплювалися всі, а надто молоденькі німфи. Вони часто мали нагоду випадково чи навмисне перестрівати юнака в лісових хащах, бо той понад усе любив полювати й цілими днями блукав у лісі.

Та ні веселі вигадливі німфи, ні смертні дівчата ніколи не принаджували його гордий погляд. Вродливий та ставний юнак, який звик викликати дівоче захоплення, нікого не любив і нехтував великим даром золотої Афродіти — коханням. Але прекрасна богиня, яка ніколи не прощала зневаги до себе, жорстоко покарала зухвальця.

Якось Нарцис полював з іншими юнаками на оленів і забрів далеко в ліс. Там і побачила його вперше німфа Ехо. Вражена надзвичайною красою юнака, вона подалася за ним назирці, ховаючись за деревами й кущами. Довго милувалася вона Нарцисом, і велике кохання спалахнуло в її серці. Та бідна Ехо не могла перша заговорити до нього, бо була тяжко покарана: не мала власної мови.

Колись Ехо була балакуча й завзята; вона найкраще за всіх уміла забалукати сувору Геру тоді, як Зевс веселився з її сестрами-німфами в лісі. Та врешті могутня богиня здогадалася про все й помстилася: вигадниця Ехо назавжди втратила мову й тільки повторювала ті слова, які чула від інших.

Довго гнався за оленем Нарцис, забрів далеко в хащі й тільки тоді побачив, що інших мисливців не чути.

— Чи тут хто є? — крикнув він.

— Є! — радісно відгукнулась Ехо.

Нарцис зупинився, озирнувся, та нікого не побачив.

— То йди сюди! — крикнув він знову.

І почулося йому:

— Іди сюди!

Здивований Нарцис зажадав:

*М. да Караваджо. Нарцис.
1594–1596 рр.*

— Іди мерщій до мене!

— Мерщій до мене! — зовсім близько озвався дивний голос.

У ту ж мить Ехо, радісна й щаслива, вибігла з-за кущів і простягла до юнака білі й ніжні руки. Та він зневажливо глянув на неї і гордо кинув:

— Дай мені спокій. Я ніколи не покохаю тебе.

Не оглядаючись, Нарцис швидко подався далі, а навздогін йому летіло:

— Кохаю тебе!

Нещасна й засоромлена, Ехо сховалася серед зелених кущів. Вона більше не хотіла бачити ні своїх веселих сестер, лісових німф, ані самого Нарциса, хоча кохала його дедалі дужче.

Та жорстокий Нарцис образив своєю зневагою не тільки Ехо: багато німф і смертних дівчат його палко, але безнадійно кохали. Зневажені, вони здіймали до неба руки й просили:

— О могутня Афродіто, зроби так, щоб Нарцис теж зазнав нещасливого кохання!

Почула ці благання золота Афродіта. От тоді вона й покарала зухвальця.

Серед пралісу протікав тихий ручай, чистий та прозорий, він сяяв і мінився сріблом. Ніколи не ступали в нього ні свійська худоба, ні лісова звірина; ані гілка не падала з дерева, ні вітер не заносив листя чи пелюсток барвистих квітів — ніщо не каламутило того чистого плеса. Понад ручаєм зеленіла трава, а густі дерева схилялися над ним, ховаючи від пекучого сонця.

Якось під час ловів Нарцис дійшов до того ручаю і, стомлений, спраглий, схилився напиться води. Раптом зі сріблястого люстра на нього глянуло юне обличчя, таке гарне, що Нарцисові аж серце завмерло. Він побачив і руки, що наче тягнулися до нього, та коли надумав їх торкнутися, вода збрижилася — і все видиво зникло.

Вражений Нарцис уже не міг одійти від ручаю. Раз у раз юнак нахилився до води, милувався тією дивовижною вродою, не розуміючи, що то він дивиться сам на себе, і страждав від не знаного досі кохання.

Ані голод, ані втома не могли відірвати юнака від ручаю. Мов прикутий до нього, Нарцис не зводив погляду з любого обличчя у воді, з юних уст, з променистих очей, що теж ніби милувалися ним.

— Хто ти? — запитав Нарцис. — Кажі голосніше, я жодного слова не чую, тільки бачу, що ти щось говориш. Вийди з води, хай вона не роз'єднує нас. Не вийдеш? Чого ж ти тоді плачеш, як я, і знову простягаєш до мене руки?

Сльози затуманили Нарцисові очі, обличчя схудло, стало бліде й стражденне. Ніхто не впізнав би тепер у ньому того гордого, самовпевненого юнака, який жорстоко зневажав дівоче кохання. Ніхто не впізнав би, та впізнала його бідна Ехо. Знесилена з горя, ледве жива, добулася вона сюди, зачувши голос коханого, і причаїлася за деревами.

Довго-довго дивився Нарцис у воду на зажурене, гарне обличчя, марно намагався торкнутися його рукою та устами. І раптом неймовірна думка сяйнула йому, наче блискавка:

— Я збагнув: ти — це я! Горе мені, я полюбив самого себе й тепер від кохання вмираю.

— Від кохання вмираю! — тихо озвалася Ехо.

Як тале вранішня щедра роса проти сонця, так танули сили в Нарциса. Ноги й руки його помліли, він тяжко зітхнув і поклав стомлену голову на м'яку

Дж. В. Вотергаус. Нарцис та Ехо. 1903 р.

траву. Справдилися віщі слова сліпого Тіресія: надивившись на себе, Нарцис тихо помер. Заплакали тоді в лісі жалісливі німфи, і гірко вторувала їм Ехо.

Німфи схотіли поховати юнака й назбирали багато хмизу для жалобного вогнища. Та поки вони носили той хмиз, Нарцисове тіло десь зникло. А там, де він востаннє схилив свою гарну голову, виросла квітка із сніжно-білими пелюстками. Ту горду, холодну квітку назвали нарцисом.

А нещасна Ехо подалася в похмурі та глибокі ущелини. Вона так тяжко страждала, що худла й худла, аж поки zostалися одні кістки та голос. Згодом кістки перетворилися на каміння, а голос живе й досі. Він чуло відгукується на чужу мову, і тепер люди звуть той дивний голос луною.

(За переказом Катерини Гловацької)

Роздивіться репродукції картин М. да Караваджо «Нарцис» (с. 23) і Дж. В. Вотергауса «Нарцис та Ехо» (с. 25). Усно опишіть образ героя.

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про дитинство Нарциса. 2. Яке передбачення віщун Тіресій повідомив німфі Ліріопі? 3. Чому прекрасна Афродіта вирішила покарати Нарциса? **Читацька діяльність.** 4. Визначте елементи сюжету міфу. Як змінювалося ваше ставлення до героя? **Людські цінності.** 5. Які людські якості відображено у творі? **Комунікація.** 6. Поясніть поняття «нарцисизм». Доберіть синоніми. **Творче самовираження.** 7. Складіть уявний букет для німфи Ехо. Поясніть, чому ви їй подаруєте квіти. Чи будуть серед них нарциси? **Довкілля та безпека.** 8. Пригадайте, чому героя казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка» порівнювали з Нарцисом. Дайте оцінку вчинкам Нарциса та Хлопчика-Зірки. 9. Чому люди, подібні до Нарциса або Хлопчика-Зірки, є для нас небезпечними? Як ви думаєте, чи можна їх змінити? **Навчаємося для життя.** 10. Чого навчає міф про Нарциса?

Міф «ПІГМАЛІОН І ГАЛАТЕЯ». Згідно з міфом, *Пігмаліон* — скульптор, цар Кіпру. Він зробив із мarmуру статую прекрасної дівчини й закохався в неї. На його благання Афродіта оживила статую, яка дістала ім'я *Галатея* і стала дружиною митця. У переносному значенні ім'я *Пігмаліон* означає «людина, закохана у свій витвір».

Грецький міф про Пігмаліона та Галатею часто використовують у мистецтві, оскільки цей сюжет дає можливість осмислити призначення творця у світі. За мотивами міфу створено літературні твори (*Овідій, Б. Шоу* та ін.), картини й скульптури (*Ф. Буше, Е.-М. Фальконе, П. Пікассо, О. Роден* та ін.).

- Порівняйте картини Е. Нормана «Пігмаліон і Галатея» (с. 26) і А.-Л. Жироде «Пігмаліон» (с. 27). Який образ головний — митця чи статуї? Поясніть.

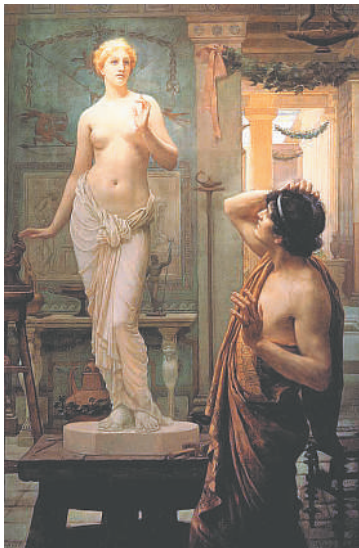
Готуємося до читання

Читаючи текст, поміркуйте, які почуття викликало в Пігмаліона мистецтво.

Пігмаліон і Галатея

Колись на острові Кіпр жив славетний митець Пігмаліон. Був він самотнім, родини не мав і навіть не думав одружуватися, бо гордував жінками. Дізналася про це богиня кохання Афродіта, розгнівалася і надумала покарати зухвальця.

Е. Норман. Пігмаліон і Галатея. 1886 р.

Єдиною втіхою для Пігмаліона було різьбярство. У довгі години виснажливої праці він був справді щасливий. Якось — і, напевне, на те була воля богині! — узявся він різьбити з найкращого мarmуру, яким славився острів Парос¹, жіночу постать, таку гарну, що схожої і на світі немає.

Пігмаліон працював натхненно, невтомно, забуваючи про все на світі. І з кожним днем що дали він різьбив, то більше зрізав упевненою рукою зайві скалки з великої мarmурової брили, виразнішим ставав обрис прекрасної жінки, наче сама богиня кохання виходила з білого морського шумовиння.

Нарешті сніжно-біла статуя була закінчена. Якої дивної вроди в неї обличчя, яке високе ясне чоло, які чарівні очі! Вона — наче жива, здається, зараз милі вуста всміхнуться ласкаво й принадно, а ніжні дівочі руки простягнуться до нього, її творця.

¹ *Пáрос* — один із Кікладських островів у складі Греції.

Збентежено дивився Пігмаліон на свій витвір, і серце його завмирало від незнаного щастя. О, якби боги вселили в камінь людську душу! Він так прагне цього, так мріє про неймовірне. Коли Пігмаліон обережно торкається пальцями білого пароського мармуру, то здається, що камінь не такий холодний, як завжди. І різьбяр уже сам не може збагнути, чи мармур це, чи живе тіло.

Митець промовляє ласкаві слова до статуї, обіймає її, цілує. «Як їй, мабуть, незатишно!» — думає він і вкриває коштовними шатами прекрасне тіло. Блискучими самоцвітами, коралями й стрічками прикрашає він дівочу голову, і шию, і руки — і все їй личить, усе тільки відтіняє її неземну вроду.

Чи йде куди Пігмаліон — щойно ступне за поріг, як уже рветься душею назад. А повертаючись, завжди приносить своїй красуні дарунки, що їх полюбляють молоді дівчата, — духмяні барвисті квіти, дрібні кольорові мушлі та прозорі бурштинові кульки — скам'янілі сльози Фаетонових¹ сестер геліад. Проте ніщо не могло зворушити статуї: вона стояла мовчазна й нерухома, байдужа до прикрас і дарунків.

Настало свято Афродіти. Відзначали його по всій Елладі, а надто на Кіпрі, адже саме на його землю вперше колись ступила богиня кохання, вийшовши з морського шумовиння, тому й звать її часто Кіпрідою. По всьому острову запалали жертвні вогні, замукали білі телиці з визолоченими рогами — їх дарували прекрасній богині. А як над жертвником знявся священний дим, Пігмаліон почав палко молитися:

— О могутня Кіпрідо! Тобі все підвладне на світі. То зроби так, щоб мою дружиною стала... — Пігмаліон знітився, не наслідуючись просто сказати: «...та, що я вирізьбив із мармуру». — Зітхнувши, він повів далі: — Схожа на ту, що я вирізьбив із мармуру.

Проте богиня кохання, яка була невидима на святі, зрозуміла митця й дала йому доброзичливий знак: тричі на жертвнику спалахнув вогонь і яскраві промені саянули до неба.

Мерщій подався Пігмаліон додому, до своєї мармурової красуні. Схилившись її поцілувати, він раптом відчув, що ніжне личко тепле, теплі й руки, і плечі. Від його дотику твердий мармур м'якшав, як м'якшає бджолиний віск під променями сонця.

Тоді, зраділий, збентежений від щастя, Пігмаліон узяв своє творіння в обійми й поцілував у теплі уста. Статуя — ні, не статуя, а жива дівчина — зашарілася і підвела ясні очі.

Незабаром увесь Кіпр відсвяткував весілля Пігмаліона й Галатеї — так стали звати красуню. І, кажуть люди, першим гостем на тому весіллі була золота богиня Кіпріда.

(За переказом Катерини Гловацької)

А.-Л. Жироде. Пігмаліон.
1819 р.

¹ *Фаєтон* — син Геліоса й океаніди Клімени (як варіант: мисливця Кефала та богині світанку Еос).

Компетентності

Обізнаність. 1. Як Пігмаліон працював над створенням нової статуї? 2. Чому, на вашу думку, богиня Афродіта оживила статую? **Читацька діяльність.** 3. Охарактеризуйте образ Пігмаліона. Доведіть, що мистецтво було головним у його житті. **Людські цінності.** 4. Про яку роль мистецтва йдеться в міфі? **Комунікація.** 5. Висловте свою позицію: «Навіщо мистецтво в сучасному світі?» **Ми — громадяни.** 6. Хто із сучасних українських митців (співаків, акторів, художників, поетів та ін.) вам подобається? Розкажіть однокласникам про його творчість. **Творче самовираження.** 7. Пригадайте, у яких ще літературних творах і народних казках сила мистецтва здатна оживляти речі. Поміркуйте, чому цей сюжет «мандрує» творами мистецтва. **Лідери та партнери.** 8. **Робота в групах.** Визначте складники сюжету міфу: 1) експозицію; 2) зав'язку; 3) розвиток дії; 4) кульмінацію; 5) розв'язку. **Навчаємося для життя.** 9. Розкажіть про випадок із вашого життя, коли твір мистецтва (книжка, пісня, картина або ін.) спонукав вас замислитися, внутрішньо змінитися.

Міф «ОРФЕЙ ТА ЕВРІДІКА». Міфологічний сюжет про Орфея та Еврідіку теж пов'язаний із темою мистецтва, що перемагає все на світі, навіть смерть. Син фракійського царя *Еагра* (за іншими міфами, син Аполлона) і *Калліопи* (музи співів, епічної поезії та науки) — славетний співець і поет *Орфей* — міг зачаровувати своєю грою на арфі не тільки людей, а і звірів, дерева та скелі. Від його пісень заспокоювалося навіть розбурхане море. Згідно з грецькими міфами, Орфей брав участь у поході аргонавтів до Колхиди, допомагаючи їм своїм мистецтвом у скрутні хвилини.

Ж.-Л. Даусис. Орфей та Еврідіка.
1823 р.

Коли його дружина, німфа Еврідіка, померла від укусу гадюки, Орфей спустився за нею до царства *Аїда*. За однією з версій, володар царства померлих *Аїд*, захоплений грою та вражений коханням Орфея, погодився відпустити Еврідіку, але за умови, що Орфей не повернеться і не подивиться на дружину, поки не ввійде з нею до свого будинку. Орфей порушив заборону, озирнувся й назавжди її втратив. Еврідіка перетворилася на тінь, яка згодом розтанула в темряві... Образ Орфея став утіленням високої майстерності митця, а стосунки Орфея та Еврідіки — символом відданого й вічного кохання.

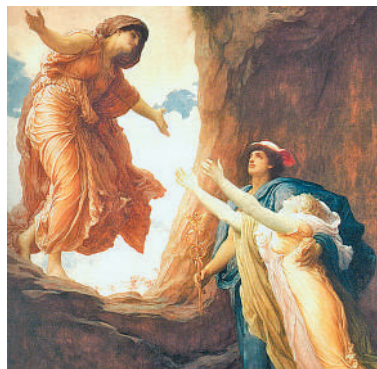
У світовому живописі до образів Орфея та Еврідіки зверталися *Н. Пуссен*, *П. П. Рубенс*, *Е. Делакруа*, *Ж. Б. Коро* та ін. У скульптурі безсмертну пару відтворив *О. Роден*, а в музиці — *Ф. Ліст*, *Й. Гайдн* та ін. У 1769 р. композитор *К. В. Глюк* написав оперу «Орфей та Еврідіка». Послухайте в інтернеті соло для флейти із цієї опери. Які враження воно викликало у вас? Які образи й картини з'явилися у вашій уяві? Опишіть словами або фарбами.

Компетентності

Сучасні технології. 1. Підготуйте презентацію про пригоди Орфея. **Творче самовираження.** 2. Намалуйте образи Орфея та Еврідіки. Прокоментуйте. **Лідери та партнери.** 3. Створіть постери, присвячені грецьким міфам.

Міф «ДЕМЕТРА ТА ПЕРСЕФОНА». З давніх-давен греки шанували богиню родючості, хліборобства та шлюбу *Деметру* — дочку *Кроноса* та *Реї*, сестру й дружину *Зевса*. Її зображували з кошиком фруктів або колосками на голові. Згідно з міфом, вона навчила людей обробляти землю, користуватися її дарами, щедро дарувала людям достаток і мир. Як і інші безсмертні боги, *Деметра* жила на *Олімпі*, але часто любила спускатися на землю, беручи із собою доньку *Персефону* (або, як її звала, *Кору*). Однак *Аїд*, уражений красою *Персефони*, викрав її. Після марних пошуків доньки *Деметра* довідалася про це від *Аполлона* (*Геліоса*). Розгнівавшись, вона залишила *Олімп* і позбавила землю родючості. Щоб заспокоїти *Деметру*, *Зевс* послав *Гермеса* в підземне царство за *Персефоною*. Проте *Аїд* дав *Персефоні* гранатових зернят. З'ївши їх, вона не могла забути про підземне царство. За велінням *Зевса* *Персефона* дев'ять місяців у році проводила в матері, а три місяці правила в царстві *Аїда*. *Деметра* відновила на землі родючість і повернулася на *Олімп*. Культ *Деметри* в Стародавній Греції був пов'язаний із землеробством, а також із родинним життям і вихованням дітей.

Ф. Лейтон. Повернення Персефони. 1891 р.

Компетентності

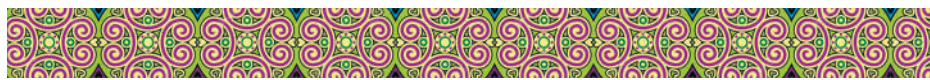
Обізнаність. 1. Що уособлювала богиня *Деметра*? З якими галузями людського життя був пов'язаний її культ у Стародавній Греції? **Читацька діяльність.** 2. Перекажіть грецький міф, який вам найбільше сподобався. Назвіть провідні теми й мотиви в ньому. **Людські цінності.** 3. Які чесноти втілюють образи героїв і героїнь у грецьких міфах? Наведіть приклади. **Творче самовираження.** 4. Намалуйте епізод з вашого улюбленого міфу. Створіть підпис до нього. **Лідери та партнери.** 5. **Робота в групах.** Кожна група готує 3–4 картки для літературного лото (із зображеннями деталей міфу). Потрібно розгадати, кому належать ці деталі та яку роль вони відіграють у міфі. **Довкілля та безпека.** 6. Давні греки в міфах пояснювали походження природних явищ. Поміркуйте, які сили природи й людські почуття пов'язані з владою *Деметри*, *Афродіти*, *Аїда*, *Ерота*, *Персефони*. **Навчаємося для життя.** 7. Створіть розповідь на тему «Що я знаю про Стародавню Грецію?».

Радимо прочитати

Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. — Київ, 2010.

Міфи Давньої Греції / переказ Катерини Гловацької. — Київ, 1991; Тернопіль, 2010.

Індійські міфи

Півострів Індостан відокремлений горами від іншої частини континенту — Азії. Він омивається водами Індійського океану, Аравійського моря та Бенгальської затоки. Тут знаходиться прекрасна й загадкова країна Індія, де приблизно в II тис. до н. е. виникли міфи. У різні часи індійці поклонялися різним богам. Найважливішими для них були: *Брахма* — бог-отець, прабатько всього й усіх, один із трьох правителів Усесвіту, *Вішну* та *Шива* — теж правителі Всесвіту разом із Брахмою, а також *Індра* — бог грози та грому, *Варуна* — бог океану й

Статуетка Шиви.
XIII ст.

володар заходу, *Вівасват* — бог сонця і прабатько смертних людей, *Агні* — бог вогню, *Кубера* — бог багатства, цар царів і володар півночі. Серед богинь давні індійці шанували *Адїті* — матір світлих богів, *Дану* — матір могутніх велетнів, *Діті* — матір грізних демонів, *Калі* — богиню війни.

Як і в міфах інших країн, в індійській міфології були істоти, які чинили спротив богам, шкодили людям. Це змієподібні страховиська *а́сури*, *демони* та *велетні*. І хоча за походженням вони були старшими братами богів, проте потім стали їхніми запеклими ворогами, борючись за панування над світом.

Боротьба добра і зла, природні стихії та їхнє подолання, людське життя — традиційні теми індійських міфів.

Міф «ТВОРЕННЯ СВІТУ». Як і в багатьох міфах інших народів, створення світу в індійській міфології пов'язане з верховним божеством — *Брахмою*, а його походження обумовлено чарівним предметом — першопочатком усього — *Золотим Яйцем* (за іншою версією — *Лотосом*).

Літературна прогулянка

Як виглядає бог Шива?

Індійський бог Шива допомагає Брахмі та Вішну правити світом. Статуї Шиви найчастіше мають чотири обличчя й стільки ж рук (або одне обличчя та чотири руки). На чолі сяє третє око, що має могутню силу. Бог мусить усе бачити й усе встигати робити, адже він водночас і милосердний, і караючий.

Статуя Шиви в Мурдешварі.
XVI ст.

Готуємося до читання

Що, згідно з індійською міфологією, виникло першим?

Творення світу

Спочатку не було нічого: ні сонця, ні місяця, ні зірок. З темряви хаосу першою виникла вода, з неї — вогонь. Від великої сили тепла, що дав той вогонь, зародилося Золоте Яйце, яке плавало у водах безмежного океану, доки в ньому не виник Брахма. Він розбив те яйце, і воно розкололося на дві половини: верхня стала Небом, нижня — Землею, а між ними Брахма розмістив повітряний простір. Й утвердив він землю серед вод. Так було створено світ.

Спочатку в Брахми з'явилося шестеро синів. Він породив їх силою своєї думки. А от сьомий син, Дакша, народився з великого пальця правої ноги Брахми. З пальця лівої ноги Брахми народилася донька Віріні. Дакша та Віріні побралися і мали багато дітей. Їхня найстарша донька, Діті, стала матір'ю грізних демонів. Друга донька, Дану, породила могутніх велетнів. Третя, Адіті, народила дванадцять світлих синів — великих богів. Серед них наймогутнішими були бог океану Варуна, бог грози та грому Індра, бог сонця Вівасват. Та найславнішим серед них став наймолодший син Адіті — Вішну, один із володарів світу. З давніх-давен Діті й Дану (їх називають асурами) були ворогами богів, синів Адіті. А боротьба між асурами та богами за владу над Усесвітом тривала багато століть, і не було їй кінця...

Чотириликій Брахма. Скульптура. Кінець IX — початок X ст. (Камбоджа)

(За переказом Ольги Бондарук)

Компетентності

Обізнаність. 1. Як у міфі пояснюється виникнення Брахми та його дітей? 2. У яких міфологічних образах розкрито одвічну боротьбу добра і зла? **Читацька діяльність.** 3. Поділіть текст на частини, назвіть кожну з них. **Комунікація.** 4. Назвіть казки та міфи народів світу, де з'являється образ яйця. Перекажіть і прокоментуйте відповідні епізоди. Що втілює цей образ в українській культурі? **Навчаємося для життя.** 5. Порівняйте індійську версію виникнення світу з відомими вам версіями інших народів (наприклад, у грецьких міфах).

Міф «ПРО СТВОРЕННЯ НОЧІ». У міфі йдеться про смерть чоловіка, якого звали Яма. Він та його сестра, Ямі, — близнюки, які народилися від бога сонця Вівасвата. Яму вважали першим смертним чоловіком на Землі, а після смерті він став володарем царства смертних, богом смерті. У формі міфу давні індійці намагалися пояснити існування дня і ночі, життя і смерті, а також такого важливого для людей поняття, як час.

Готуємося до читання

Знайдіть у тексті прислів'я. Розкрийте його пряме й переносне значення.

Про створення ночі

Коли Яма помер, його сестра й кохана дружина Ямі невтішно плакала, і не було меж її горю. Марно боги намагалися полегшити її страждання. На всі вмовляння вона лише відповідала: «Але ж він помер тільки сьогодні!» А тоді не було ще ні дня, ні ночі, ніхто не вів відлік часу. Боги сказали: «Так вона його ніколи не забуде. Ми створимо ніч!» І вони створили ніч. І ніч минула, і настав день. І Ямі забула померлого чоловіка. Тому кажуть, що зміна дня і ночі приносить забуття горя.

(За переказом Ольги Бондарук)

Компетентності

Читацька діяльність. 1. Перекажіть сюжет міфу. 2. Назвіть головних героїв міфу. **Комунікація.** 3. Які аспекти людського буття пояснюються в цьому міфі? Доведіть свою думку прикладами з тексту. **Сучасні технології.** 4. Знайдіть і прочитайте в інтернеті наукове пояснення зміни дня й ночі. Порівняйте наукову та міфологічну версії. **Творче самовираження.** 5. Пригадайте й запишіть українські прислів'я та загадки про зміну дня і ночі. 6. Порівняйте індійську версію виникнення дня і ночі з відомими вам версіями інших народів (наприклад, у грецьких міфах). Створіть свою версію міфу про створення дня і ночі. **Навчаємося для життя.** 7. Які слова в міфі фіксують відлік часу? Які ще слова, що визначають часові виміри, ви знаєте? Як навчитися берегти час?

Міф «ПРО ПОТОП». У давнину Індія потерпала від різних природних стихій, під час яких люди боролися за виживання. Це відтворено в міфі про потоп. У ньому людина дослухається до природи, а тому має шанс вижити. У міфологічній формі давні індійці утверджували, з одного боку, залежність людини від природи, а з іншого — здатність людини жити в злагоді з нею, відроджуватися разом із природою.

Готуємося до читання

Які народні казки нагадує сюжет міфу про потоп?

Про потоп

Ману, син Вівасвата, оселився самотником на землі поблизу південних гір. Якось уранці, умиваючись, він побачив у воді маленьку рибку. Ураз рибка промовила:

- Допоможи мені вижити, і я врятую тебе.
  - Від чого ти рятуватимеш мене? — запитав здивований Ману.
- І тоді рибка сказала:
- Настане потоп для всіх живих істот. Від нього я тебе й врятую.

— Як же мені допомогти тобі вижити?

І рибка пояснила:

— Нам, риbam, доки ми невеликі, звідусіль загрожує смерть. Одна риба поїдає іншу. Ти спочатку тримай мене в глечики, а коли я виросту, викопай ставок і пусти туди. Коли ж я підросту ще більше, віднеси мене до моря, бо тоді смерть уже не загрожуватиме мені.

Ману так і зробив.

З часом рибка справді виросла й стала велетенською рибою з рогом на голові, а це, як відомо, одна з найбільших риб на Землі. І Ману випустив її в море. На прощання риба сказала:

— У такому-то році буде потоп. Ти зроби корабель і чекай на мене. А коли потоп розпочнеться, зійди на корабель, і я врятую тебе.

Того ж року, який назвала риба, Ману побудував корабель. Коли на Землі розпочався потоп, риба припливла за Ману. Виконуючи її накази, він узяв із собою насіння найрізноманітніших рослин. Потім прив'язав шнур до рога риби, і вона швидко потягла корабель уперед бурхливими водами океану.

Не стало видно землі, неможливо було визначити, де яка сторона світу; тільки вода оточувала їх з усіх боків. Люті вітри розгойдували корабель. Але риба пливла та пливла вперед водяною пустелею і нарешті притягла корабель Ману до найвищої гори Гімалаїв¹. Тут вона сказала:

— Я врятувала тебе. Прив'язи корабель до дерева, але будь обережним, щоб вода не зміла тебе. Ступай на землю тоді, як спаде вода.

Ману послухався поради риби. З тих часів те місце в північних горах називається «Спуск Ману». А потоп змив усіх живих істот. Один Ману залишився, щоб продовжити рід людський на Землі.

(За переказом Ольги Бондарук)

Компетентності

Читацька діяльність. 1. Визначте складники сюжету міфу: експозицію, зав'язку, розвиток дії, розв'язку. 2. Перекажіть міф, пояснюючи вчинки Ману. **Комунікація.** 3. Якщо ви читали Біблію, порівняйте біблійну історію про потоп із цим індійським міфом. 4. Якою постає в міфі людина? Як ви зрозуміли, чому Ману був єдиною людиною, що врятувалася від потопу? **Лідери та партнери.** 5. **Проект.** Підготуйте інсценування міфу за допомогою театру ляльок (тіней або виробів із пластиліну). **Довкілля та безпека.** 6. Поміркуйте, як у міфі відображено життя природи. Про які явища йдеться в тексті? Чому вони можуть бути небезпечними? Як їм протидіяти?

Міф «ПРО ЗОЛОТІ ЧАСИ». Як і в інших міфах різних народів, в індійській міфології закарбовані уявлення давніх людей про гармонію світу, мрія про щасливе життя. Це головна думка міфу про золоті часи.

¹ *Гімалії* (із санскриту *серце снігів*) — найвищі гори на Землі, розташовані в Південній Азії між Тибетським нагір'ям на півночі й Індо-Гангською рівниною на півдні.

Готуємося до читання

Подумайте, що означає вислів *золоті часи*.

Про золоті часи

Ті люди робили все, що заманеться, і були щасливі. Не було в них ні закону, ні беззаконня, і не було між цими людьми жодних відмінностей... Не було тоді розрізнення за кастами та способом життя, не було змішання мов.

У своїх діях люди того часу не керувалися любов'ю чи ненавистю одне до одного. Від народження вони були однаково гарними та довголітніми, не поділялися на вельможних і бідних, були щасливими й не сумували.

(Переклад Ярослава Веприняка)

Компетентності

Обізнаність. 1. Перекажіть міф близько до тексту. **Читацька діяльність.** 2. У чому полягає ідея щастя, згідно з міфом? **Комунікація.** 3. Чому, на вашу думку, у міфі між людьми не було жодних відмінностей. **Ми — громадяни.** 4. Назвіть умови щасливого життя людей. **Творче самовираження.** 5. Порівняйте міф про золоті часи з уявленнями давніх греків про Олімп. **Довкілля та безпека.** 6. Розкрийте уявлення давніх індійців про створення світу, відносини людини та природи. **Навчаємося для життя.** 7. Що для вас особисто означають поняття «щастя», «золоті часи»? Як їх досягти?

Радимо прочитати

Лагунова Т. Легенди, міфи, сказання. — Харків, 2004.

Міфи Давньої Індії / упор. і переказ С. Наливайка. — Київ, 1992.

Єгипетські міфи

Єгипетська міфологія почала формуватися в IV тис. до н. е. Міфи давніх єгиптян були пов'язані з віруваннями людей. У кожній провінції вірили у своїх богів і по-різному пояснювали світ і все, що існує довкола. Так, в одній частині Стародавнього Єгипту люди вважали, що землю оточують і підтримують гори, населені богами й велетнями, а довкола них бігає сонячний осел, що тікає від змія — ночі. В інших землях світ уявляли великим кільцем океану, а води Нілу начебто впадають у нього. Існує чимало міфів, пов'язаних із Нілом, адже він визначав усе життя єгиптян.

Давні єгиптяни обожнювали тварин. Майже всіх богів вони зображували людьми з головами тварин або птахів. Бог-творець, з допомогою якого був створений світ, постає в образі Птаха (він також був покровителем ремесел). В особливій пошані в єгиптян були бик (бог Апіс), корова (богиня Ісіда), баран (бог

Амон), змія (бог Атум), крокодил (бог Себек), кішка (богиня Баст), левиця (богині Тефнут і Сехмет), шакал (бог Анубіс) та ін.

Найголовнішим був культ сонця, яке вважали творцем Усесвіту й богів. Богом сонця вважали спочатку Атум, а потім Ра. Осіріс був богом родючості й царем загробного світу, Геб — богом землі, Шу — богом повітря, сином Ра, Тефнут — богинею вологи, донькою Ра й дружиною Шу.

Міф «РА ТА АПОП». У цьому міфі відтворено уявлення давніх єгиптян про існування дня і ночі, а також про одвічну боротьбу добра і зла. Силу світла уособлює Ра, а силу зла — змій Апоп. Прийом антитези увиразнює основну думку давньої оповідки, у якій Ніл — традиційний образ єгипетської міфології.

Готуємося до читання

Як виглядав бог сонця Ра? Роздивіться його зображення, щоб уявити боротьбу зі змієм.

Ра та Апоп

Пітьма та зло породили велетенського змія, щоб запанувати над світом. То було небачене страховисько, могутнє та спритне. Понад усе змій, якого звали Апопом, не любив сонце. Чи може пітьма любити сонце? А змій був дитям пітьми...

Усі друзі сонця-Ра ставали ворогами Апопа. Змій так люто ненавидів бога Ра, що навіть при згадці про нього починав тремтіти.

Глибоко під землею було житло жорстокого змія. Однак і туди проникають сонячні промені, бо щовечора, завершивши свій похід над землею, Ра спускається до підземного світу. Нікуди від нього не сховатися!

— Скрізь це ненависне сонце! Я мушу позбутися Ра! — не тямлячи себе від люті, вигукнув Апоп. — Тільки тоді, коли на землі не стане цього бога, пітьма та зло запанують над світом!

Відомо, що Ра кожного вечора мандрує водами підземного Нілу. А якщо випити воду підземної ріки? Тоді зухвалий Ра не зможе ніколи потрапити до царства пітьми... А там побачимо, що робити далі.

Апоп надимає черево й припадає до підземних вод. Він п'є довго, води в Нілі стає дедалі менше. От і все... Річище порожне, за кілька хвилин воно зовсім висохне. Ра ніколи більше не потрапить під землю!

«Підступний змій думає, коли він вип'є підземний Ніл, я не спускатимуся більше під землю... — розмірковував Ра. — Настав час покінчити з породженням пітьми та зла. Апоп повинен щезнути!»

І непереможний Ра вирушає на вирішальну битву зі змієм! Він — сонце, а сонцю підвладний увесь світ.

Бог Ра.
Скульптура.
IV ст. до н. е.

Фараон Рамзес, зображений як Гор із дружиною.
Фрагмент розпису гробниці.
XII ст. до н. е.

Битва була довгою і жорстокою. Змій такий дужий та великий, що Ра ніяк не міг його перемогти. Та богові замало вбити Апопа. Спочатку треба примусити його повернути підземні води.

Слава переможцеві! Слава великому Ра! Він здолав Апопа, притиснув його так, що той повернув підземний Ніл — випустив його зі свого бездонного черева! Тепер не варто вбивати змія, він переможений — нехай живе! Ра святкує перемогу! Ра — великодушний! Осяяний звитьягою, бог сонця продовжує свою щоденну подорож...

Даремно Ра пожалів Апопа. Зло ніколи не скориться світлу. Змій знову випив підземний Ніл, коли Ра тільки-но піднявся над землею. Наступної ночі все повториться. Змій Апоп, що не змірився з поразкою, знову нападе на Ра, а сонячний бог ще раз доведе свою непереможність.

Щоночі в підземному світі відбувається битва між силами світла і п'їтьми. Ця битва щоразу незмінно закінчується перемогою світла.

(За переказом Ольги Бондарук)

Компетентності

Читацька діяльність. 1. Перекажіть міф близько до тексту. 2. Визначте головну думку міфу. **Комунікація.** 3. *Мозковий штурм.* Що уособлює Апоп? Висловіть її обгрунтуйте власні версії. **Сучасні технології.** 4. Знайдіть в інтернеті зображення драконів у міфології народів світу. З'ясуйте, що вони символізують. **Творче самовираження.** 5. Намалуйте один з епізодів міфу, доберіть до нього цитату з тексту. **Лідери та партнери.** 6. *Робота в групах.* Розкрийте прийом антитези, використовуючи приклади з тексту. **Довкілля та безпека.** 7. Які народні уявлення втілено в образі Ра? Чому цей образ поетизується?

Міф «ЯК ТЕФНУТ ПОКИНУЛА ЄГИПЕТ». Єгипет розташований на північному сході Африки й частково Азії. Там завжди дуже спекотно. Денна температура в Єгипті сягає + 50 °С. У давні часи тільки в долині Нілу вирувало життя. Єгиптяни обожнювали Ніл і створили чимало міфів про те, як він наповнюється водою та як засихає. Один із них — міф про те, як *Тэфнут*, богиня вологи, покинула Єгипет, і через те там настали лихі часи.

Готуємося до читання

Розкажіть, що ви знаєте про Єгипет. Знайдіть в інтернеті зображення Нілу, пам'яток Стародавнього Єгипту.

Як Тефнут покинула Єгипет

Ви знаєте, кого називали Сонячним Оком Ра? Це ім'я мала донька великого бога — богиня вологи Тефнут.

Якось вона посварилася з батьком, розсердилася на нього й вирішила покинути Єгипет... Богиня знайшла притулок у далеких краях.

Тефнут залишила Єгипет, а з нею пішла й волога із земель Верхнього та Нижнього Царства. На землю Єгипту впала страшна засуха.

Як урятувати світ од спраги та голоду? Як повернути Сонячне Око?

Довго роздумував Ра.

— Покличте бога повітря Шу та бога мудрості Тота! — наказав бог сонця своїм слугам.

Коли ці боги з'явилися перед батьком богів, він проказав:

— Шу, ти добре знаєш вдачу своєї сестри Тефнут. Подумай, що треба зробити, аби повернути її додому. Світ гине без життєдайної вологи! Ти, мудрий та розсудливий, Тоте, — звернувся Ра до бога мудрості. — Може, знаєш, як умовити Тефнут повернутися? Я вірю в тебе... Рушайте в дорогу, діти мої! Поспішайте! Від вас тепер залежить доля світу.

І Шу з Тотом вирушили в далеку путь.

— Ти думаєш, нам удасться її вмовити? — запитав Тот.

— Я добре знаю свою сестру: вона дуже вперта. А коли розгнівана, то краще її не чіпати. Думаю: тут потрібна якась хитрість... — так відповів бог повітря.

— Давай обернемося якимись звірами, щоб вона нас не впізнала, — запропонував Тот. — Може, мавпами?.. Це спритні й хитрі тварини — у їхній подобі ми обов'язково щось вигидаємо.

Шу охоче пристав на це. За мить замість двох богів дорогою ішли дві великі мавпи.

(...) Богиня Тефнут нудьгувала. Вона була так далеко від дому, від близьких і звичних богів, з якими інколи можна було добре повеселитися. А які були пишні бенкети, котрі так часто влаштовували боги! Богиня вологи була такою самотньою...

— Ти сумуєш, красуне? — спитала велика мавпа, побачивши нарешті Тефнут. — Може, ти хочеш трохи розважитися?

Богиня підвела свої великі очі й здивовано глянула на непроханих гостей. Хто ці мавпи, що так зухвало розмовляють із нею?

— Ми можемо заспівати або затанцювати, — проказала друга мавпа. — Шкода, що така чарівна жінка нудьгує на самоті.

— Що ж, розважте мене, якщо справді хочете, — усміхнулася Тефнут. — За це я смачно нагодую вас.

(...) Мавпи зачарували богиню своїми танцями й співами. Вони були хорошими артистами. Тефнут сміялася й тишилася, мов дитина.

— Ще, ще! — гукала вона. — Це чудово! Я винагороджу вас по-справжньому!

Та раптом одна з мавп зупинилась і сказала:

Єгипетські боги. Фреска.
XIV–XI ст. до н. е.

— Не гнівайся на нас, красуне! Ми охоче залишилися б із тобою довше, але саме сьогодні в богів великий бенкет, на який запрошено всіх співаків і танцюристів. Ми поспішаємо туди!

— У богів — великий бенкет? — запитала здивована Тефнут. — З якої нагоди?!

— Бог Ра, здається, збирається одружити когось зі своїх дітей, — відказали мавпи.

— Весілля? — ще більше здивувалася Тефнут. — І це весілля святкуватимуть без мене?!

— Якщо хочеш, ходи з нами, красуне, — сказала мавпа, яка насправді була Шу. — Повеселишся з усіма.

Недовго думала богиня. Умить зібралася й рушила з мавпами до Єгипту.

Сонячне Око Ра повернулося! Теплий дощ заливає спраглу землю, наповнює висохлі річища життєдайною вологою. Сонце-Ра, умите свіжим дощем, сяє як ніколи!

— Чиє весілля ти збираєшся справляти, батьку? — нетерпляче спитала трохи присоромлена Тефнут.

— Весілля? — Ра здивувався.

— Мавпи сказали, що поспішають на весільний бенкет... — І богиня озирнулася.

Але за її спиною стояли не мавпи, а боги Шу й Тот і весело сміялися.

— То ти повернулася додому тому, що захотіла побувати на весіллі? — запитав Ра, який усе вже зрозумів. — Гарзд, буде весілля! Тільки воно буде твоїм! Сьогодні ти вийдеш заміж за бога повітря Шу. Якщо в нього вистачило розуму, аби повернути тебе, сподіваюся: він зуміє утримати тебе й надалі.

Ці слова найбільше вразили Шу. Такого він ніяк не сподівався! Але розгублений бог мовчав. Годі було відмовлятися від дружини-красуні Тефнут.

Усі боги почали вітати молоду пару.

Відтепер щороку єгиптяни відзначають свято — день весілля Шу й Тефнут. Цей день ще називають «днем виноградної лози та повноводдя Нілу». Шлюб великих богів став символом родючості та врожаю.

Слава великій Тефнут і великому Шу, які побралися весною, щоб люди на землі жили щасливіше!

(За переказом Ольги Бондарук)

Компетентності

Обізнаність. 1. Як позначилася на землях Єгипту відсутність богині вологи? Який план порятунку країни придумав Ра? Які тварини згадуються в міфі? З якими богами вони пов'язані? **Читацька діяльність. 2.** Визначте складники сюжету міфу. **Комунікація. 3.** Чи є алегорія в цьому міфі? Доведіть свою думку. **Сучасні технології. 4.** За допомогою інтернету знайдіть і розкажіть про втілення сюжетів міфів різних народів у мистецтві — живописі, музиці, кіно, мультиплікації та ін. (1–2 приклади). Висловте власне ставлення до мистецьких творів, які ви переглянули. **Творче самовираження. 5.** Намалюйте й охарактеризуйте один із міфологічних образів єгипетської міфології. **Навчаємося для життя. 6.** Розкрийте специфіку єгипетської міфології, використовуючи один із міфів, який ви прочитали.

Радимо прочитати

Міфи народів світу / автор-упорядник О. Бондарук. — Київ, 1997.

МУДРІСТЬ БАЙКИ

МУДРІСТЬ БАЙКИ

БАЙКА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

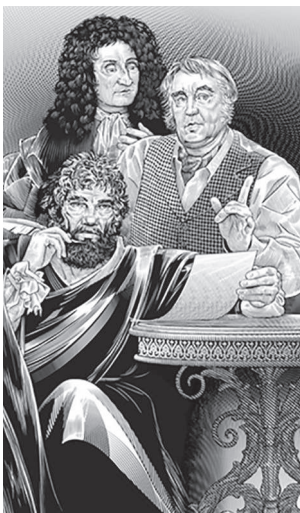

Байка — це відповідь на запитання,
поставлені перед людиною самим життям.

Олександр Потебня

У міфах наші пращури втілювали свої уявлення про створення й будову світу. А як людині жити, якими моральними нормами керуватися — цього навчали казки, прислів'я, приказки та байки, які теж мають повчальний зміст.

Байка як жанр літератури використовує традиції фольклору. У ній поєдналися ознаки казки про тварин і прислів'я. Персонажам, які запозичені в байці з усної народної творчості, притаманні усталені риси характеру та поведінки. Лисиця завжди хитрує, лев прагне влади, заєць усього боїться, віслик постійно пошивається в дурні. Основною ознакою байки, як і народних казок про тварин, є *алегорія* — перенесення людських якостей та стосунків, загальних уявлень про них на конкретні образи (тварин, рослини, людей, предмети). Алегорія є способом інакомовлення, тобто коли мовиться про одне, а на увазі мається зовсім інше. Наприклад, образ вовка дає можливість байкареві викрити жорстокість, а потім показати несправедливість і беззаконня, до яких призводять ці якості. Алегоричні персонажі тварин віддзеркалюють світ людей, їхні стосунки, уявлення про чесноти та вади.

*О. Бабкін. Езоп,
Лафонтен і Крилов.
2010 р.*

Найчастіше в байках розкриваються моральні хвороби людського суспільства: знуцання сильних над слабкими, прагнення до багатства будь-якою ціною, жорстокість, надмірна довірливість, брехливість, свавілля, несправедливість та ін. Викриваючи вади, байкарі водночас уславлюють високі моральні якості людини, які завжди цінувалися в народі й оспівувалися у творах усної народної творчості: чесність, доброта, працьовитість, скромність, природний розум тощо.

У будові байки визначають дві основні частини: **розповідь** (про якусь ситуацію чи епізод) і **мораль** —

висновок, який утілює ідею байки та її повчальний зміст. Мораль може бути як на початку байки (зачин), так і наприкінці твору (кінцівка). Мораль (влучне висловлювання) має глибоке узагальнення, яке може бути доречним у різних життєвих ситуаціях, нерідко стаючи **крилатим висловом**. Моральні висновки байки мають на меті практичне застосування — указати на недоліки, висміяти вади або негативні явища, попередити людину, підказати розумне рішення.

У байці немає розгалуженого сюжету, розлогіх описів, великої кількості персонажів. У цьому жанрі, використовуючи просту ситуацію та одного-двох (рідше трьох-чотирьох) персонажів, розкривається певна проблема, що стосується людської поведінки, характеру або явища життя.

І. Семенов. Ілюстрація до байки І. Крилова «Парнас». 1978 р.

Байка (з давньоруськ. *баять*, тобто *говорити, розповідати*) — короткий твір повчального змісту, у якому діють персонажі, що уособлюють риси людських характерів, чесноти й вади, явища життя.

Характерні ознаки байки:

- 1) невеликий обсяг; алегоричність персонажів;
- 2) наявність прихованого змісту (інакомовність);
- 3) повчальний характер;
- 4) висміювання недоліків людини й вад суспільства;
- 5) утілення уявлень про моральні принципи життя та поведінки; чітка будова (розповідь і мораль);
- 6) відкрита присутність автора;
- 7) наявність дотепних і влучних висловів, що нерідко стають приказками та прислів'ями.

Компетентності

Обізнаність. 1. Пригадайте байки, які ви читали раніше. Перекажіть їхній зміст. **2.** Дайте визначення байки. **Читацька діяльність. 3.** З яких частин складається байка? Назвіть її характерні ознаки. **Ми — громадяни. 4.** Назвіть ті ознаки байки, які є важливими для суспільства та виховання людини. **Довкілля та безпека. 5.** Визначте подібність казки про тварин і байки? Чим вони відрізняються? **Навчаємося для життя. 6.** Поясніть, що таке *алегорія*. Наведіть приклади алегоричних образів у казках або байках. Які людські риси втілюють алегоричні образи звірів?

Езоп

Близько VI ст. до н. е.

Ніхто не може вбити в собі зло,
коли не втямить спершу,
що таке те зло, а що добро...

Григорій Сковорода

Першим автором байок у світовій літературі вважають *Езопа* — давньогрецького мудреця та письменника. Про нього залишилося небагато достовірних відомостей. Припускають, що *Езоп* жив у VI ст. до н. е. на острові *Самос* (*Стародавня Греція*), був рабом і мав дуже непривабливу зовнішність. Проте неволя та фізичні вади не тільки не зламали *Езопа*, а загартували волю й розвинули письменницький талант.

Саме йому належать перші алегоричні розповіді про голодного вовка й хитру лисицю, хвалькуватого павича та довірливу ворону, які почали називати *байками*. За образами тварин, рослин, речей у байках *Езопа*, як і в народних казках, були приховані ситуації із життя людей. Становище раба спонукало його говорити про несправедливість сильних і про беззахисність слабких, про людські недоліки й вади, але не відкрито, а за допомогою алегорій та натяків, тобто інакомовно. У подальшому таку інакомовну розповідь почали називати *езопівською мовою*.

За легендою, *Езоп* жив довго. Він начебто служив радником у царя *Креза*, побував у вавилонського та єгипетського царів. *Езоп* загинув у давньогрецькому місті *Дельфах* від рук підступних жерців, які звинуватили його в крадіжці. За законами того часу крадія повинні були скинути зі скелі: так страчували тільки вільних людей, а життя раба можна було викупити за гроші. *Езоп* не погодився жити в рабському нашійнику й обрав смерть вільної людини.

Байки *Езопа* зібрали й записали лише через три століття після його смерті. До того часу їх передавали усно. Байки давньогрецького мудреця були найпопулярнішими творами античного світу.

Ч. Ландсир. Езоп пише свої байки. 1849 р.

Езопівська мова — художня мова, де думка висловлена не прямо, а зашифрована в алегоріях і натяках.

Сюжети Езопових творів використовували байкарі всього світу, наприклад французький байкар Ж. де Лафонтен, російський письменник І. Крилов. Українські письменники, як і давньогрецький байкар, викривали людські й суспільні вади, прославляли моральні чесноти. Традиції Езопа втілювали у своїх творах Г. Сковорода, П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, Л. Глібов. Використовуючи Езопові сюжети й образи, українські митці додавали їм виразного національного колориту. Так, Г. Сковорода називав мораль байки *силою*, підкреслюючи її значення для зміцнення душевних сил людини.

Літературна прогулянка

Як Езоп став вільним

Збереглося чимало легенд про Езопа. Одна з них про те, як він здобув собі волю. Коли мешканці острова Самос звернулися до письменника за порадою, він відповів, що не годиться рабу щось радити вільним громадянам. Тоді громада вирішила звільнити митця з рабства. За отриману свободу Езоп гідно віддячив — уславив історію острова в безсмертних байках.

Готуємося до читання

Визначте основну частину й мораль байки.

Лисиця і виноград

Молода Лисиця побачила, що з виноградної лози звисають грона, і захотіла дістати їх, але не змогла. Відходячи, сказала сама до себе: «Вони кислі!»

Так і в людей буває. Якщо хтось неспроможний чогось досягти, то посилатися на обставини.

(Переклад Андрія Білецького)

Компетентності

Обізнаність. 1. Виразно прочитайте й поясніть мораль байки. **Читацька діяльність.** 2. Визначте складники будови байки Езопа. **Комунікація.** 3. У яких життєвих ситуаціях можна використати мораль байки «Лисиця і виноград» або слова Лисиці? Створіть розповідь. **Ми — громадяни.** 4. Про які людські якості йдеться у творі? Чи потрібно їх виправляти? **Навчаємося для життя.** 5. У чому, на вашу думку, полягає актуальність моралі байки? Чи були ви в ситуаціях, коли посилалися на обставини, не доклавши потрібних зусиль?

Готуємося до читання

Знайдіть у тексті діалог. Як у мові розкриваються характери персонажів?

Вовк і Ягня

Вовк побачив, що Ягня п'є воду з річки, і хотів знайти якийсь слушний привід, щоб його з'їсти. Отже, хоча він і стояв вище за течією, але почав обвинувачувати Ягня, що воно каламутить йому воду й не дає пити. Ягня відповіло, що воно п'є, торкаючись води тільки краєчками губ, і що, зрештою, воно, стоячи внизу, не може йому каламутити воду. Тоді Вовк зауважив:

— Минулого року ти зневажило мого батька?

— Мене тоді ще й на світі не було, — відповіло Ягня.

Але Вовк сказав йому:

— Хоч би як ти виправдовувалося, я все одно тебе з'їм.

Байка доводить, що навіть справедливий захист не має сили для тих, хто заповзвся чинити кривду.

(Переклад Юрія Мушака)

Е. Грізет. Ілюстрація до байки Езопа «Вовк і Ягня». 1875 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть героїв байки. Поясніть, чому саме цих тварин обрав автор. 2. Розкрийте алегоричний зміст образів тварин. Які людські риси вони втілюють? **Читацька діяльність.** 3. Перекажіть сюжет байки за ролями. **Комунікація.** 4. Охарактеризуйте інтонації Вовка та Ягняти. **Ми — громадяни.** 5. Які людські чи суспільні вади засуджено в байці? **Довкілля та безпека.** 6. Пригадайте народні казки про тварин (зарубіжні або українські), у яких є подібний сюжет — зустріч сильного зі слабким. **Навчаємося для життя.** 7. Як, на вашу думку, має діяти слабкий під час зустрічі із сильним? А як повинен діяти сильний? Чи були у вас подібні ситуації?

Готуємося до читання

Знайдіть у тексті слова, якими Лисиця «переконує» Крука.

Крук і Лисиця

Крук украв шматок м'яса й сів на якесь дерево. Це побачила Лисиця й захотіла відібрати м'ясо. Вона стала перед Круком і почала вихвалити його велич і красу, кажучи, що йому найбільше з усіх годилося б царювати над птахами, і це сталося б напевно, коли б він мав голос. Крук хотів похвалитися, що в нього є голос, закричав і випустив м'ясо.

Лисиця підбігла, ухопила м'ясо й сказала:

— О Круче, коли б ти мав також розум, тобі більше не бракувало б нічого, щоб стати царем.

Г. В. Херрик. Ілюстрація до байки Езопа «Крук і Лисиця». 1865 р.

Ця байка стосується нерозумної людини.

(Переклад Юрія Мушака)

Літературна прогулянка

Мандрівний сюжет

Письменники, які запозичували сюжети з творів Езопа, змінювали персонажів і деталі, але залишали незмінними алегоричний зміст і мораль байки. Так, римський байкар Федр замість шматка м'яса дав Крукові сир, який залишився незмінним у байках Ж. де Лафонтена й І. Крилова. Крука на Гава (Ворону) замінили українські й російські байкарі, утіливши в ній такі риси людини, як нерозумність і неуважність. Приказка *зловити гаву* тісно пов'язана з образом цього птаха. Український байкар Л. Глібов назвав свою байку на відомий сюжет теж «Гава і Лисиця»:

Літаючи по дворах, Гава
Шматок ковбаски добула;
Хоч кажуть, що вона дурна роззява,
А до крадіжки здатная була...

Компетентності

Обізнаність. 1. Поясніть, у чому полягає хитрість Лисиці й нерозумність Крука. **Читацька діяльність. 2.** Які людські недоліки втілює алегоричний образ Крука? **Ми — громадяни. 3.** Чого навчає ця байка? **Сучасні технології. 4.** Знайдіть в інтернеті буктрейлери до байки Езопа про Лисицю та Крука. Обговоріть на уроці найцікавіші. **Творче самовираження. 5.** У яких народних казках вам траплялися подібні персонажі? **6.** Намалуйте ілюстрації до байки. Прокоментуйте. **Довкілля та безпека. 7.** З'ясуйте, що їдять круки та гави. Чи є різниця між цими птахами? Доведіть. **Навчаємося для життя. 8.** У яких життєвих ситуаціях можна використати мораль байки?

Готуємося до читання

Знайдіть слова, використані в переносному значенні. Поясніть їх.

Мурашки і Цикада

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали їсти. Тоді вони спитали її, чому вона не заготовувала собі харчів улітку, а вона їм відповіла:

— Мені все було ніколи, я співала.

На це Мурашки, сміючись, сказали:

— Якщо ти співала влітку, то потанцюй узимку.

Не треба все зневажати, щоб згодом не довелось шкодувати.

(Переклад Андрія Білецького)

Г. В. Херрик. Ілюстрація до байки Езопа «Мурашки і Цикада». 1865 р.

Роздивіться ілюстрацію малюнка французького художника Е. Грізета за мотивами байки Езопа (с. 44). Поміркуйте, як митець за допомогою засобів мистецтва живопису втілює сюжет і мораль твору.

Компетентності

Обізнаність. 1. Що ви знаєте про мурашок і цикад? Де вони мешкають? Чому саме ці комахи стали персонажами байки? **Читацька діяльність. 2.** Перекажіть байку близько до тексту. Визначте частини. **Ми — громадяни. 3.** Утіленням яких людських якостей є алегоричні образи Цикади та Мурашок. **4.** Які чесноти уславлює письменник? Чи потрібні вони в сучасному світі? **Творче самовираження. 5.** Поясніть, чому Мурашки розсміялися, почувши відповідь Цикади. **Лідери та партнери. 6. Командна гра.** Команда «Мурашки» добирає дієслова, прикметники й прислівники для характеристики сумлінної праці. Команда «Цикади» добирає дієслова, прикметники й прислівники для характеристики лінощів. Переможе та команда, яка набере найбільше слів.

Радимо прочитати

Езопові байки / переказ П. Цімікалі. — Київ, 1990.

Іван Крилов

1769–1844

Тварини мої за мене говорять.

Іван Крилов

Іван Крилов народився в м. Москві (Росія) у сім'ї бідного армійського офіцера. Після смерті батька родина довго жила дуже бідно. Хлопцеві не довелося систематично навчатися в школі, але він багато читав, самостійно вивчив французьку, італійську й грецьку мови, математику, а також навчився грати на скрипці.

Мати, домагаючись призначення синам пенсії, переїхала до Санкт-Петербурга. Там І. Крилов улаштувався на службу до Імператорської публічної бібліотеки, де працював майже 30 років. Його ще з юності вабила література. Спочатку пробував свої сили як драматург. Згодом вирішив видавати літературні журнали. Однак справжнє визнання й усенародну любов йому принесли байки. Протягом життя написав майже 200 творів, які перекладено багатьма мовами світу. Найвідомішими серед них є «Бабка і Муравель» (рос. «Стрекоза и Муравей»), «Квартет¹», «Вовк і Ягня» (рос. «Волк и Ягнёнок»). Байки І. Крилова люблять читати діти.

Перші байки І. Крилов написав, наслідуючи Езопа й тексти французького байкаря Ж. де Лафонтена. Митець використовував багатства живої народної мови — прислів'я, приказки, порівняння, звороти, епітети, вигуки. Відомі історії з хитрою лисицею, підступним вовком, працюючими мурахами набули в байках І. Крилова національного колориту, а традиційні персонажі стали яскравими характеристиками.

Письменник значно оновив жанр байки. Якщо Езопові твори були напрочуд лаконічними й прозовими, то байки І. Крилова, написані віршованою мовою, увібрали (крім ознак казки про тварин і прислів'я) ознаки оповідання зі стислими характеристиками персонажів та елементами описів. У багатьох його байках мораль виголошує не автор, а один з алегоричних персонажів.

Відмінності байок Езопа й І. Крилова

Байки Езопа	Байки І. Крилова
Прозова форма.	Віршована форма.
Характери персонажів прості, однозначні.	Ускладнення характерів персонажів, які можуть змінюватися.

¹ *Квартет* — музичний або вокальний ансамбль, що складається з чотирьох виконавців. Слово *квартет* у байці використано не тільки в прямому значенні, але і як метафора творчої діяльності людей, що потребує високої майстерності й злагодженості.

Байки Езопа	Байки І. Крилова
Описи відсутні.	Невеликі описи (природи, портретів, місця дії).
Діалоги стислі.	Діалоги розгорнуті, можуть переходити в полілоги.
Традиційні засоби інакомовлення — алегорії та натяки.	Окрім традиційних, використовуються авторські засоби інакомовлення (епітети, метафори, крилаті вислови), жива мова.

І. Крилова захоплювали українські краєвиди, народні пісні, історія козацтва. Ще за життя творчість байкаря високо оцінили Т. Шевченко, Є. Гребінка. Його байки добре знали І. Франко, М. Старицький, Л. Глібов. Твори І. Крилова українською мовою перекладали *П. Тичина, М. Рильський, М. Терещенко, А. Присяжнюк, Н. Кур'ян, Г. Манів* та ін.

Готуємося до читання

Під час читання знайдіть слова й вислови: а) зі сфери мистецтва; б) з розмовної сфери.

Квартет (1811)

Вигадниця Мартишка,
Осел,
Козел

Та клишоногий Мишка
Затіяли Квартет заграють.

Дві скрипки, ноти, бас і альт дістали
Й під липу в лузі посідали,

Щоб світ мистецтвом чарувать.

Ударили в смички — ладу ж дарма шукать!

«Стій, братця, стій! — кричить їм Мавпа. — Постривайте!

Хіба заграєм так? Інакше посідайте.

Ти з басом, Мишечко, сідай проти альтя,

Я, прима, сяду проти втори;

Тоді вже піде музика не та:

У танець підуть ліс і гори!»

Знов сіли, почали Квартет;

А діло все не йде вперед.

«Стривайте ж, я знайшов секрет, —

Кричить Осел, — усе в нас піде ладом,

Як поряд сядем».

Послухали Осла, поважно сіли в ряд;

А все-таки Квартет не йде на лад.

Ще гірше, ніж раніш, пішли між ними чвари

І свари,

С. Ашуров.
Ілюстрація до байки
І. Крилова «Квартет».
1984 р.

Кому і як сідять.

Припало Солов'ю якраз там пролітять,
До нього всі вдались як до свого спасіння:
«Будь ласка, — мовили, — та ж наберись терпіння,
Допоможи Квартет улаштувать,
І ноти, й інструмент зуміли ми дістать,
Скажи лиш, як сідять!»

«Щоб бути музикою, потрібне тут уміння
Та трохи тонших би ушей, —
Їм одмовляє Соловей, —
Тож, як сідати — сварки марні,
Бо з вас музики незугарні».

(Переклад Федора Скляра)

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть алегоричних персонажів байки. Які риси людей вони втілюють? **Читацька діяльність. 2.** Які моменти байки вам видались особливо смішними? Чому? Знайдіть слова та вислови, які автор використовує з насмішкою (відкритою або прихованою). **Людські цінності. 3.** Яку ідею утворює автор? **Комунікація. 4.** Що, на вашу думку, потрібно для того, щоб досягти успішних результатів у колективній творчій справі? **Ми — громадяни. 5.** Які людські вади висміяно в байці? **6.** Яку роль відіграє Соловей у творі? Чію позицію він утілює? **Творче самовираження. 7.** Підготуйте виразне читання (або інсценування) байки в особах. Прокоментуйте інтонації персонажів. **Навчаємось для життя. 8.** Чому персонажам не вдалося створити справжній квартет?

Готуємося до читання

Які антитези (протиставлення) з байки Езопа збережені у творі І. Крилова?

Бабка і Муравель (1808)

Жвава Бабка-Стрибунець
Красне літо проспівала;
Озирнулась... Ба! Навала —
Від зими вже вихорець.
Помертвіло, голо в полі,
Вже нема квітної волі,
Як під листом будь-яким
Був готовий стіл і дім.
Все пройшло: зима холодна
Скруту й голод приведе;
Бабці вже співати зле:
В розум це ж кому спаде,
Щоб співати, як голодна!
Вбита горем і сумна,
Йде до Муравля вона:
«Не покинь мене, кум милий!
Дай мені набратись сили —
Й до весни лиш, любий мій,
Прогодуй і обігрій!»
«Кумцю, чудно щось тоді-то:
Чи ти працювала в літо?» —
Муравель її спитав.
«Чи ж до того, кумцю, було!
В моріжках м'яких у нас
Пустощі, пісні всякчас,
Так що й голову забула». —
«А, так ти...» — «Я без біди
Літо ціле проспівала». —
«Проспівала? Добре дбала —
Та вже й потанцюй піди!»

(Переклад Анатолія Присяжнюка)

О. Капустіна. Ілюстрація
до байки І. Крилова
«Бабка і Муравель». 2013 р.

Компетентності

Читацька діяльність. 1. Пригадайте байку Езопа, що має подібний сюжет. Поміркуйте, чому І. Крилов змінив героїв байки: Цикаду — на Бабку, Мурашок — на Муравля. **Комунікація.** 2. Знайдіть у творі крилаті вислови. Поясніть їх. 3. Визначте позицію автора. До кого він ставиться прихильно? **Ми — громадяни.** 4. Назвіть вади та чесноти, які протиставлені у творі за допомогою анти-

тези. Висловте власну оцінку кожного з персонажів байки. *Сучасні технології*.
5. Подивіться в інтернеті мультиплікаційні версії байки «Бабка і Муравель» і висловте власне ставлення до них.

Готуємося до читання

Пригадайте байку Езопа «Вовк і Ягня». Читаючи байку І. Крилова, знайдіть зміни в сюжеті твору.

Роздивіться ілюстрацію О. Дідковської до байки «Вовк і Ягня». Що відображено художницею? Які настрої та почуття втілено в ілюстрації?

Вовк і Ягня (1808)

У сильних винен завжди, хто слабкий;
 В історії є прикладів чимало;
 Та ми історії ніколи не писали;
 Але те ж саме кажуть нам байки.

Ягня в спекотний день прийшло води напиться;
 І треба ж лихові такому приключитись —
 Тут Вовк голодний біг, шукав обід.
 Побачив він Ягня, задумав поживитись;
 При цьому зберегти законний вид.
 Кричить йому: «Ти як посміло
 Моє тут каламутити питво
 Своїм нечистим рилом?
 За це нахабство, далєбі,
 Зірву я голову тобі!» —
 «Коли світліший Вовк дозволить пояснити,
 Насмілюсь я сказати: я воду не бруднив,

О. Дідковська. Ілюстрація до байки І. Крилова
 «Вовк і Ягня». 2000-ні роки

Від Світлості Його я значно нижче пив,
 І Світлості питво не міг я сколотити:
 Це зрозуміти Вас прошу». —
 «Виходить, я брешу?!
 Негідник! Чи було нахабство більше в світі!
 Пригадую: ти тут мені в позаминулім літі
 Нагрубіянив, чим образив дуже:
 Я не забув цього, мій друже!» —
 «Помилуйте, мені лиш рік від роду», —
 Ягнятко каже. — «То це був твій брат». —
 «Нема братів у мене». — «То це був кум чи сват.
 Чи хтось іще із вашої породи.
 І ви самі, і ваші пси, і пастухи —
 Усі мені ви завдаєте шкоди
 І кривдите, як тільки є нагода;
 А ти відповиси за їх гріхи». —
 «У чому ж винен я?!» — «У всьому чисто!
 Доволі розбирати вину твою, щеня!
 Ти винен вже тому, що дуже хочу їсти», —
 Сказав — і в темний ліс він поволік Ягня.

(Переклад Надії Кир'ян)

Український контекст у байці Л. Глібова «Вовк та Ягня» (1854)

Український байкар Л. Глібов по-своєму втілює сюжет про Вовка та Ягня. Прочитайте фінал байки Л. Глібова й порівняйте із фіналом байки І. Крилова. Знайдіть спільне та відмінне. Визначте засоби української мови, що уварізнують образи персонажів.

(...) — Так чим же я Вам
 досадив? —
 Ягнятко, плачучи, питає.
 — Цить, капосне! Либонь, не знає...
 Ще й огризається, щеня!
 Що ти за птиця?! Ти — Ягня!
 Як сміло ти мене питати?

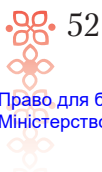
Вовк, може, їсти захотів!..
 Не вам про теє, дурням, знати! —
 І — Вовк Ягнятко задавив...
 Нащо йому про теє знати,
 Що, може, плаче бідна мати
 Та побивається, як рибонька об лід:
 Він Вовк, він пан... йому не слід...

Компетентності

Читацька діяльність. 1. Визначте подібність і відмінності байки І. Крилова й однойменного твору Езопа. 2. Які риси байкар додав характерам персонажів? 3. Як змінювалися настрої та поведінка кожного з персонажів? **Комунікація.** 4. Прочитайте звертання Вовка до Ягняти. Про що свідчить така форма звертання? 5. Як автор ставиться до своїх героїв? **Ми — громадяни.** 6. Яка мораль байки? Чи актуальна вона в наш час? **Навчаємося для життя.** 7. Чи існують «сильні» і «слабкі» у сучасному суспільстві? Як «сильні» мають ставитися до «слабких»?

Радимо прочитати

Крилов І. А. Байки. — Київ, 2012.

ПРИГОДИ І ФАНТАСТИКА

ПРИГОДНИЦЬКИЙ РОМАН

Ті, хто вміють мріяти, ведуть нас у нові світи й до кращого майбутнього.

Марко Вовчок

Люди завжди захоплювалися мандрівками та пригодами, відкриттями невідомих земель і прихованими таємницями. Усе це відтворено в жанрі *пригодницького роману*. За його основу взято незвичайні пригоди персонажів, що розгортаються протягом тривалого часу. Події відбуваються у світі, сповненому випробувань і стихій. Тому сюжет є стрімким і непередбачуваним, а повороти дії — раптовими. Герої нерідко опиняються в умовах екзотичної природи, доля заносить їх на безлюдні острови, у далекі країни й навіть на інші континенти. Серед персонажів пригодницьких романів трапляються як звичайні люди, які перебувають у незвичайних обставинах, так і люди не зовсім звичайні (пірати, відлюдники, дикуни тощо). Головні герої пригодницьких романів постійно потрапляють у скрутні ситуації, їм доводиться робити складний вибір — моральний чи життєвий. А від нього залежать долі інших людей. Тому герої пригодницьких творів беруть на себе відповідальність за тих, хто поруч.

У пригодницькому романі виявляються деякі ознаки чарівної казки: боротьба добра і зла, поділ персонажів на позитивних і негативних, далека мандрівка, таємничі предмети, що мають якийсь особливий зміст. Разом із тим у пригодницьких романах є й відлуння окремих історичних фактів і реальних подій. Романісти намагаються переконати читачів у достовірності того, про що йдеться, тому вдаються до детальних описів, свідчень і документів.

Ю. Шейніс. Ілюстрація до роману Д. Дефо «Робінзон Крузо». 2003 р.

Пригодницькі романи захоплюють читачів не тільки сюжетом, а ще й характеристиками персонажів, які прописані глибоко й психологічно достовірно. Автори немовби випробовують людину не тільки на її фізичну міць, а й на духовність. Тому завжди цікаво, як будуть діяти ті чи ті герої в складних обставинах. І як читачі радіють за тих, хто завжди йде вперед, долає труднощі, допомагає слабким і безсилим! Герої пригодницьких романів — Дік Сенд, Філеас Фог і Паспарту, капітан Грант та його діти, Гаттерас, Немо, Джим Гокінс, Робінзон Крузо й багато інших — залишаються назавжди з вами! Вони навчать вас не тільки сміливості й мужності, а й людяності, вірності та відданості своїй меті!

Майстрами пригодницького роману є Ж. Верн, Р. Л. Стівенсон, Д. Дефо, О. Беляєв та інші письменники.

Пригодницький роман — великий за обсягом прозовий твір, дія якого відбувається довкола розкриття характерів кількох персонажів, що формуються під час надзвичайних обставин і пригод.

Характерні ознаки пригодницького роману:

- 1) зображення численних пригод персонажів;
- 2) стрімкий розвиток сюжету й поєднання кількох гостросюжетних ліній;
- 3) мотиви випробування, переслідування, розгадування;
- 4) характери персонажів подано в розвитку, вони змінюються внаслідок пережитих пригод;
- 5) наявність численних таємниць, загадок, дивних обставин;
- 6) місце дії — світ далеких країн, екзотичної природи, стихій тощо;
- 7) поєднання різних типів оповіді (від імені автора й персонажів, описи, діалоги, монологи тощо).

Композиція (з латин. *compositio* — складання, поєднання, створення) — будова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів. Це взаємозв'язок різних складників твору (персонажів, сюжету, описів, форм оповіді тощо), що визначається задумом письменника, тематикою та ідеями твору.

Компетентності

Обізнаність. 1. Які пригодницькі романи ви читали (або дивились екранізації)? Розкажіть про них, визначте ознаки жанру. **Читацька діяльність. 2.** Охарактеризуйте героя (героїню) пригодницького твору, що вам найбільше сподобався (сподобалася). **Людські цінності. 3.** Чого навчають пригодницькі романи? **4.** Як ви розумієте слова поета М. Теннісона: «Боротися й шукати, знайти й не здаватися!»? Хто з героїв або героїнь пригодницьких творів керувався цим гаслом? **Комунікація. 5.** Створіть фанфік із героєм (героїнею) пригодницького твору, використовуючи мотиви: випробування, переслідування, розгадування. **Ми — громадяни. 6.** Які якості характеру людини виховують пригодницькі романи? **Сучасні технології. 7.** Знайдіть в інтернеті та перегляньте кінофільми за мотивами творів Ж. Верна: «Вісімдесят днів довкола світу» (реж. Л. Грем, Австралія, 1972), «У пошуках капітана Гранта» (реж. С. Говорухін, СРСР, Болгарія, 1986). Чим вони були цікаві для вас? Поясніть.

Жуль Верн

1828–1905

Усе, що людина здатна уявити, можна
втїлити в життя!

Жуль Верн

Французький письменник Ж. Верн передбачив чимало наукових відкриттів людства й визначив наперед розвиток пригодницького роману й наукової фантастики.

Жуль Габріель Верн народився 8 лютого 1828 р. на острові Фейдо в м. Нанті (Франція). Зростав у самому центрі морського порту, який у дитинстві викликав у нього захоплення й потяг до мандрів. Батько майбутнього письменника П'єр Верн був адвокатом; мати Софі Аллот де ла Фуї — з роду бретонців¹ шотландського походження. Ж. Верн також уважав себе бретонцем, а від батька успадкував вишукані паризькі манери й любов до поетичного слова.

Закінчивши семінарію і Королівський колеж у м. Нанті, Ж. Верн вирушив до Парижа вивчати право. Батько сподівався, що син допомагатиме йому в адвокатській конторі. Ставши студентом Сорбоннського університету, захоплювався театром і літературою. Його приймав у своєму літературному салоні відомий романіст Александр Дюма, який розгледів у юнакові великий талант володіння словом. Ж. Верн успішно завершив навчання, отримав диплом ліценціата² права, проте залишився в Парижі, щоб продовжувати літературну діяльність.

1863 р. Ж. Верн написав свій перший науково-фантастичний роман «П'ять тижнів на повітряній кулі». Цей твір він називав географічним романом, який відкрив серію творів «Незвичайні морські подорожі» (усього їх 54).

Купивши будиночок у містечку Ам'єні, Ж. Верн продовжував писати твори й вигадувати нові історії. Коли в нього з'являлися гроші й вільний час, він вирушав у тривалі мандри. Маючи три яхти (усі їх митець називав «Сен-Мішель»), він здійснив на них подорожі до Англії, Португалії, Алжиру, Скандинавії та інших країн. Крім того, письменник був членом міської ради Ам'єна, виконував численні громадські доручення, відповідав за роботу театру й цирку міста. 1892 р. отримав орден Почесного легіону³.

Разом із Ж. Верном вирушайте у вільне плавання морськими просторами й не забудьте взяти із собою мапу або глобус, так буде цікавіше стежити за пригодами героїв!

¹ *Бретонці* — етнічне населення півострова Бретань (територія Північно-Західної Франції від гирла Луари до затоки Сен-Мішель).

² *Ліценціат* — перший науковий ступінь, який отримували студенти після закінчення вищого навчального закладу у Франції.

³ *Орден Почесного легіону* — французький національний орден, заснований Наполеоном Бонапартом у 1802 р., яким нагороджують за особливі заслуги перед Францією.

З творами Ж. Верна українські читачі ознайомилися ще за життя письменника. Переклад 15 романів здійснила українська письменниця *Марко Вовчок* (Марія Олександрівна Вілінська), яка була особисто знайома із Ж. Верном. «П'ятнадцятирічний капітан» вийшов друком у перекладі Марка Вовчка 1878 р. Письменник був у захваті від того, як українська мисткиня тонко відчуває французьку мову. Твори Ж. Верна українською мовою також перекладали *П. Соколовський, Ю. Назаренко, А. Білецький, М. Іванов, В. Пащенко, Д. Паламарчук, І. Базилянська, Л. Борсук* та ін.

Літературна прогулянка

Передбачення Ж. Верна здійснилися!

Його сучасники сприймали те, про що він писав у своїх романах, як щось дивовижне та нездійсненне. Однак ще задовго до того, як люди піднялися в небо, Ж. Верн передбачив опанування небесного простору на повітряних кулях, гелікоптерах і ракетах. Він опишував запуск штучних супутників Землі, міжпланетні подорожі, мандри в глибинах океанів за допомогою спеціальних апаратів. Як не дивно, більшість з його неймовірних припущень збулися! І все це було не лише результатом його творчої уяви, а й завдяки щоденній копіткій праці, вивченню розвитку науки та сміливості його творчої думки!

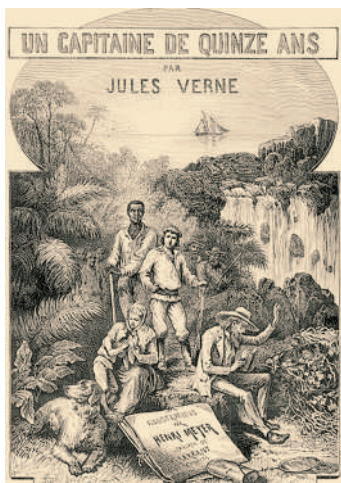
Ж. Ру. Ілюстрація до роману Ж. Верна «Двадцять тисяч льє під водою». 1871 р.

Роман «П'ЯТНАДЦЯТИРІЧНИЙ КАПІТАН». Письменник працював над твором у той час, коли його синові Мішелю було приблизно стільки ж років, скільки й головному героєві — Діку Сенду. Як і для всіх своїх романів, Ж. Верн скрупульозно обирав місце розвитку подій, вибудовував сюжет, а основою для роботи його фантазії були заздалегідь дбайливо підготовлені картки (записи, зроблені з газет і журналів, систематизовані за темами для його майбутніх книжок). Перед тим як сісти за стіл і писати книжку, Ж. Верн чітко окреслював для себе схему майбутнього роману, він уже знав зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку, дуже добре уявляв головних героїв.

Невипадково місцем дії в романі (у його другій частині) було обрано Африку. Це був найменш досліджений на той час континент, тому чимало наукових експедицій споряджали до Африки в середині XIX ст. Серед них усесвітньо відомими були відкриття славетного англійського мандрівника Девіда Лівінгстона (на його авторитетні дослідження повсякчас посилається Ж. Верн у романі). Коли друга частина роману була опублікована у видавництві П. Ж. Етцеля (листопад 1878 р.), письменник на своїй яхті «Сен-Мішель III» (у червні того ж року) подорожував Середземним морем, дістався Алжиру, країни на півночі Африки, де на власні очі побачив природу, населення й культуру цього краю.

Г. Меєр. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан». 1878 р.

У романі розповідається про надзвичайну силу волі й відданість п'ятнадцятирічного юнака, який узяв на себе відповідальність за долю екіпажу корабля. Спочатку події твору розгортаються на китобійному судні «Пілігрим»¹. Назва корабля вказує на те, що шлях мандрівників буде складним і тернистим, як і дорога прочанина до святих місць. Під час морської подорожі основний екіпаж мав зібрати необхідну кількість ворвані (китового жиру) і китового вуса, а також безпечно доправити до Америки дружину й сина судовласника — місіс Уелдон і маленького Джека. Події охоплюють не тільки епізоди із життя хлопця-сироти, а й долі членів екіпажу корабля «Пілігрим», мешканців і рабів містечка Казонде. У творі письменник порушує широке коло важливих суспільних, моральних і сімейних проблем: свобода і насильство, добро і зло, людина та природа, відповідальність за інших.

Головний герой твору — п'ятнадцятирічний *Дік Сенд*. Його так назвали на честь жалісливого перехожого Річарда (зменшувальне Дік), який приніс знайду до притулку, а прізвище хлопчик отримав на згадку про те місце, де його знайшли. Сенд (з англ. *sand* — пісок) — піщана коса в гирлі річки Гудзон, біля входу до нью-йоркського порту. Зі слів оповідача відомо, що цей хлопець *audens* — той, хто насмілився. Незважаючи на юний вік, він самостійно приймав рішення й виконував усе, на що зважувався. Письменник наголошує на відмінності між поняттями «сміливий» і «той, хто насмілився». Перший може бездумно йти на ризик, а другий завжди все старанно обдумує, потім уже діє, звісно, таким людям завжди всміхається доля. Перебіг подій, пов'язаних із долею екіпажу «Пілігрима» (подорожі від Нової Зеландії до берегів Америки, пригоди в Африці), охоплює майже пів року, а в епілозі зображено життя головних героїв уже через три роки після пережитих пригод. У цьому романі Ж. Верн поєднав розповідь про пригоди героїв із цікавими фактами з географії, біології та фізики. Крім того, у романі є чимало роздумів, пов'язаних із питаннями людського буття та взаємодії людини й природи. Значна частина роману присвячена проблемам рабства, осуду бездушного й дикого поведження людей.

П'ятнадцятирічний капітан (1877–1878)

Роман
(Уривки)

І ЧАСТИНА

Коментарі

Китобійна шхуна-бриг «Пілігрим» на чолі з капітаном Гулем була готова до відплиття з порту Окленд (Нова Зеландія) до берегів Америки. Полювання для

¹ *Пілігрім* (з латин. *piligrim* — чужоземець, чужинець) — мандрівний богомолець, подорожній, прочанин.

команди було невдалим, адже кити стали рідкістю: давалися взнаки результати їхнього нещадного винищення. В останній момент до екіпажу судна приєдналися пасажери — місіс Уелдон і маленький Джек, а також учений-ентомолог Бенедикт. На судно «Пілігрим» та його пасажирів чекали великі випробування.

Готуємося до читання

Уважно прочитайте портрет головного героя. Які його риси підкреслює автор?

Розділ 2. Дік Сенд

Екіпаж «Пілігрима» складався з п'яти бувалих матросів та одного юного новачка. Цей п'ятнадцятирічний матрос був сином невідомих батьків. У дитячому віці його знайшли під чужими дверима. Він виріс у дитячому будинку. Дік Сенд — так його називали — вірогідно, народився в штаті Нью-Йорк, а може, і в самому місті Нью-Йорку. Ім'я Дік, зменшене від Річарда, дали знайді на честь співчутливого перехожого, який підібрав його й доправив до дитячого будинку. Прізвище Сенд слугувало нагадуванням про те місце, де було знайдено Діка, — про піщану косу Сенді-Гук у гирлі річки Гудзон, біля нью-йоркського порту.

Дік Сенд був невисоким, і жодного натяку не було на те, що коли-небудь він матиме зріст вищий від середнього, проте міцно збитим. У ньому відразу можна було впізнати англосакса, хоча він мав темне волосся та вогняний погляд блакитних очей. Важка праця моряка вже підготувала його до житейських битв. Розумне обличчя хлопця пашіло енергією. Це було обличчя людини не лише сміливої, а й здатної проторувати шлях.

Часто цитують три слова незакінченого вірша Вергілія: «Audaces fortuna juvat...» («Сміливим доля допомагає...»), проте цитують неправильно. Поет сказав: «Audentes fortuna juvat...» («Тим, хто насмілився, доля допомагає...»). Осміленим, а не просто сміливим майже завжди всміхається доля. Сміливий може часом діяти не думаючи. А осмілений спочатку думає, а потім діє. У цьому тонка відмінність. Дік Сенд був «audens» — осміленим.

У п'ятнадцять років він уже вмів приймати рішення й доводити до кінця все те, на що обдуманно зважився. Його жваве й серйозне обличчя привертало увагу. На відміну від більшості своїх однолітків, Дік був скупим на слова та жести. У віці, коли діти ще не замислюються про майбутнє, Дік усвідомив свою участь і пообіцяв собі самотужки «стати людиною».

І хлопець досяг свого: він був уже дорослим у той час, коли його однолітки ще залишалися дітьми, спритним, жвавим і сильним. Дік був одним із тих обдарованих людей, про яких кажуть, що вони народилися з двома правими руками та двома лівими ногами: що б вони не робили — їм усе «з руки», з ким би вони не йшли — вони завжди ступають «у ногу».

Як було заведено раніше, Діка виховували за рахунок громадської доброчинності. Спочатку його помістили до притулку для знайд, яких багато в Америці. У чотири роки почали вчити читати, писати й рахувати в одній із тих шкіл штату Нью-Йорку, які утримували на пожертви щирих і милосердних громадян. У вісім років його прилаштували юнгою на судно, що здійснювало рейси в південні країни; до моря в нього був вроджений потяг. На кораблі він почав вивчати морську справу, яку потрібно вчити з дитячих років. Суднові

Г. Меєр. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан». 1892 р.

офіцери добре ставилися до кмітливого хлопчика й охоче керували його заняттями. Юнга дуже швидко мав стати молодшим матросом в очікуванні кращого. Той, хто з малечку знає, що праця є законом життя, хто замолоду втямив, що хліб добувають лише в поті чола (заповідь Біблії, яка стала правилом для людства), тому судилося вершити великі справи, адже в потрібний день і час у нього знайдуться воля та сили для їхнього звершення.

Капітан Гуль, який керував торговим судном, де служив Дік, звернув увагу на здібного юнга. Бравий моряк полюбив сміливого хлопчину, а повернувшись до Сан-Франциско, розповів про нього Джеймсу Уелдону. Той зацікавився долею Діка, улаштував його до школи в Сан-Франциско й допоміг закінчити її; його виховували в католицькій вірі, якої дотримувалися й у родині самого судновласника.

Дік пожадливо всотував знання, особливо його цікавили географія та історія мандрів; він чекав, коли виросте й розпочне вивчати ту частину математики, що стосується навігації. Закінчивши школу, він став молодшим матросом на китобійному судні свого благодійника Джеймса Уелдона. Дік знав, що «велике полювання» — китобійний промисел — не менш важливий для виховання справжнього моряка, ніж далеке плавання. Це чудова підготовка до професії моряка, сповненої всіляких несподіванок. До того ж цим навчальним судном виявився «Пілігрим», який плавав під командуванням його покровителя — капітана Гуля. Так молодому матросу були забезпечені найкращі умови для навчання.

Чи варто казати, що юнак був дуже відданий родині Уелдона, якій був так зобов'язаний? Хай факти кажуть самі про себе. Легко уявити, як зрадив Дік, коли дізнався, що місіс Уелдон із сином здійснюють плавання на «Пілігримі». Місіс Уелдон упродовж кількох років заміняла Діку матір, а маленького Джека він любив як рідного брата, хоча й розумів, що становище його зовсім інакше, ніж у сина заможного судновласника. Але його благодійники чудово знали, що зерна добра, які вони посіяли, упали в родючий ґрунт. Серце сироти Діка було сповнене вдячності, і він, не вагаючись, віддав би життя за тих, хто допоміг йому здобути освіту й навчив любити Бога.

Отож п'ятнадцятирічний юнак діяв і мислив, як доросла людина тридцяти років. Таким був Дік Сенд. (...)

(Переклад Лесі Борсук)

Готуємося до читання

Як відреагували на «знахідку» корабля герої роману: Дік Сенд, місіс Уелдон, капітан Гуль, Джек, Негоро? Про що турбувався кожний із них у цій ситуації? Зробіть висновки щодо рис характерів героїв.

Розділ 3. Судно, що потрапило в катастрофу

Окрик Діка Сенда переполошив увесь екіпаж. Вільні від вахти матроси кинулися на палубу. Капітан Ґуль вийшов зі своєї каюти. Місіс Уелдон, Нан і навіть незворушний кузен Бенедикт, обпершись об поручні штирборту, присікливо розглядали уламок судна, що виднівся на морі.

Лише Негоро залишився в комірчині, яка слугувала на судні камбузом. З усієї команди тільки його одного не зацікавила несподівана зустріч.

Помічений хлопчиком предмет погойдувався на хвилях майже за три милі від «Пілігрима».

— Що б це могло бути? — поцікавився один із матросів.

— Як на мене, пліт! — відповів інший.

— Може, там люди?.. Нещасні потерпають... — сказала місіс Уелдон.

— Підійдемо ближче — дізнаємося, — відповів капітан Ґуль. — Проте мені здається, що це не пліт, швидше за все, перекинутий на бік корпус корабля...

— Ні!.. По-моєму, це гігантська морська тварина! — заявив кузен Бенедикт.

— Я так не вважаю, — сказав юнак.

— А що ж це, на твою думку, Діку? — поцікавилася місіс Уелдон.

— Я вважаю так само, як і капітан Ґуль, що це нахилений на бік корпус судна, місіс Уелдон. Мені здається, що я розрізняю, як блищить на сонці його обшитий міддю киль.

— Так... так... тепер і я бачу, — підтвердив капітан. І, повернувшись до стернового, він скомандував: — Спускайся під вітер, Болтоне, тримай просто на це судно!

— Так, капітане! — відповів стерновий.

— Я дотримуюся власної думки, — заявив кузен Бенедикт. — Беззаперечно, перед нами морська тварина.

— У такому разі це мідний кит, — сказав капітан Ґуль. — Дивіться, як він виблискує на сонці.

— Якщо це й кит, кузене Бенедикте, то принаймні мертвий, — додала місіс Уелдон. — Чітко видно, що він лежить нерухомо.

— Що з того, кузино Уелдон? — наполягав на своєму вчений. — Хіба ж мало випадків було, коли кораблі зустрічали сплячих на воді китів!

— Справді так, — сказав капітан Ґуль. — І все ж перед нами не сплячий кит, а судно.

— Побачимо, — відповів упертюх.

Хоча кузену Бенедикту не було жодного діла до китів, і він проміняв би всі ссавців арктичних і антарктичних морів на одну рідкісну комаху.

— Притримуй, Болтоне, притримуй! — крикнув капітан Ґуль. — Не потрібно підходити до судна ближче, ніж на кабельтов¹. Ми вже точно нічим не можемо нашкодити цьому уламку, та мене зовсім не втішить, якщо він підімне боки «Пілігримові». Приводь у бейдевінд²!

Легким рухом керма «Пілігрим» повернули трохи ліворуч. Шхуна-бриг знаходилася на відстані однієї милі від затонулого корабля. Матроси з пожадливою цікавістю вдивлялися в перекинуте на бік судно. Можливо, у його трюмах є цінний вантаж, який удасться переправити на «Пілігрим»? Відомо, що за поря-

¹ *Кабельтов* — морська міра довжини, яка дорівнює 0,1 морської милі, чи 185,2 м.

² *Бейдевінд* — курс під гострим кутом до зустрічного вітру.

В. Баріба.
Ілюстрація
до роману
Ж. Верна
«П'ятнадцятиріч-
ний капітан».
2000-ні роки

тунок вантажу з корабля, який тоне, дають премію в розмірі третини від його вартості. Якщо вміст трюму не ушкоджений водою, екіпаж «Пілігрима» міг би отримати «гарний улов» — за один день відшкодувати невдачу цілого сезону.

За чверть години «Пілігрим» був уже за пів милі від плаваючого предмета. Тепер не було жодних сумнівів: це справді був корпус перекинутого на бік корабля. Палуба його стояла майже прямовисно. Щогли були знесені. Від усього оснащення залишилися лише повислі шматки троса та розірвані такелажні ланцюги. У правому борті виднілася величезна пробоїна. Кріплення й обшивка були вм'яті всередину пробоїни.

— Цей корабель зіткнувся з якимось іншим судном! — вигукнув Дік Сенд.

— Так, поза сумнівами, — підтвердив капітан Гуль. — Але мене вражає, що він одразу не затонув. Це просто диво.

— Сподіватимемося, що корабель, який налетів на це судно, зняв із нього всю команду, — зауважила місіс Уелдон.

— Так, сподіватимемося, місіс Уелдон, — відповів капітан Гуль. — Але цілком можливо, що екіпажу після зіткнення довелося рятуватися на власних шлюпках. На жаль, морська практика знає випадки, коли винуватці аварії, не переймаючись долею потерпілої команди, спокійно продовжували свій шлях.

— Це неможливо! Адже це жахлива жорстокість!

— На жаль, так буває, місіс Уелдон. Прикладів скільки завгодно. Судячи з того, що на цьому кораблі не залишилося жодної шлюпки, можна припустити, що команда покинула його. Сподіватимемося, що нещасних підібрало зустрічне судно. Адже звідси майже неможливо дістатися до суходолу на шлюпках — надто велика відстань до найближчих островів і тим більше до Американського континенту.

— Чи вдасться коли-небудь розгадати таємницю цієї катастрофи? — сказала місіс Уелдон. — Як Ви думаєте, капітане Гулю, хто-небудь із команди залишився на судні?

— Це малоймовірно, місіс Уелдон, — відповів капітан Гуль. — Нас би вже давно помітили й подали б який-небудь сигнал. Хоча ми зараз перевіримо це... Тримай трохи крутіше до вітру, Болтоне, приводь у крутий бейдевінд! — крикнув капітан, указуючи рукою напрямок.

«Пілігрим» був лише за три кабельтових від корабля, що потрапив у катастрофу. Тепер уже не було жодних сумнівів, що команда покинула його. Раптом Дік Сенд жестом попросив усіх замовкнути.

— Слухайте! Слухайте! — вигукнув він. Усі насторожилися. — Здається, собака гавкає...

З корпусу корабля справді вчувався собачий гавкіт. Там, без сумнівів, був живий пес. Мабуть, він не міг вийти, бо люки були зачинені. У будь-якому випадку його не було видно.

— Якщо навіть там залишився один лише пес, урятуємо його, капітане, — сказала місіс Уелдон.

— Так, так, — вигукнув маленький Джек. — Треба врятувати песика! Я сам годуватиму його. Він нас полюбить... Мамусю, я зараз побіжу принесу йому шматочок цукру!

— Стій на місці, синку, — усміхаючись, сказала місіс Уелдон. — Бідна тваринка, певно, умирає з голоду й, імовірно, надала б перевагу супу.

— То віддай їй мій суп, — сказав хлопчик. — Я можу обійтися без супу!

Проте гавкіт щохвилини дужчав. Між двома кораблями було тепер менше трьохсот футів відстані. Раптом над бортом з'явилася голова велетенського пса. Учепившись передніми лапами за фальшборт, тварина розпачливо гавкала.

— Говіку! — гукнув капітан до боцмана. — Лягайте в дрейф і накажіть спустити на воду шлюпку.

— Тримайся, песику! Тримайся! — кричав Джек, і собака, здавалося, відповідав йому глухим гавканням.

Вітрила «Пілігрима» швидко були обрасоплені¹ так, що він залишався майже нерухомим у півкабельтових від потерпілого судна.

Шлюпка вже погойдувалася на хвилі. Капітан Гуль, Дік Сенд і двоє матросів зістрибнули в неї.

Собака чіплявся за фальшборт, зриваючись із нього, падав на палубу й гавкав не стихаючи; але здавалося, що він гавкав не на шлюпку, що швидко наближалася. Можливо, він кликав пасажирів чи матросів, зачинених, як у в'язниці, на потерпілому судні?

«Невже, там є живі люди?» — розмірковувала місіс Уелдон.

Шлюпка була вже близько до мети: ще кілька помахів веслами — вона підійде до перекинутого корпусу судна.

Пес знову загавкав. Але тепер він уже не кликав своїм гавканням рятувальників. Навпаки, у його гавканні й гарчанні вчувалася скажена лютя. Усіх здивували такі дивні зміни.

— Що із собакою? — запитав капітан Гуль, коли шлюпка обгинала корму судна, аби пристати до борту.

Ані капітан Гуль, ані навіть ті, хто залишився на «Пілігримі», не помітили, що собака почав погрозливо гарчати саме тієї хвилини, коли Негоро, вийшовши з камбуза, з'явився на баку.

Невже собака знав судового кока? Припущення абсолютно неправдоподібне. Як би там не було, але мимохіть поглянувши на скажено гавкаючого пса й нічим не виказавши подиву, Негоро лише спохмурнів на мить, повернувся та пішов назад на камбуз.

¹ *Обрасопити* — поставити вітрила в інше положення, повертаючи реї за допомогою брасів (прикріплених до них снастей).

Г. Меєр. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан». 1892 р.

Шлюпка обігнула корму судна. Напис на кормі сповіщав: «Вальдек». Назва порту, до якого приписане це судно, не було зазначене. Але за формою корпусу та деякими особливостями конструкції, що відразу кидаються в очі моряку, капітан Гуль установив, що корабель американський.

Та й, власне, назва підтверджувала цю здогадку. Корпус — ось усе, що вціліло від великого брига водотоннажністю в п'ятсот тонн.

На носі «Вальдека» зяяла широка пробоїна — слід смертельного зіткнення. Завдяки тому, що судно дало крен, пробоїна піднялася над водою на п'ять-шість футів, і «Вальдек» не затонув.

На палубі не було ані душі. Собака, залишивши борт, дістався похилою палубою до відкритого центрального люка й, просунувши в нього голову, розпачливо загавкав.

— Певно, цей пес — не єдина вціліла істота на кораблі, — зауважив Дік Сенд.

— Я й сам так думаю, — сказав капітан Гуль.

Шлюпка пливла тепер уздовж напівзатонулого борту. Перша ж велика хвиля неминуче мала б пустити «Вальдека» на дно.

На палубі брига все було начисто зметене. Стирчали лише основи грот-щогли та фок-щогли, переламані у двох футах від п'яртнерса¹. Мабуть, щогли рухнули під час зіткнення та упали за борт, захоплюючи за собою вітрила й оснащення. Проте скільки бачило око, не можна було виявити жодних уламків. З цього можна було зробити лише один висновок: катастрофа на «Вальдеку» сталася вже багато днів тому.

— Якщо люди й уціліли після зіткнення, — сказав капітан Гуль, — то, певно, вони загинули від спраги та голоду, адже камбуз залито водою. Тож на борту судна залишились одні трупи.

— Ні! — вигукнув Дік Сенд. — Ні! Собака не гавкав би так. Тут є живі. — І він покликав собаку. Розумна тварина відразу ж зісковзнула в море й, ледве перебираючи кволими лапами, попливла до шлюпки. Коли собаку затягли до човна, він жадібно накинувся не на сухар, який простягнув Дік Сенд, а на відерце з прісною водою.

— Бідолашна тварина помирає від спраги! — вигукнув Дік Сенд.

У пошуках зручного місця для причалу шлюпка відійшла на кілька футів від палуби корабля, що тонує. Собака, очевидно, вирішив, що його рятівники не хочуть піднятися на борт. Схопивши Діка Сенда за поділ куртки, він голосно та жалісливо загавкав.

Усі рухи собаки, його гавкіт були зрозумілишими за будь-які слова.

Шлюпка підійшла до крамболу лівого борту. Матроси надійно закріпили її, а капітан Гуль із Діком Сендом піднялися на палубу, прихопивши із собою

¹ П'яртнерс — отвір у палубі, крізь який проходить щогла.

собаку. Не без зусиль, по-пластунськи, вони дісталися до отвору центрально-го люка, який з'яв між двома уламками щогли, і спустилися до трюму.

У наполовину затопленому трюмі не було жодного товару. Баластом бригові слугував пісок; наразі він пересіпався на бакборт¹ і своєю вагою утримував судно. Сподівання на цінний вантаж не виправдалися. Тут нічого було рятувати.

— Тут нікого немає, — сказав капітан Гуль.

— Нікого, — підтвердив юнак, пройшовши в передню частину трюму.

Але пес на палубі продовжував заливатися гавкотом, ніби наполегливо вимагав уваги людей.

— Тут нічого робити, — сказав капітан Гуль. — Ідемо назад.

Вони піднялися на палубу.

Собака підбіг до них, потім поповз до юта², ніби кликав їх туди, і люди пішли за ним. (...)

П'ятеро людей — імовірно, п'ять трупів — лежали в кубрику³. При яскравому денному світлі, яке проникало в отвір між двома балками, капітан Гуль розгледів, що це були негри.

Діку Сенду, який переходив від одного до іншого, здалося, ніби нещасні ще дихають.

— На борт «Пілігрима»! Усіх на борт! — наказав капітан Гуль.

Матросів, які залишилися в шлюпці, покликали на допомогу. Вони допомогли винести потерпілих із кубрика.

Це була нелегка справа, але за кілька хвилин усіх п'ятьох спустили в шлюпку. Ніхто з них не приходив до тями. Проте капітан Гуль сподівався, що кілька крапель ліків і ковток води повернуть цих людей до життя.

«Пілігрим» дрейфував лише в півкабельта, і шлюпка швидко підпливла до нього.

За допомогою підйомного горденя⁴, спущеного з грот-щогли, потерпілих по черзі підняли на палубу «Пілігрима». Про пса також не забули.

— Які нещасні! — вигукнула місіс Уелдон, побачивши п'ять розпластаних, нерухомих тіл.

— Вони живі, місіс Уелдон! — сказав Дік Сенд. — Вони ще живі. Ми їх урятуємо!

— Що з ними сталося? — запитав кузен Бенедикт.

— Дайте їм отямитися, і вони розкажуть нам свою історію, — відповів капітан Гуль. — Та спочатку їх потрібно напоїти водою та дати їм трохи рому. І, повернувшись до камбузу, він голосно гукнув: — Негоро!

Почувши це ім'я, пес увесь витягнувся, ніби робив стійку, глухо загарчав, а шерсть у нього стала дибки. Кок не з'явився й не відповів.

— Негоро! — ще голосніше крикнув капітан Гуль.

Собака люто загарчав. Негоро вийшов із камбуза. Не встиг він зробити й кроку, як пес стрибнув, намагаючись учепитися йому в горло.

¹ Бакборт — лівий бік (борт) судна.

² Ют — кормова частина палуби судна.

³ Кубрик — помешкання команди на кораблі.

⁴ Гордень — снасть, яка проходить крізь нерухомий блок. Використовують для підйому вантажів чи натягування вітрил.

Португалець відкинув його ударом кочерги, якою він озброївся, виходячи з камбуза. Двоє матросів схопили собаку й утримували його силою.

— Ви знаєте цього пса? — запитав капітан Гуль у кока.

— Я? — здивовано вигукнув Негоро. — В очі його ніколи не бачив!

— Дивно, — прошепотів Дік Сенд.

(Переклад Лесі Борсук)

Коментарі

Екіпаж шхуни та її пасажирів із самого початку плавання чекали випробування. Спершу вони зустрілись із судном, що зазнало аварії. Але найстрашніше чекало попереду. Уся команда шхуни «Пілігрим» на чолі з капітаном Гулем, полюючи на кита, загинула.

Готуємося до читання

Як розподілилися голоси «за» і «проти» капітана Діка Сенда?

Розділ 9. Капітан Сенд

Загублений посеред безкрайого простору Тихого океану, за сотні миль від найближчої землі, корабель залишився без капітана та матросів. Він міг стати іграшкою для вітрів і течії.

Яка зла доля послала цього кита назустріч «Пілігриму»? Яка зла доля підштовхнула капітана Гуля, зазвичай такого обережного й розважливого, вирушити на це полювання заради поповнення вантажу?

В історії китобійного промислу випадки, коли гине весь екіпаж і нікого не вдається врятувати, дуже поодинокі. Так, загибель капітана Гуля та його команди була страшною бідою! На «Пілігримі» не залишилося жодної людини з команди. Залишився живим лише Дік Сенд. Але ж Дік був юнаком п'ятнадцяти років, майже хлопчиськом. І цей хлопчик мав замінити тепер капітана, боцмана й увесь екіпаж!

На борту судна були пасажири — матір із маленькою дитиною, їхня присутність ще більше ускладнювала становище. Щоправда, було ще п'ятеро негрів, і ці чесні, хоробрі та наполегливі люди готові були виконати будь-яку команду, але ж вони зовсім не розумілися на морській справі.

Дік Сенд довго мовчки стояв на палубі. Схрестивши на грудях руки, він дивився на воду, яка поглинула капітана Гуля, його покровителя, людину, яку він любив як батька. Потім він обвів поглядом горизонт. Дік шукав якесь судно, щоб попросити в нього допомоги, сприяння або хоча б відправити з ним місіс Уелдон.

Сам він не збирався залишати «Пілігрим». О, ні! Спочатку він зробить усе, аби довести судно до найближчого порту. Але на іншому кораблі місіс Уелдон та її син були б у безпеці, і Діку не довелося б непокоїтися про життя цих двох людей, до яких він прив'язався. Та океан був ніби пустеля. Після зникнення смугача довкола «Пілігрима» були лише небо й вода.

Дік Сенд чудово знав, що «Пілігрим» знаходиться віддалік від звичайних торгових шляхів кораблів і що всі китобійні флотилії в цю пору року плавають ще далеко й зайняті промислом.

Він розумів, що небезпеці треба дивитися просто в очі, не прикрашаючи свого становища. І, глибоко в серці молячись небу про допомогу й покровительство, Дік замислився. Яке ж рішення він прийме?

У цей момент на палубу вийшов судновий кок, якого не було видно після катастрофи. Негоро дуже пильно стежив за всіма перипетіями нещасливого полювання, проте не вимовив жодного слова, не зробив жодного поруху. Ніхто не міг сказати, яке враження справило на нього нещастя. Якби в таку мить комусь спало на думку спостерігати за ним, то його б вразила байдужість цієї людини, на обличчі якої жоден м'яз не здригнувся. Він ніби й не чув про благочестивий заклик місіс Уелдон, яка молилася за душі загиблих, і не відгукнувся на нього.

Негоро неспіхом пройшов на корму, де стояв Дік Сенд, і зупинився за три кроки від юнака.

— Ви хочете зі мною поговорити? — запитав Дік Сенд.

— Ні, — холодно відповів кок. — Я хотів би поговорити з капітаном Ґулем чи хоча б із боцманом Говіком.

— Але ж Ви знаєте, що вони загинули! — вигукнув Дік.

— Хто ж тепер командир судна? — нахабно запитав Негоро.

— Я! — не вагаючись, відповів Дік Сенд.

— Ви?! — Негоро низив плечима. — П'ятнадцятирічний капітан!

— Так, п'ятнадцятирічний капітан! — відповів Дік, наступаючи на нього.

Негоро відступив.

— На «Пілігримі» є капітан, — сказала місіс Уелдон. — Це — Дік Сенд. І не завадить усім знати, що новий капітан Дік Сенд зуміє кожного примусити слухатися його.

Негоро вклонився, насмішкувато пробурмотівши під носа кілька слів, яких ніхто не розібрав, і сховався на своєму камбузі.

Отже, Дік Сенд прийняв рішення!

Тим часом вітер почав свіжішати, і шхуна-бриг уже залишила позаду широкий водний простір, який ряснів червоними рачками.

Дік Сенд оглянув вітрила, а потім обвів уважним поглядом людей, які стояли на палубі. Юнак відчув, що якою б важкою не була відповідальність, він не має права від неї ухилятися. Очі всіх мандрівників тепер дивилися на нього, і, прочитавши в них, що може розраховувати на цих людей, юнак просто сказав, що й вони можуть на нього розраховувати.

Дік не переоцінював власних сил. За допомогою Тома та його товаришів він міг, залежно від обставин, ставити чи прибирати вітрила. Юнак усвідомлював, що в нього бракує знань, аби керувати судном за допомогою приладів у відкритому морі.

Ще років чотири чи п'ять — і Дік Сенд ґрунтовно підготувався б до важкої та захоплюючої професії моряка. Він навчився б користуватися секстантом — приладом, за допомогою якого капітан Ґуль щоденно вимірював висоту світил, а вже за нею визначав широту, на якій знаходилося судно. Користуючись хронометром, що вказував час меридіана за Гринвічем, він би вираховував довготу за годинниковим кутом. Сонце було б його вірним порадиником. Місяць і планети сповіщали б йому: «Твій корабель знаходиться в ось такій точці океану!» Досконалий та точний годинник, у якому за циферблат слугувало небо, а за стрілки — зірки, щоденно б доповідав йому про пройдено відстань. За астроно-

Г. Меєр. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан». 1892 р.

мічними спостереженнями він міг би кожного дня, як це робив капітан Гуль, визначати з точністю до однієї милі місце «Пілігрима», курс судна й курс, якого потрібно дотримуватися.

А Дік Сенд міг визначати місце судна лише приблизно, керуючись компасом і показниками лага з поправками, спричиненими дрейфом. Проте Дік не злякався.

Місіс Уелдон зрозуміла все, що коїлося в душі хороброго юнака.

— Дякую тобі, Діку! — сказала вона твердим голосом. — Капітана Гуля більше немає на світі, увесь екіпаж загинув разом із ним. Доля корабля у твоїх руках. Я вірю, Діку, ти врятуєш корабель і всіх нас!

— Так, місіс Уелдон, — відповів Дік, — я робитиму все можливе для цього.

— Том та його товариші — хороші люди. Ти можеш цілком покластися на них.

— Я знаю це. Я навчу їх морської справи, і ми разом будемо керувати судном. У погожу

днину це неважко. Якщо ж погода зіпсується... Ну що ж, ми подолаємо й непогоду, місіс Уелдон, і врятуємо Вас, маленького Джека й усіх решту! Я відчуваю в собі сили зробити це! — І він додав: — З Божою допомогою. (...)

Настав час діяти. Потрібно було скористатися попутним північно-західним вітром, який щогодини ставав свіжішим. Пір'їсті хмари, які плавали високо в небі, віщували, що вітер нешвидко спаде. Дік Сенд покликав Тома та його товаришів.

— Друзі мої, — сказав він, — на «Пілігримі» немає іншого екіпажу, крім вас. Без вашої допомоги я не можу виконати жодного маневру. Ви — не моряки, звичайно ж, але у вас умілі руки. Якщо ви виявите наполегливість, ми зможемо керувати «Пілігримом». Від цього залежить наш порятунок.

— Капітане Діку, — відповів Том, — мої товариші і я сам залюбки станемо Вашими матросами. Нам не забракне доброї волі. Усе, що можуть зробити п'ятеро чоловіків під Вашим керівництвом, ми зробимо!

— Чудово сказано, друзяко Томе! — вигукнула місіс Уелдон.

— Проте ми маємо бути дуже обережними, — сказав Дік Сенд. — Я не ризикуватиму й не підніматиму всі вітрила. Нехай ми й програємо трохи часу та швидкості, але виграємо в безпеці. Таке рішення диктують нам обставини. Зараз я розкажу кожному з вас про обов'язки. Сам я стоятиму біля стерна, скільки вистачить сил. Час від часу я дозволю собі трішки поспати, годинку-іншу. Але, яким коротким не був би мій сон, комусь доведеться підняти мене. Хочете, Томе, я навчу Вас? Не так уже й важко керувати кораблем за компасом. Ви зможете швидко навчитися тримати судно на курсі.

— Я готовий, капітане Діку, — відповів старий негр.

— Добре, — сказав юнак. — Постійте до вечора зі мною біля стерна, і, якщо я впаду від втоми, Ви сьогодні ж з успіхом замініте мене на короткий час.

— А я? — запитав маленький Джек. — Хіба ж я не можу допомогти моєму другу Дікові?

— Ясна річ, любий хлопчику! — відповіла місіс Уелдон, притискаючи Джека до грудей. — І тебе теж навчать керувати судном. Я впевнена, коли ти стоятимеш біля стерна, обов'язково буде попутний вітер.

— Звісно, мамусю, звісно! — вигукнув хлопчик, плескаючи в долоні. — Я тобі це обіцяю!

— Так, — усміхаючись, сказав Дік, — старі моряки кажуть, що хороший юнга приносить судну щастя та попутний вітер. — І, звертаючись до Тома та решти негрів, Дік додав: — До роботи, друзі! Ідемо брасопити реї в повний бакштаг. Я покажу, що робити, а ви точно виконуйте мої вказівки.

— Наказуйте, капітане Сенде, — сказав Том, — ми готові!

(Переклад Лесі Борсук)

Коментарі

Дік Сенд упевнено керував кораблем, він швидко навчив чорношкірих пасажирів управлятися з вітрилами та стерном. Але підступний кок Негоро замислив заволодіти «Пілігримом» і його командою, для цього він вивів із ладу корабельні компаси. Дік Сенд прокладав шлях до берегів Америки, але корабель плыв зовсім іншим курсом. Великими зусиллями юний капітан урятував «Пілігрим» від неминучої загибелі, вивів його з бурхливого моря, але радість порятунку швидко заступили нові проблеми.

Готуємося до читання

Прочитавши розділ, покажіть на мапі, де опинилися персонажі.

Розділ 14. Що робити?

Отже, після переходу, що тривав не менше сімдесяти чотирьох днів, після завзятої боротьби зі штилями, вітрами й ураганом «Пілігрим» закінчив тим, що його викинуло на берег і розбило об рифи.

Проте місіс Уелдон та її супутники були безмежно вдячні провидінню, відчувши себе нескінченно щасливими, коли нарешті опинилися на суходолі. Адже вони були на материку, а не на якому-небудь злещасному острові Полінезії, куди буря могла б їх закинути. До якого б міста Південної Америки їх не закинула доля, вони без особливих зусиль повернуться на батьківщину.

Проте «Пілігрим» загинув безповоротно: за кілька годин прибіїв розкидав навсібіч уламки його кістяка. На порятунок вантажу годі було й сподіватися.

Якщо Діку Сенду не вдалося зберегти корабель і доставити його власникові, він усе ж таки мав усі підстави пишатися тим, що цілими й неушкодженими доставив на берег усіх, хто перебував на борту, і серед них дружину та сина Джеймса Уелдона.

У якій же частині південноамериканського узбережжя зазнав катастрофи «Пілігрим»? На узбережжі Перу, як припускав Дік Сенд? Цілком можливо: адже після того як корабель минув острів Пасхи, екваторіальні течії й вітри

Г. Меєр. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан». 1892 р.

гнали його на північний схід. За цих умов він, зрозуміло, міг із сорок третього градуса південної широти потрапити на п'ятнадцятий градус. Необхідно було якомога швидше встановити, де саме зазнав катастрофи «Пілігрим». На узбережжі Перу багато портів, містечок і селищ, а якщо припущення Діка Сенда виявиться правильним, легко буде дістатися до якого-небудь населеного пункту.

Крутий, але не надто високий берег поблизу місця катастрофи виглядав пустельним... Вузька піщана смуга була засіяна чорними уламками скель. Подекуди в скелях виднілися широкі тріщини, подекуди більш пологими місцинами можна було піднятися на гребінь стрімчака.

За чверть милі до півночі скелі розступалися, даючи вихід маленькій річці, яку з моря не було видно. Над річкою схилюлися численні ризофори — різновид мангового дерева, що має істотні відмінності від своїх індійських родичів. Густий зелений ліс, що брав початок від самісінького провалля, тягся вдаль, до лінії гір, що піднімалися на обрії. Якби кузен Бенедикт був ботаніком, він би захоплювався нескінченним розмаїттям деревних порід — тут росли високі баобаби, яким раніше приписували неймовірне довголіття, а їхню кору порівнювали з єгипетським сієнітом¹, тут росли віяльники, білі сосни, тамаринди, перцеві та сотні інших рослин, що не трапляються в північній частині Нового Світу й незвичні для американців.

Проте цікавою обставиною було те, що серед цих деревних порід не трапилося жодного представника численної родини пальм, яка нараховує понад тисячі видів і поширена майже по всій земній кулі.

Над берегом літали зграї крикливих пташок — в основному ластівок із синювато-чорним пір'ям і світло-каштановими голівками. Подекуди злітали й куріпки — сірі птахи зі струнким тілом і голою шийкою.

Місіс Уелдон і Дік Сенд помітили, що птахи не дуже бояться людей. Вони дозволяли наближатися до себе, не виявляючи страху. Невже вони ніколи не бачили людини й не навчилися остерігатися її? Невже тишу цього пустельного берега ніколи ще не порушували постріли рушниць?

Поблизу берега поміж камінням прогулювалися незграбні птахи, що належать до роду малих пеліканів. Вони набивали дрібною рибкою шкіряний мішок, що висить у них під нижньою стулкою дзьоба.

Над уламками «Пілігрима» уже кружляли чайки, що прилетіли з океану. Птахи, імовірно, були єдиними живими істотами, які відвідували цю частину узбережжя. Зрозуміло, тут водилося також чимало комах, які дуже цікавили кузена Бенедикта.

¹ *Сієніт* — гірська порода зернистої будови, яку використовують як будівельний матеріал.

Проте ані в птахів, ані в комах не запитаєш, що це за берег. Повідомити його назву міг лише який-небудь місцевий житель. А жителів якраз і не було. Принаймні жоден із них не з'являвся. Ані будинків, ані хатин, ані хоча б якогось куреня. Жоден димок не здіймався в повітря ані на півночі — по той бік річки, ані на півдні, ані в густому лісі, що тягнувся в глиб континенту. Ніщо не вказувало, що цей берег коли-небудь відвідувала людина.

Діка Сенда це дуже дивувало.

— Де ж ми? Куди ми потрапили? Невже не знайдеться людини, яка могла б нам про це розповісти?

Але такої людини не було: якби який-небудь тубілець перебував поблизу, Дінго підняв би тривогу. Тим часом собака бігав туди-сюди піщаним берегом, обнюхуючи землю й опустивши хвіст. Він глухо гарчав. Його поведінка виглядала дивною, але було зрозуміло, що Дінго не чув ані людини, ані тварини.

— Діку, поглянь-но на Дінго! — сказала місіс Уелдон.

— Як дивно! — промовив юнак. — Можна подумати, що пес розшукує чийсь слід.

— Справді дивно, — прошепотіла місіс Уелдон. Потім, отямившись, вона додала: — Що робить Негоро?

— Те ж, що й Дінго! — відповів Санд. — Нишпорить берегом. Утім, тут він вільний поводитися, як йому завгодно. Я вже не можу йому наказувати. Його служба закінчилася після катастрофи «Пілігрима».

Негоро оглядав піщану косу, річку й прибережні скелі з виглядом людини, що потрапила в знайомі, але забуті місця. Чи бував він тут?

Мабуть, він відмовився би відповісти, якби його про це запитали. Проте не варто звертати уваги на цього нетовариського португальця. Дік Санд стежив за ним, поки Негоро крокував у напрямку до річки, але щойно він сховався за прибережними стрімчаками, юнак перестав ним цікавитися.

Дінго люто загавкав, побачивши Негоро, але негайно ж перестав. Саме час було поміркувати про те, що робити далі. Спочатку треба було знайти який-небудь притулок, аби відпочити й поїсти. Після цього можна буде радитися й намалювати план подальших дій.

Легше за все розв'язалося питання про їжу. Крім плодів і дичини, на які була багата ця земля, потерпілі від катастрофи могли скористатися тим, що було в коморах корабля. Прибій викинув на мілину з настанням відпливу багато різних предметів із затонулого судна. Том та його товариші зібрали кілька бочок із сухарями, коробки консервів, ящики із сушеним м'ясом. Вода не встигла ще їх зіпсувати. Маленький загін із надлишком був забезпечений їжею на весь час, що знадобиться, аби дістатися до найближчого селища! Запаси провізії були переправлені в сухе місце на березі, куди не міг дістати приплив.

Г. Меєр. Ілюстрація до роману Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан». 1892 р.

Прісної води також не бракувало. Дік Сенд попросив Геркулеса принести трохи води з річки. Силач негр приніс на плечі повне барило. Хоча під час припливу море й заходило в гирло річки, вода в ній під час відпливу була прісна й цілком придатна для пиття.

Вогнем також не доводилося опікуватися: якби знадобилося розвести багаття, навкруги було б скільки завгодно дров — деревини й висохлих корінців мангіфер. Старий Том, затятий курець, захопив із собою герметичну бляшану коробку, що закривалася, з губкою. У будь-який момент він міг висікти іскру за допомогою кресала й кременя, знайденого на березі моря. Залишалося лише відшукати прихисток, де маленький загін міг би відпочити й переночувати перед походом.

«Готель» знайшов маленький Джек. Бігаючи поблизу підніжжя скель, хлопчик випадково побачив простору, гладенько відполіровану печеру — один із тих гротів, які море вимиває в скелях, коли хвилі прибою налітають на них під час бурі.

Хлопчик радісно закричав і покликав матір помилуватися своєю знахідкою.

— Молодець, Джеку! — похвалила місіс Уелдон. — Якби ми були Робінзонами й змушені були поселитися на цьому березі, ми неодмінно б назвали цей грот твоїм ім'ям.

Печера була невелика: десять–дванадцять футів завглибшки й стільки ж завширшки, але Джеку вона здавалася величезною. Бідолашні мандрівники могли зручно в ній розміститися. Місіс Уелдон і Нан із задоволенням зауважили, що печера зовсім суха. Місяць був у першій чверті, тому не доводилося побоюватися особливо сильних припливів, які могли б дістатися до підніжжя скель і печери. Отже, було все необхідне для відпочинку.

За десять хвилин пасажири «Пілігрима» уже лежали в гроті на підстилці із сухих водоростей. Навіть Негоро побажав приєднатися до них та отримати свою частку сніданку. Мабуть, він не наважився мандрувати глухим лісом на самоті.

Було близько першої години після опівдня. На сніданок використали сухарі та сушене м'ясо.

Запивали його свіжою водою з кількома краплями рому — Бат серед продуктів знайшов барило рому.

Негоро снідав з усіма, але не втручався в загальну бесіду, у якій обговорювали план подальших дій. Однак він не нав'язливо, проте уважно дослухався до розмови й, без сумніву, робив із неї якісь висновки.

Дінго, також отримавши свій сніданок, вартував біля входу до печери. З таким сторожем можна було спокійно відпочивати. Жодна жива істота не могла з'явитися на піщаному березі без того, аби вірний пес не підняв тривоги. Місіс Уелдон, посадивши до себе на коліна сонного Джека, заговорила перша.

— Діку, друже мій, — сказала вона, — усі ми вдячні тобі за відданість, яку ти виявив у ці важкі дні. Але звільнити тебе від твоїх обов'язків ми ще не можемо. Ти маєш бути нашим провідником на суші, як був нашим капітаном на морі. Усі ми довіряємо тобі. Кажі ж, із чого потрібно почати.

Місіс Уелдон, Нан, старий Том та інші негри не зводили очей із Діка Сенда. Навіть Негоро пильно дивився на нього. Очевидно, португальця надзвичайно цікавило, що ж відповідь юнак.

Дік Сенд трішки подумав, а потім мовив:

— Насамперед, місіс Уелдон, потрібно з'ясувати, де ми перебуваємо. Я думаю, що наш корабель зазнав катастрофи біля берегів Перу. Вітер і течії мали віднести його приблизно до цих широт. Можливо, ми перебуваємо в одній

із південних, найменш заселених провінцій Перу, які межують із пампою¹. Я сказав би навіть, що це досить вірогідно, адже берег здається зовсім безлюдним. Якщо моє припущення правильне, нам, на жаль, доведеться досить довго йти до найближчого поселення.

— Що ж ти хочеш робити? — запитала місіс Уелдон.

— Я вважаю, що ми не повинні залишати грот доти, поки не з'ясуємо точно, де ми перебуваємо. Завтра після відпочинку двоє з нас підуть у розвідку. Ми намагатимемося, не дуже віддаляючись від табору, розшукати тубільців і з'ясувати в них усе, що нас цікавить, а потім повернемося назад. Не може бути, щоб у радіусі десяти–дванадцяти миль не знайшлося людей.

— Невже нам доведеться розділитися? — вигукнула місіс Уелдон.

— Це необхідно, — відповів юнак. — Якщо ж не вдасться нічого дізнатися, якщо виявиться, що місцевість зовсім пустельна, що ж... тоді ми придумаємо щось інше!

— А хто піде в розвідку? — запитала місіс Уелдон після хвилинного роздумування.

— Це ми зараз вирішимо, — відповів Дік Сенд. — У будь-якому разі, Ви, місіс Уелдон, Джек, містер Бенедикт і Нан не повинні йти з гроту. Бат, Геркулес, Актеон та Остін можуть залишитися з вами, а Том і я вирушимо в розвідку. Імовірно, і Негоро волітиме залишитися тут, — додав юнак, позираючи на суднового кока.

— Імовірно, — ухильно відповів той.

— Ми візьмемо із собою Дінго, — продовжував Дік, — він може стати нам у пригоді.

Почувши своє ім'я, Дінго подався до входу в грот і коротко загавкав, ніби виказуючи цим свою згоду.

Місіс Уелдон замислилася. Розлука, навіть нетривала, дуже бентежила її. Звістка про катастрофу «Пілігрима», можливо, уже облетіла сусідні племена тубільців, які мешкають у південній або північній частині узбережжя; у будь-який момент могли наскочити місцеві жителі з наміром пожитися дечим із затонулого корабля. Чи варто було розбивати сили загону, якщо потрібно буде відбити напад?

Це зауваження місіс Уелдон треба було серйозно обговорити.

Проте в Діка знайшлися вагомні аргументи проти її побоювань.

— Індіанців не можна порівнювати з африканськими чи полінезійськими дикунами, — сказав юнак, — і немає підстав припускати, що вони здатні на розбійницький набіг. А вирушати в мандрівку цією незнайомою місцевістю, навіть не уявляючи, у якій частині Південної Америки вона розташована й на якій відстані знаходиться найближче поселення, — це означало б даремно витратити сили. Неприємно розлучатися, але все ж це краще, аніж усім загonom наосліп пускатися в похід крізь хащу незайманого лісу. І нарешті, — скінчив Дік свою промову, — я й думки не припускаю, що ми розлучимося надовго. Якщо впродовж двох днів Том і я не знайдемо жодного селища або тубільця, ми повернемося в грот. Але цього бути не може! Я переконаний, що ми не пройдемо і двадцяти миль у глиб країни, як уже визначимо її географічне положення. Можливо, я помилився в обчисленнях, — зрештою, я ж не робив астрономічних спостережень. А якщо ми перебуваємо в інших широтах?

¹ *Пампа (пампáси)* — південноамериканська рівнина.

— Так, справді так, мій хлопчику! — сумно відповіла місіс Уелдон.

— А як Ви ставитеся до мого плану, пане Бенедикте? — запитав Дік Сенд.

— Я? — перепитав ентомолог.

— Так. Яка Ваша думка?

— У мене немає власної думки на цей рахунок, — відповів кузен Бенедикт, — я згоден з усім, що мені запропонують і готовий робити все, що мені накажуть. Якщо Ви вирішите залишитися тут на день-два, я буду дуже задоволений: я скористаюся цим, аби вивчити узбережжя... з погляду ентомолога, звісно.

— Тож роби, як вирішив, Діку, — сказала місіс Уелдон. — Вирушай на розвідку з Томом, а ми чекатимемо на вас тут.

— Вирішено! — сказав кузен Бенедикт дуже спокійним тоном. — А я піду ознайомлюватися з місцевими комахами.

— Тільки, будь ласка, не заходьте надто далеко, пане Бенедикте, — попросив Дік Сенд, — дуже просимо Вас про це.

— Не турбуйся, мій милий.

— А головне — не нацькуйте на нас москітів! — додав Том.

За кілька хвилин, перекинувши через плече свою дорогоцінну бляшану коробку, ентомолог пішов.

Негоро вийшов із грота майже одночасно з ним. Здавалося, ця людина вважала цілком природним завжди опікуватися тільки самим собою. Але в той час, як кузен Бенедикт виїждив на гору, аби вибратися на узлісся, Негоро, не поспішаючи, попрямував до гирла річки й далі за течією. (...)

(Переклад Лесі Борсук)

II ЧАСТИНА

Коментарі

Урятувавшись від морської катастрофи, бідлашні мандрівники опинилися в полоні африканських работоргівців. Дік Сенд і місіс Уелдон занадто пізно здогадалися про підступність провідника, а ще — про страшну правду свого місцезнаходження. До фізичних страждань юного капітана додалися переживання за долю місіс Уелдон, її маленького сина, чорношкірих пасажирів і Геркулеса, якому вдалося втекти. Дік Сенд власноруч описав страшні випробування, які випали на долю його команди. Зображуючи жорстокість і підступність работоргівців, приниження та страждання невільників, автор засуджує рабство й закликає людей різних рас і національностей до боротьби із цим ганебним явищем.

Готуємося до читання

У записнику Діка Сенда розповідається про події. А які почуття хвилюють капітана? Наведіть цитати.

Розділ 8. Із записника Діка Сенда

(...) 25 і 26 квітня. Проходили повз негритянське селище, оточене огорожею із чагарників заввишки вісім–десять футів. Поля засіяні маїсом, бобами, сорго та земляним арахісом. Двох жителів схопили й закували. П'ятнадцять убито; населення розбіглося.

27 квітня. Переправилися через швидку, досить широку річку. Місток зі стовбурів дерев, зв'язаних між собою ліанами. Кількох дощок бракувало. Дві жінки, з'єднані однією колодкою, оступилися та впали у воду. Одна з них несла дитину. Вода негайно ж завирувала й забарвилася кров'ю. Крокодили ховаються під настилом мосту; ризикуєш потрапити ногою просто у відкриту пащу.

28 квітня. Ішли лісом. Безліч високих баугіній. Це дерево португальці називають «залізним». Сильний дощ. Грунт розмок. Дорога дуже важка. Бачив у середині каравану стару Нан. Вона несе маленьке негренья, хоча сама ледь волочить ноги. Невільниця, скута з нею, кульгає, і кров юшить із плеча, розсіченого ударом батога.

На ніч бівуак розбили під гігантським баобабом із ніжно-зеленим листям і білими квітами.

Уночі довго було чути ревіння левів і леопардів. Солдат застрелив із рушниці пантеру. Як там наш Геркулес?..

29 і 30 квітня. Перші провісники африканської «зими». Рясна роса. Дощовий сезон розпочинається в листопаді й закінчується наприкінці квітня. Усі рівнини ще затоплені розливами. Східні вітри дмуть із такою силою, що затамовуєш подих; вони несуть із собою болотяну лихоманку.

Де ж місіс Уелдон? Де кузен Бенедикт? Жодних слідів. А тим часом їх могли відправити лише до Казонде! Мабуть, вони пройшли той самий шлях, що й наш караван, проте випередили нас. Мене мучить тривога. Напевно, маленький Джек знову занедужав лихоманкою в цій нездоровій місцевості. Чи живий він?

1–6 травня. Протягом кількох днів ми йшли заболоченою місцевістю, де стоять ще не просохлі калюжі. Усюди вода, подекуди по пояс... Тисячі п'явок присмоктуються до тіла. Часом на купинах, що виступають із води, ростуть лотоси й папіруси. На болотах — якісь водяні рослини з великим, як у капусти, листям. Люди спотикаються, наткнувшись на їхнє коріння, і часто падають.

У цих місцях безліч риби, цілі міріади. Тубільці приносять на продаж кошики, повнісінькі риби.

Важко, а часто й неможливо знайти місце для нічлігу. Навсібіч простираться затоплена рівнина. Доводиться крокувати в темряві. Уранці в каравані недораховують багатьох невільників. Коли ж кінець страждань? Люди падають і вже не можуть підвестися на ноги. Та й навіщо? Трохи довше затриматися під водою — ось і порятунок!... Ніколи не наздожене тебе в мороці ціпок наглядача. Але що станеться з місіс Уелдон та її сином? Я не маю права залишити їх. Я витримаю всі випробування. Це мій обов'язок!

Уночі пролунав несамовитий лемент. Солдати наламали смолянистого гілля, що стирчить із води, і запалили його. Ці смолоскипи тьмяно світили в темряві. А причина ось у чому: крокодили напали на караван. Дванадцять чи п'ятнадцять чудовиськ виринули невідомо звідки, із суцільної темряви, і, схопивши кількох дітей та жінок, потягли їх до води, у свої «комори». Так Лівінгстон називає ті глибокі ями, куди ці тварини складають свою здобич, після того як утоплять її, позаяк крокодил з'їдає здобич лише тоді, коли вона вже достатньо розклатася.

Мене крокодил лише зачепив лускою і відразу здер шкіру з ноги. Але одного підлітка-невільника поруч зі мною він вирвав із колодки, переломивши її навпіл. Як закричав нещасний хлопчик! Яким жахом і болем був сповнений його крик! Я все ще чую його... (...)

9 травня. На світанку вирушили в дорогу. Ніхто не відстав. Хавільдари зуміли бичами підняти на ноги виснажених і хворих. Невільники — це товар. Це — гроші. Доки в них жевріє бодай іскорка життя, хавільдари змусять їх іти.

Мене оточують живі кістяки. У них не вистачає сил навіть на те, аби голосно стогнати. (...)

10 травня. Прошли сьогодні повз два палаючі села. Хати палають. На деревах, що не охоплені полум'ям, висять трупи. Мешканці втекли. Поля спустошені. Село після набігу. Убили двісті людей, аби захопити десяток невольників... (...)

11–15 травня. Караван продовжує свій шлях. З кожним днем бранцям стає дедалі сутужніше... Більшість залишає за собою криваві сліди. Я припустив, що до Казонде залишилося не менше десяти переходів. Для скількох людей увірветься їхнє стражденне життя, перш ніж ми досягнемо мети? Але я маю дійти живим! Я дійду! Я дійду! (...)

(Переклад Лесі Борсук)

Коментарі

Бажання визволити дорогих людей допомогло Діку Сенду вижити в нелюдських умовах. Разом із Геркулесом вони визволили місис Уелдон та її сина з полону. Далі на героїв роману чекала довга дорога до океану крізь джунглі та водопади.

Готуємося до читання

Які якості характеру виявив Дік Сенд у нових обставинах?

(...) 9 липня вдень мужність Діка Сенда піддалася новому випробуванню. Юнак був один на березі. Він підстерігав каму, роги якої виднілися над заростями чагарника. Як тільки Дік вистрілив, звідки не візьмися, за тридцять кроків від нього, вискочив інший, дуже страшний мисливець. Він з'явився за своєю здобиччю й не збирався поступатися.

Це був величезний лев, щонайменше п'ять футів на зріст, з тієї породи, яку тубільці називають «карамо», — вони зовсім не подібні до так званих ньяських левів, позбавлених гриви. Одним стрибком лев опинився біля ками, підстреленої Діком Сендом. Із жалібним лементом бідна тварина судомно забилася в пазуристих лабетах грізного хижака.

Дік Сенд щойно розрядив рушницю і перш ніж устиг закласти новий заряд, лев помітив його.

У Діка вистачило самовладання зупинитися на місці, не роблячи ні найменшого руху. Він згадав, що в такі моменти повна нерухомість буває іноді рятівною. Він не намагався ані тікати, ані перезаряджати рушницю.

Наліті кров'ю котячі очі лева невідступно стежили за ним. Хижак, здавалося, не знав, яку здобич обрати: чи ту, що билася під його лапою, або ж ту, що стояла нерухомо. Якби кама не звивалася під пазурами лева, Діку Сенду були б непереливки. Так минули довгі дві хвилини. Лев дивився на Діка Сенда, а Дік Сенд дивився на лева, навіть не кліпаючи.

Нарешті лев зробив вибір. Потужним рухом він схопив у пащу каму й поніс її, як собака несе зайця; Дік бачив, як бив по кущах його твердий хвіст, як лев зник у густій хащі лісу. З обережності Дік стояв нерухомо ще кілька секунд, а потім

повернувся до своїх супутників; він нічого не сказав їм про небезпеку, від якої врятувався завдяки своїй холоднокровності. Якби втікачі не пливли швидкою річкою, а пробиралися по рівнинах і лісах, де водяться такі хижакі, то, можливо, жодного з потерпілих катастрофу на «Пілігримі» уже не було б у живих. (...)

(Переклад Лесі Борсук)

Літературна прогулянка

Віра в Бога й відповідальність за ближнього

У творі відображено надзвичайно сильні та духовно зрілі постаті Діка Сенда й місіс Уелдон. Життєвим орієнтиром для них є християнські цінності. Місіс Уелдон була віруючою людиною, й оскільки деякий час вона заміняла Діку матір, то навчила його любити Бога. Тому, коли безнадія та жах, невблаганна морська стихія огортали героїв, єдине, що їм залишалося, це покладатися на свій розум, міць духу й Боже милосердя. У моменти відчаю (зокрема, після загибелі капітана Гуля та його команди) місіс Уелдон як жінка-берегиня згуртовує всіх членів маленького екіпажу в молитві, виняток становив лише Негоро. У творі відображено найважливіші принципи християнської моралі, які формують життєву позицію героїв, — тверда віра в Бога, любов і відповідальність за ближнього, взаємодопомога.

Компетентності

Обізнаність. 1. Знайдіть у тексті й виразно прочитайте портрет головного героя — Діка Сенда. Розкажіть про його життєву історію. 2. Наведіть приклади таємниць, загадок і дивних обставин, які трапляються у творі Ж. Верна. 3. Назвіть обставини, за яких якнайкраще розкриваються характери персонажів. **Читацька діяльність.** 4. Охарактеризуйте образ Діка Сенда в порівнянні з іншими персонажами. 5. Опишіть картини природи місць, де мандрували герої. **Людські цінності.** 6. Поясніть слова автора: «Той, хто змалечку знає, що праця є законом життя, хто замолоду втямив, що хліб добувається лише в поті чола (заповідь Біблії, яка стала правилом людства), тому судилося вершити великі справи, адже в потрібний день і час у нього знайдуться воля та сили для звершення». **Комунікація.** 7. Чим керувався юнак у своїх вчинках — почуттями чи обов'язками? **Ми — громадяни.** 8. Доведіть, що в романі Ж. Верна висловлено протест проти рабства й работоргівлі. **Сучасні технології.** 9. Перегляньте в інтернеті кінофільми: «П'ятнадцятирічний капітан» (реж. В. Журавльов, СРСР, 1945) і «Капітан Пілігрим» (реж. А. Праченко, СРСР, 1986). Висловте враження. **Творче самовираження.** 10. Намалюйте улюблений епізод твору. Прокоментуйте. **Лідери та партнери.** 11. Створіть щоденник Діка, починаючи від першого дня морської подорожі (робота може бути колективною). **Довкілля та безпека.** 12. Розкажіть, що нового ви дізналися про природу й історію різних країн і континентів із роману Ж. Верна. Які суспільні проблеми тогочасного життя порушив автор? **Навчаємося для життя.** 13. Чи погоджуєтеся ви з думкою Ж. Верна: «Сміливий може часом діяти не думаючи. А осмілений спочатку думає, а потім діє»?

Радимо прочитати

- Верн Ж. П'ятнадцятирічний капітан / переклад Л. Борсук. — Київ, 2012.
 Верн Ж. Діти капітана Гранта / переклад Т. Воронович. — Київ, 2010.
 Верн Ж. Навколо світу за 80 днів / переказ О. Донічевої. — Київ, 2009.
 Верн Ж. 20 000 льє під водою / переклад І. Базилянської. — Харків, 2009.

Чарльз Дікенс

1812–1870

Різдво — це нагадування всім нам про необхідність народження в нашій душі великої любові й милосердя до інших.

Чарльз Дікенс

Ч. Дікенс став письменником, коли в Англії розпочався етап розбудови економіки й стрімкого розвитку науки та техніки. У той час швидко зростали міста, куди прагнули дістатися тисячі бідних трудівників у пошуках заробітку. Проте їхню працю оплачували недостатньо, і ті, хто важко працював, нерідко потерпали від злиднів. Вони не мали навіть вихідних, щоб відзначити належно свята. Тільки в 1840-х роках королева Вікторія та принц Альберт започаткували традицію всенародного святкування Різдва. Вони запозичили в Німеччини звичай прикрашати ялинку, співати на вулицях різдвяні пісні. Ч. Дікенс дуже співчував простим людям, боровся за їхнє право на вільне та щасливе життя, а також за їхнє право мати велике свято — Різдво. Він вважав, що це — визначний день для всіх християн, коли кожна людина має переосмислити своє минуле й сучасне, а також подумати про майбутнє. Багаті мають спокутувати свої гріхи й допомогти бідним, а бідні мусять великодушно їх вибачити. Разом вони повинні стати однією великою родиною, щоб славити Христа.

1843 р. Ч. Дікенс написав перший твір із серії «Різдвяні книги» (англ. *“The Christmas Books”*). Англійці називають митця «батьком Різдва» через те, що він відкрив глибинну сутність цього свята.

Чарльз Дікенс народився 7 лютого 1812 р. в м. Лендпорті (Англія) у родині чиновника морського відомства. Батько хлопчика не міг матеріально забезпечити багатодітну сім'ю. 1823 р., рятуючись від кредиторів, Дікенси переїхали до Лондона, але й там їм жилося нелегко.

Єдиною втіхою для Чарльза була знахідка на горищі будинку батькового клунка з книжками, серед яких були казки й пригодницькі романи. Хлопчика постійно бачили з книжкою вдома, на шкільному подвір'ї, у церкві, на дитячому

*Р. В. Басс.
Сон Дікенса
(Ч. Дікенс за робочим столом в оточенні своїх персонажів.)
1875 р.*

майданчику. Проте через батьків борг юному Чарльзові доводилося працювати на фабриці по 10 годин на добу. Ті скрутні часи так глибоко закарбувалися в його пам'яті, що майже в кожному творі можна відчутти відлуння.

Тема важкого дитинства стане однією з провідних у його творчості — це «Пригоди Олівера Твіста» (1838) та ін. Викриваючи жорстокість і несправедливість, митець за допомогою слова намагався змінити ганебні закони суспільства.

Ч. Дікенс помер 9 червня 1870 р. Його поховано у Вестмінстерському абатстві — усипальниці прославлених людей Англії. Світло від його творів лине й сьогодні. Вони роблять нас чистішими та добрішими душею.

Літературна прогулянка

Музей Ч. Дікенса

Музей Ч. Дікенса в м. Лондоні розташований у колишньому будинку письменника. У музеї проводять багато культурних заходів, особливо перед Різдвом. В останні роки музей відкритий протягом різдвяного періоду, демонструючи традиційну вікторіанську гостинність, яку так цінував Ч. Дікенс. Ви можете ознайомитись із цим музеєм за допомогою інтернету.

Музей Ч. Дікенса.
м. Лондон (Велика Британія)

Повість «РІЗДВЯНА ПІСНЯ В ПРОЗІ». Англійською мовою назва твору звучить “*A Christmas Carol in Prose being a Ghost Story of Christmas*”, дослівно — «Різдвяна пісня в прозі як різдвяна історія про привидів» (в українських художніх перекладах — «Різдвяна пісня в прозі», «Різдвяна пісня», «Різдвяна історія», «Повість про Різдво за участю Духів» та ін.). Задум написати твір на тему Різдва виник у митця дорогою до Манчестера, куди Ч. Дікенса запросили виступити з доповіддю про важливість навчання для працівників фабрик і заводів. Тоді письменник вирішив написати твір саме для трударів, щоб навіть найбільша людина могла купити (за символічну плату 5 шилінгів) і прочитати хорошу книжку, щоб у бідняків з’явилися віра й надія в їхньому житті.

«Різдвяна пісня в прозі» стала початком серії «Різдвяні книжки», куди загалом увійшло три повісті. Вони були надруковані напередодні Різдва. Ч. Дікенс видавав їх власним коштом, упевнений, що освіта й виховання допоможуть вирішити проблеми бідності й злочинності в суспільстві.

У творі йдеться про багатія Скруджа, який у різдвяні дні переосмислює своє життя, у якому не було місця милосердю й любові. *Головна тема* повісті — розкриття духовного омертвіння й перетворення людини. За допомогою фантастики автор засуджує нице життя Скруджа, вважаючи його моральною смертю. Та все ж таки у творі відбувається духовне переродження Скруджа, який нарешті збагнув справжній сенс життя — любов і допомога ближнім. Свято Різдва стало для героя початком нового життя.

Чому твір називається «Різдвяна пісня в прозі»?

Різдвяні пісні — це особливий ліричний жанр. Їх співають усі християни з метою прославити Бога й повернути людей до добра. Ч. Дікенс використав ознаки цього жанру, щоб утвердити необхідність духовного пробудження людини й усього суспільства. Хоча твір написаний прозою, але в ньому напрочуд сильно виражено пісенне начало, тобто зображення внутрішнього світу людини, її переживань, мрій, прагнень, духовних змін, що відбуваються в момент великого християнського свята.

Різдвяна пісня в прозі (1843)

Повість

(Скорочено)

КУПЛЕТ ПЕРШИЙ

Привид Марлі

Коментарі

Привид померлого Марлі з'являється до Скруджа як нагадування про духовну смерть. Зі слів Марлі читач дізнається, що той шкодує про даремно згаяні роки. Він мало творив добра, за це його душа приречена мучитися після смерті («безперестанні каяття совісті»). Привид Марлі хоче повернути Скруджа до людяності й добра, тому і звертається до нього, обіцяючи подальші зустрічі з іншими Привидами — Духами Минулого, Теперішнього та Майбутнього. Це має допомогти жорсткому та жадібному Скруджеві переосмислити своє життя та стосунки з людьми.

 Готуємося до читання

Яким постає Скрудж на початку твору? Знайдіть і прочитайте авторську характеристику. Чию позицію в цьому випадку виражає автор?

(...) Але ж бо й скнарою був цей Скрудж! Вичавлювати соки, витягати жили, забивати в труну, загарбувати, захоплювати, заграбастувати, вимагати — усе це чудово вмів старий грішник! Наче був не людиною, а кременем — таким холодним і твердим, що нікому жодного разу в житті не вдалося висікти з його кам'яного серця бодай іскру жалю. Потайний, замкнений, самотній, він ховався у свою раковину, як устриця. Душевний холод заморозив ізсередини старечі риси його обличчя, загострив гачкуватий ніс, зморщив шкіру на щоках, скував ходу, змусив посиніти губи й почервоніти очі, зробив крижаним його скрипливий голос. І навіть жилаве підборіддя, рідке волосся й брови, здавалося, укрилися памороззю. Він скрізь приносив із собою холод; присутність Скруджа заморожувала його контору в літню спеку, і він не дозволяв їй розмерзатися ні на дещицю навіть на Різдво.

Спека чи холоднеча надворі — Скруджа це не переймало. Жодне тепло не могло його обігріти, і жоден мороз його не пробирив. Найлютіший вітер не міг бути злішим від Скруджа, найзапекліша заметіль не могла бути такою жорстокою,

а проливний дощ — таким нещадним. Негода нічим не могла йому дошкулити. Злива, град, сніг мали тільки одну перевагу над Скруджем: вони нерідко сходили на землю із щедрістю, а Скруджеві щедрість була невідомою.

Ніхто ніколи не зупиняв його на вулиці радісним вигуком: «Любий Скрудже! Як поживаєте? Коли завітаєте до нас?» Жодний жебрак не наслідювався простягнути до нього руку по милостиню, жодна дитина не зважувалася запитати в нього, котра година, і за все життя жодний перехожий не попросив його вказати дорогу. Здавалося, навіть собаки, поводити сліпців, розуміли, що він за людина, і, завваживши його, спішно тягнули господаря в перші-ліпші ворота, що траплялися на шляху, а тоді довго виляли хвостом, ніби кажучи: «Краще вже не мати очей, аніж бути лихим на око».

І ви думаєте, Скрудж цим переймався? Аніскілочка. Він ішов по життю, цураючись усіх; і ті, хто його добре знав, вважали, що йому навіть якимось солодко відлякувати найменший прояв симпатії до себе. (...)

Скрудж меланхолійно пообідав у меланхолійній таверні, де він обідав зазвичай; переглянув усі газети, які лише там були, і, провівши решту вечора за прибутково-видатковою книгою, пішов додому спати. Він мешкав у квартирі, що належала колись його покійному компаньйонові. Це була похмура кімната, що займала частину невисокого похмурого будинку в глибині двору. Тепер це був дуже старий будинок і дуже похмурий, тож у ньому, крім Скруджа, ніхто не жив, а всі інші приміщення винаймали під контори.

У дворі було так темно, що навіть Скрудж, який знав там кожний камінчик, мусив пробиратися навпомацки, а перед дверима клубився такий густий туман і лежав такий товстий шар інею, немов сам злий дух негоди сидів там, поринувши у важкі думи. (...)

А тепер поясніть-но мені, як могло трапитися, що Скрудж, устроївши ключ у замкову щілину, раптом побачив перед собою не молоток, який, до речі кажучи, за цей час зовсім не змінився, а обличчя Марлі.

Так, обличчя Марлі. Воно не тонуло в непроникному мороку, як усі інші предмети у дворі, а навпаки — випромінювало примарне світло, неначе гнилий омар у темному льоху. Воно не виражало ні люті, ні гніву, а дивилося на Скруджа точнісінько так само, як дивився на нього покійний Марлі за життя, зсунувши свої окуляри на біде, як у мерця, чоло. Лише волосся якимось дивно ворушилося, немов на нього віяло жаром із гарячої печі, а широко розплющені очі дивилися нерухомо, і це в поєднанні із трупним кольором обличчя вселяло жах. І все ж не так вираз цього обличчя був жахливий, як щось інше, що було наче поза ним. (...)

— І я прийшов сюди цієї ночі, щоб повідомити тобі, що для тебе ще не все втрачено. Ти ще можеш уникнути моєї долі, Ебенезере, бо я попросив за тебе.

— Ти завжди був мені другом, — сказав Скрудж. — Дякую тобі.

— Тебе навідають, — продовжував привид, — ще три Привиди.

П. Дж. Лінч.
Ілюстрація до повісті
Ч. Дікенса
«Різдвяна пісня
в прозі». 2006 р.

Тепер і в Скруджа відвисла щелепа.

— То про це ти попросив, Джейкобе, і в цьому моя надія? — тремтячим голо-
сом запитав він.

— У цьому.

— Тоді... може, краще не треба, — сказав Скрудж.

— Якщо ці Привиди не з'являться тобі, ти підеш моїм шляхом, — сказав при-
вид. — Отже, чекай на першого Привида завтра, як тільки проб'є першу.

— А чи не можуть вони прийти всі відразу, Джейкобе? — нерішуче запитав
Скрудж. — Щоб уже швидше із цим покінчити?

— Чекай на другого Привида наступної ночі також о першій, а третього — на
третю добу опівночі, з останнім ударом годинника. А зі мною тобі вже не дове-
деться більше зустрітися. І для свого ж блага запам'ятай усе, що сталося з
тобою сьогодні. (...)

Відтак привид позадкував до вікна, й одночасно із цим віконна рама почала
помалу підніматися. З кожним його кроком вона піднімалася дедалі вище, і коли
він дійшов до вікна, воно вже було відчинене. (...)

(Переклад Івана Андрусика)

КУПЛЕТ ДРУГИЙ

Перший із трьох Привидів

Коментарі

Автор за допомогою фантастики показав ми-
нуле Скруджа. Герой зустрічається з першим
Привидом — Духом Давнього Різдва (тобто Духом
Минулого). З його допомогою Скрудж проаналі-
зував свій життєвий шлях, і його душа здригнула-
ся від побаченого. Він пригадав усе, що любив,
цінував і від чого відмовився заради грошей. Він
зрадив свою сім'ю, кохану, друзів — і все це заради
збагачення. Проте чи можна вважати золото справж-
нім багатством? Скрудж побачив своє справжнє
обличчя і жахнувся, тому він хотів загасити світло,
що линуло від першого Привида, але істину не
можна загасити, приховати: вона пробивається
крізь морок і темряву.

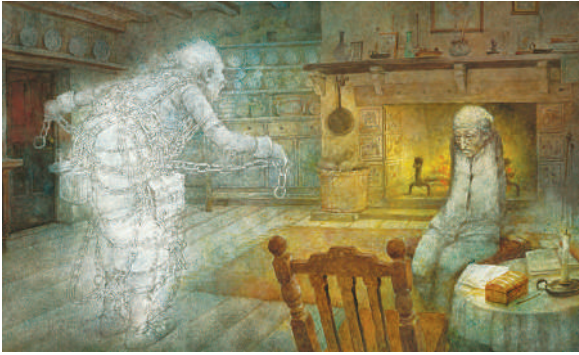
П. Дж. Лінч. Ілюстрація
до повісті Ч. Дікенса
«Різдвяна пісня в прозі». 2006 р.

КУПЛЕТ ТРЕТІЙ

Другий із трьох Привидів

Коментарі

У куплеті третьому перед Скруджем з'являється другий Привид — Дух
Нинішнього Різдва (тобто Дух Теперішнього). Він показує Скруджеві помешкання
бідних людей, які, незважаючи на злидні, люблять одне одного, у їхніх домівках
панує розуміння й затишок. І Скрудж усвідомлює, що при всьому своєму багатстві

Р. Інґен.
Ілюстрація
до повісті
Ч. Дікенса
«Різдвяна пісня
в прозі». 1988 р.

не має головного — духовних цінностей (любові, сім'ї, дружніх стосунків). Він почав шкодувати про це, відчувши себе дуже самотнім. Герой змінюється, починає співчувати й розуміти справжню ціну життя та людяності. Куплет третій побудований на контрасті. З одного боку, тут панує весела атмосфера Різдва, а з іншого — у фіналі куплету з'являються фантастичні постаті: хлопчик Неуцтво та дівчинка Убогість, які віщують трагедію. «Вони — породження Людини», — каже Привид, закликаючи їх остерігатися. У такій фантастичній формі письменник стверджує, що невігластво та бідність несуть смерть усім, насамперед дітям. Це втілює образ хворого малюка Тіма, доля якого викликає в читачів сльози.

КУПЛЕТ ЧЕТВЕРТИЙ

Останній із Привидів

Коментарі

Скрудж зустрічається з третім Привидом — Духом Майбутнього Різдва (тобто Духом Майбутнього). Скрудж усвідомлює важливі для себе істини. Він володів величезними багатствами, але не був щасливим. Щодня Скрудж працював і примножував капітал, економив гроші, обдурював людей задля власного збагачення. Та чи жив він справжнім життям? Напевно, що ні. Душа його була мертвою. Тому в куплеті четвертому твору знову виникає мотив смерті, який постійно звучить у повісті. Письменник змальовує цілком реальні смерті різних людей. Проте не менш жахливою є духовна смерть людини, тобто її життя без піклування про ближніх, милосердя, творення добра. Така людина для всіх мертва ще за життя. Щоб показати Скруджеві жахливі наслідки його бездуховного існування, Привид переносить героя в майбутнє й показує його власну смерть.

КУПЛЕТ П'ЯТИЙ

Завершення цієї історії

Коментарі

Зустрівшись із Минулим, Теперішнім і Майбутнім, Скрудж змінився та вирішив жити добродібно, піклуватися про інших, дарувати людям тепло свого серця. Сенс Різдва полягає в духовному переродженні людини, відкритті Бога в її душі, творенні добра. До цього висновку письменник поступово підводить читачів.

Готуємося до читання

Визначте особливості поведінки та вчинки Скруджа, які засвідчують про те, що він внутрішньо змінився.

(...) Скрудж побував у церкві, потім ходив по вулицях, придивлявся до перехожих, гладив голови дітей, розмовляв із жебраками, заглядав у вікна квартир і в підвальні вікна кухонь — і все, що він бачив, переповнювало його серце радістю. Чи думав він коли-небудь, що звичайні-сінька прогулянка може зробити його таким щасливим?! А коли почало смеркатися, він рушив до будинку племінника. (...)

— З нами хресна сила! — закричав Фред. — Хто це?

— Це я, твій дядечко Скрудж. Я прийшов до тебе погостювати. Чи приймеш мене, Фреде?

Чи прийме він дядечка! Та він на radoщах мало не відірвав йому руку. За п'ять хвилин Скрудж уже почував себе як удома. Такого сердечного прийому він ще зроду не мав.

Племінниця мала точнісінько такий вигляд, як і в тому видінні, яке було йому напередодні. Таким же був і Топпер, що незабаром прийшов, і пухкенька сестра господині, яка завітала слідом за ним, та й усі інші. Який це був дивовижний вечір! Які дивовижні ігри! І яка дивовижна єдність у всьому! Яке щастя! (...)

І Скрудж дотримав свого слова. Він зробив усе, що обіцяв Бобові, і навіть більше, значно більше. А Крихітці Тімові, який, до речі, незабаром видужав, він був завжди другим батьком. І таким він став добрим другом, таким добрим господарем і такою доброю людиною, що наше славне старе місто може ним пишатися.

Та й не тільки наше — будь-яке добре старе місто, містечко чи село в будь-якому куточку нашої доброї старої Землі. Дехто підсміювався із цього перетворення, але Скрудж не звертав на них уваги — смійтеся на здоров'я! Він був напрочуд розумний та знав, що так уже влаштований світ: завжди знайдуться люди, готові осміяти добру справу. Він розумів, що ті, хто сміються, — сліпі, і думав: «Нехай собі сміються, аби не плакали!» На серці в нього було весело й легко, і йому цього було цілком досить.

Більше він уже ніколи не водив компанії з Привидами — у цьому сенсі дотримувався поміркованості, — і про нього говорили, що ніхто не вмів так шанувати й відзначати Різдво, як він. Якби ж і про нас могли сказати те саме! Про всіх нас! А тепер нам залишається тільки повторити за Крихіткою Тімом: «Господи, благослови нас — кожного!»

(Переклад Івана Андрусика)

П. Дж. Лінч. Ілюстрація до повісті Ч. Дікенса «Різдвяна пісня в прозі». 2006 р.

У творі «Різдвяна пісня в прозі» Ч. Дікенс утілює настрої святкування Різдва в тогочасному Лондоні, відобразив англійські традиції, запропонував навіть ігри, у які можуть грати діти й дорослі після Святвечора. Не оминув увагою митець і кулінарні звичаї. У тексті можна знайти назви святкових традиційних страв: *сливовий пудинг* (дослівний переклад, але це пудинг із родзинками (англ. *plum pudding*); *запечений гусак* — на столі в бідних людей, а в заможних — *запечена індичка*, смажені каштани (англ. *roasted chestnuts*); різдвяні пиріжки з м'ясною та фруктовою начинкою (англ. *mince-pie*) тощо. Ще одну різдвяну традицію жартома згадав у тексті Ч. Дікенс. Він писав про дівчат, які поглядали сором'язливо на віночки з омели, що висіли при вході до крамниць. Тоді англійці вважали, що якщо дівчина зупиниться під таким віночком, а поруч стане хлопець, то вони повинні були поцілуватися. «*The girls as they went by, and glanced demurely at the hung-up mistletoe*»? — писав Ч. Дікенс.

Компетентності

Обізнаність. 1. Яким постає Скрудж на початку й наприкінці твору? Що обумовило ці зміни? Поясніть. **Читацька діяльність. 2.** Наведіть приклади з тексту, що свідчать про наявність ознак пісні у творі Ч. Дікенса. **3.** Знайдіть у творі ознаки чарівної казки. **4.** Розкрийте роль фантастики в «Різдвяній пісні в прозі». **Людські цінності. 5.** Які істини відкрив для себе головний герой? **Ми — громадяни. 6.** Як ви зрозуміли слова Привида Марлі: «*Турбота про ближнього — ось що мусило стати моєю справою. Добро громади — ось до чого я повинен був прагнути. Милосердя, жаль, щедрість — ось на що я мав спрямувати свою діяльність. А заняття комерцією — це лише крапля води в безбережному океані визначених нам справ...*»? **Сучасні технології. 7.** Знайдіть в інтернеті й перегляньте мультфільм «Різдвяна історія» (реж. Р. Земекіс, США, 2009). Висловте враження про екранізацію твору Ч. Дікенса. **Творче самовираження. 8.** Підготуйте усний твір (7–8 речень) на тему «Сенс Різдва (мої роздуми за повістю Ч. Дікенса “Різдвяна пісня в прозі”)». **Лідери та партнери. 9.** Робота в групах: 1) розкажіть про дитинство Скруджа; 2) розкажіть про юнацькі роки Скруджа; 3) розкажіть про зрілі роки героя; 4) розкажіть про Тіма Кретчита та його родину. **Навчаємося для життя. 10.** Розкажіть, як святкують Різдво у вашому краї, як ви особисто відзначаєте його. Які добрі справи робите для інших?

Радимо прочитати

Дікенс Ч. Різдвяна історія /переклад І. Андрусяка. — Львів, 2011.

Дікенс Ч. Різдвяні повісті / переклад О. Мокровольського. — Київ, 2007.

Микола Гоголь

1809–1852

Гоголь наш!.. Він є дзеркалом нашої неповторності.

Дмитро Чижевський

До якої культури належить письменник М. Гоголь — російської чи української? Більшу частину свого життя він жив у Росії та за її межами, писав російською мовою. Разом із тим у своїх творах відобразив звичаї, особливості життя та історії України, а в героях утілював національний колорит і мрію українців про вільне та щасливе життя. Письменник О. Гончар зазначив: «Геній Гоголя постав на українському ґрунті... Він був не тільки російським письменником, а й великим генієм українського народу».

Микола Гоголь народився 1 квітня 1809 р. в с. Великих Сорочинцях (Україна). Тут, у Спасо-Преображенській церкві, хлопчика похрестили. Ім'я Микола він отримав на честь святого Миколая, якому молилася мати в церкві в с. Диканьці, неподалік від м. Полтави. Його дитинство минуло в родовому маєтку Василівка (нині с. Гоголеве).

Батько Василь Опанасович прищепив інтерес до мистецтва Миколі, його брату Івану та сестрам Анні, Ользі, Єлизаветі й Марії. 1818 р. двох братів відправили до Полтави вчитися в повітовому училищі, але через рік Іван захворів і помер. А Миколу, який дуже переживав втрату брата, батькам довелося забрати додому. Хлопець продовжив навчання в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька. У березні 1825 р., коли хлопець навчався в 6 класі, помер батько. Микола мусив стати опорою для матері й сестер.

У грудні 1828 р. М. Гоголь разом із приятелем О. Данилевським приїхав до м. Санкт-Петербурга. Після довгих поневірянь юнак знайшов місце дрібного чиновника в одному з господарських департаментів. Він щодня ходив на службу, переписував якісь папери, але мріяв стати письменником. Перший його дебют — драма «Ганц Кюхельгартен», що вийшла друком під псевдонімом В. Алов 1829 р., не мала успіху. Схвильований невдачею, М. Гоголь скупив і спалив увесь наклад книжки.

Проте він знайшов у собі сили знову взятися за перо: пише повісті про українське життя. Нарешті — перший успіх! У журналі «Отечественные записки» (рос.) за 1830 р. з'явилася (поки що без імені автора) повість «Басаврюк, або Вечір напередодні Івана Купала». Вона стала початком до збірки повістей «Вечори на хуторі біля Диканьки», яка вийшла друком протягом 1831–1832 рр. і принесла велику славу М. Гоголю. До цієї книжки

Батьківський будинок М. Гоголя.
с. Гоголеве, Полтавська обл.

ввійшли такі відомі твори, як «Сорочинський ярмарок», «Ніч перед Різдвом», «Травнева ніч, або Утоплена» та ін.

У чому ж секрет «Вечорів на хуторі біля Диканьки»? Чому витончений та освічений Петербург зачитувався українськими повістями М. Гоголя? Народні образи, створені митцем у літературі, надто відрізнялися від столичного середовища. Це був блискучий розквіт молодого таланту митця, проте тільки перший крок на великому шляху, де його очікували нові повороти й перехрестя...

Повість «НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ». М. Гоголь розказав російському суспільству про ще не відкриту раніше Україну — край, що має свою національну міфологію, фольклор, традиції та звичаї. Так він утверджував культурну самобутність України, яка мала свою неповторність.

У повісті письменник описав святкування великого християнського свята на своїй батьківщині. Нерідко він і сам був серед колядників, брав участь у веселому різдвяному дійстві. Як людина віруюча, автор відобразив у творі незримую присутність нечистої сили та її боротьбу за душу людини. Проте людина, яка вірить у Бога, завжди поборе диявола (чорта), так уважав митець.

У сюжеті повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом» відтворено традиції українського вертепу — народного театру, де дія розігрувалась у двох ярусах: верхньому (небесному) і нижньому (земному). У верхньому ярусі показували релігійні сюжети, а в нижньому — смішні сценки з народного побуту. Традиційними персонажами українського вертепу були Богородиця, Христос, чорт (у верхньому ярусі); баба, дяк, голова, козак (у нижньому ярусі). Найбільш позитивним персонажем у вертепі був козак (запорожець), який утілював волелюбні ідеали Запорозької Січі.

У повісті діють традиційні персонажі українського вертепу — баба (Солоха, Ткачиха, Переперчиха), дяк, голова, козак, коваль, красуня (Оксана), цариця, кум. Верхній та нижній яруси повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом» не відокремлені, а тісно пов'язані між собою. Велична історія про Різдво Христове спроектована на земний світ, де людина бореться з чортом (дияволом) за світло, добро й щастя у своєму житті.

Готуємося до читання

Знайдіть у тексті описи помешкання, українського вбрання, а також приклади використання багатства української мови.

Ніч перед Різдвом (1831)

Повість

(Скорочено)

Останній день перед Різдвом минув. Настала ясна зимова ніч. Виглянули зорі. Місяць величаво піднявся в небо посвітити добрим

¹ *Місяць* — традиційний слов'янський символ, як і сонце. В українських легендах місяць, що сяє вночі, пробуджує зерна життя, дає їм плодючість. Тому з ним були пов'язані колядки й інші фольклорні твори (посівні пісні, замовляння).

людям і всьому світу, щоб усім було весело колядувати¹ та славити Христа. Морозило сильніше, ніж зранку; зате було так тихо, що скрип морозу під чобітьми чувся за пів версти. Ще жодний гурт парубків не показувався під вікнами хат; тільки один місяць крадькома заглядав у вікна, ніби виманюючи дівчат, що наряджалися та чепурилися, швидше вибігти на рипучий сніг. Раптом із коми на однієї з хат заклубочився дим і поплив хмаркою по небу, а разом із димом вилетіла й відьма верхи на мітлі. (...)

Тим часом чорт підкрадався потихеньку до місяця й уже, було, простягнув руку, щоб схопити його, та раптом відсмикнув її назад, мов обпечений, обсмоктав пальці, пометеляв ногою та забіг з іншого боку, але знову відскочив і відсмикнув руку. Проте, незважаючи на всі невдачі, хитрий чорт не покинув своїх витівок. Підбігши, раптом схопив він обома руками місяць, кривлячись і дмухаючи, поперекидав його з однієї руки в іншу, як дядько, який голими руками дістав жарину для своєї люльки; нарешті поквапом заховав у кишеню і, наче нічого й не сталося, побіг собі далі.

У Диканьці ніхто й не чув, як чорт украв місяць. (...)

Але ж з якої причини чорт наважився на таку беззаконну справу? А ось з якої: він знав, що багатого козака Чуба дяк запросив на кутю, де будуть: голова; приїжджий з архієрейської півчोї дяків родич у синьому сюртуку, який брав найнижчий бас; козак Свербигуз і ще дехто; де, крім куті, буде варенуха, настояна на шафрані горілка й ще багато різних страв. А тим часом його донька, красуня на все село, залишиться вдома, а до доньки, напевно, прийде коваль², силач і хлопець хоч куди, який чорту був осоружніший за проповіді отця Кіндрата. На дозвіллі коваль займався малюванням³ і зажив слави найкращого живописця на весь околодок. (...) Він був богобоязливим і часто малював образи святих: і тепер ще можна знайти в Т... церкві його евангеліста Луку. Але вершиною його майстерності була одна картина, намальована на церковній стіні в правому притворі, на якій він зобразив святого Петра в день Страшного суду, з ключами в руках, який виганяє з пекла злого духа; наляканий чорт кидався на всі боки, передчуваючи свою загибель, а грішники, ув'язнені раніше, били й ганяли його батогами, дровинами й усім, що потрапляло під руку.

Коли живописець трудився над цією картиною і писав її на великій дерев'яній дошці, чорт з усіх сил намагався йому завадити: штовхав під руку, підіймав із горнила в кузню попіл і посипав ним картину; але, наперекір усьому, робота була завершена, дошка внесена в церкву й управлена в стіну в притворі, і відтоді чорт заприсягся мститися ковалю. (...)

¹ *Колядувати* — співати під вікнами напередодні Різдва пісні, які називають *колядками*. Назва пісень пов'язана з Колядою (від *коло* — знак сонця) — богом, який у давнину починав нове коло сонця (Сварога). З прийняттям християнства Коляда асоціювався в слов'ян зі святом Різдва.

² *Коваль* — у давніх уявленнях українців коваль наділявся магічною силою, бо був володарем вогню. З прийняттям християнства ремесло коваля набуло ще більшого значення, бо ковалі працювали на будівництві храмів.

³ *Малювання* — здатність гарно малювати, пов'язана з віруваннями слов'ян у те, що за допомогою певних символів, кольорів і знаків можна подолати злі сили. У добу християнства малювання ще більше стало поширеним як оберіг від диявола (ікони, розписи церковних стін тощо). В українській народній традиції розмальовували церкви, хати, писанки, одяг (вишивкою), посуд, печі тощо.

Тепер погляньмо, що робить, залишившись сама, красуня донька. Оксані не минуло ще й сімнадцяти років, як у майже всьому світі — і по цю сторону Диканьки, і по ту сторону Диканьки — тільки й мови було, що про неї. Парубки гуртом проголосили, що кращої дівки й не було ще ніколи, і не буде ніколи на селі. Оксана знала й чула все, що про неї говорили, і була вередлива, як і всяка красуня. (...) Парубки волочилися за нею табунами, але коли їм уривався терпець, остигали й залицялися до інших, не таких вередливих. Один тільки коваль був упертим і не покидав свого залицяння, незважаючи на те, що з ним вона поводитися ні на крапельку не краще, ніж з іншими.

Як батько вийшов із хати, вона ще довго чепурилася та манірилася перед невеликим в олов'яній рамі люстерком і не могла намилюватися собою.

— І чого це люди надумали розхвалювати, ніби я гарненька?(...) Брешуть люди, я зовсім не гарна. — Але в люстерку майнуло свіже, жваве, по-дитячому юне личко з блискучими чорними очима й невимовно приємним усміхом, яке, безсумнівно, заперечувало всі її слова. — Хіба чорні брови й очі мої, — продовжувала красуня, не випускаючи люстерка, — такі гарні, що кращих за них і у світі немає? І що тут гарного в цьому кирпатому носі? І в щоках? І в губах? Невже гарні мої чорні коси? Ой! Та ввечері їх і налякатися можна: вони, наче довгі змії, обплелися та обвилися навколо моєї голови. Бачу я тепер, що зовсім і не гарна! — Та, трішки відсуваючи від себе люстерко, скрикнула: — Ні, гарна я! Ой, дуже вродлива! Навдивовижу! Яку ж радість я принесу тому, чию дружиною стану! Як же буде милуватися мною мій чоловік! Він і не опам'ятається. Він зацілує мене до смерті.

— Чудна дівка! — прошепотів коваль, тихо зайшовши. — І ніби хвастоців у неї небагато! З годину стоїть, милуючись у дзеркалі, і не надивиться, та ще й вихваляє себе вголос!

— Отак-от, парубки, чи пара я вам? Ви подивіться на мене, — продовжувала гарненька кокетка, — як я плавно ступаю, у мене сорочка шита червоним шовком. А які стрічки на голові! Вам і за вік не побачити багатшого галуна! Усе це накупив мій батечко для того, щоб на мені оженився найкращий хлопець у світі! — І, усміхнувшись, вона повернулася й побачила коваля...

Скрикнула й суворо стала перед ним.

Коваль і руки опустив. (...)

Мороз посилювався, і вгорі зробилося так холодно, що чорт перестрибував з одного копитця на інше та хував собі в кулак, намагаючись хоч трішки відігріти замерзлі руки. (...)

Відьму теж почав пробирати холод, незважаючи на її тепле вбрання; і тому, піднявши руки вгору, відставивши ногу й, зайнявши таку позу, як людина, що мчить на ковзанах, не зрушивши жодним суглобом, вона спустилася повітрям, ніби льодяною гіркою, — і просто в димар.

Чорт у такий самий спосіб вирушив слідом за нею. (...)

О. Іонайтис. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». 2006 р.

Матері коваля Вакули було не більше сорока років. Не так, щоб гарною, але й поганою не була собою. Та й бути гарною в таких літах непросто. Проте вона вмiла так причаровувати найповажнiших козакiв (...), що до неї заходили й голова, i дяк Осип Никифорович (звичайно, якщо дячихи не було вдома), i козак Корнiй Чуб, i козак Касiян Свербигуз. I, треба вiддати їй належне, вона вмiла обiйтися добре з кожним. Жодному з них навiть на думку не спадало, що має суперника. Чи йде богобоязливий дядько, чи дворянин, як себе величають козаки, убраний у кобеняк iз вiдлогою, у недiлю в церкву або, якщо негода, у шинок, — як не завітати до Солохи та не поїсти ситних iз сметанкою вареникiв i не потеревенити в теплiй хатинi з балакучою i догiдливою господинею? I дворянин навмисне для цього робив великий гак, перш нiж дiстатися до шинку, i називав це «зайти дорогою». А бувало, пiде Солоха у свято до церкви, одягнувши яскраву плахту з китайковою запаскою, а поверх неї синю спiдницю, на якiй позаду нашитi золотi вуси, i стане просто бiля правого криласа, то дяк уже певно закашлюється та примружується мимоволi в той бiк; голова погладжує вуса, замотує за вухо оселедець i проказує до найближчого сусiда: «Ех, добра баба! Чорт-баба!»

Солоха кланялася кожному, i кожний думав, що вона кланяється йому одному. Але охочий утручатися в чужi справи вiдразу б помітив, що Солоха була найпривiтнiша з козаком Чубом. (...)

У той час, коли спритний франт iз хвостом i козлиною борiдкою лiтав то з димаря, то знову в димар, ладунка, яка висiла в нього на перев'язi на боку й у якiй він заховав украдений мiсяць, якось випадково зачепившись у пiчцi, розчинилася, i мiсяць, скориставшись цим, вилетiв через димар Солошиної хати й плавно пiднявся по небу вгору. Усе освiтилося. Завiрюхи наче й не було. Снiг засвiтився широким сiбним полем i весь обсипався кришталевими зiрками. Мороз немов потеплiшав. Показалися дiвочi й парубочi гурти. Задзвенiли пiснi, i рiдко пiд якою хатою не юрмилися колядники.

Диво, як блищить мiсяць! Важко й передати, як любо потоптатися в таку нiч мiж гуртом дiвчат, якi то посмиуються, то спiвають, i мiж парубками, охочими на всi жарти та витiвки, якi тiльки може навiяти така весела нiч. У доброму кожусi тепло; вiд морозу ще сильнiше палають щоки; а на пустощi сам лукавий пiдбиває.

Юрми дiвчат iз мiшками вломилися в хату Чуба, оточили Оксану. Крик, регiт, балачки оглушили коваля. Усi наввипередки поспiшали розповiсти красунi що-небудь нове, розбирали мiшки й вихвалялися паляницями, ковбасами, варениками, яких устигли вже назбирати достатньо за свої колядки. Оксана здавалася аж занадто задоволеною та радiсною, базiкала то з однiєю, то з iншою i хихотiла не вмовкаючи. З якоюсь досадою та заздристю дивився коваль на такi веселощi й цього разу кляв колядки, хоча сам їх полюбляв без мiри.

— Ей, Одарко! — сказала весела красуня, повернувшись до однiєї з дiвчат. — У тебе новi черевички? Ой, якi ж гарненькi! Iз золотом! Добре тобі, Одарцю, є в тебе така людина, яка все тобі купляє; а менi нiкому дiстати такi славнi черевички.

— Не журися, моя ненаглядна Оксано! — пiдхопив коваль. — Я тобі дiстану такi черевички, що мало яка панночка носить.

— Ти? — сказала, швидко й згорда глянувши на нього, Оксана. — Цiкаво ж, де ти дiстанеш черевички, якi я могла б узети на свою ногу. Хiба що принесеш тi самi, якi носить цариця.

— Бач, яких захотiла! — закричали, заливаючись смiхом, дiвчата.

— Так, — продовжувала гордовито красуня, — будьте всі за свідків: якщо коваль Вакула принесе ті самі черевечки, які носить цариця, то ось моє слово, що вийду негайно ж за нього заміж.

(...) Коваль не без страху відчинив двері й побачив Пацюка, який сидів на підлозі по-турецьки перед невеликою діжкою, на якій стояла миска з галушками. Ця миска стояла, ніби навмисно, нарівні з його ротом. Не ворухнувши й пальцем, він нахилив трішки голову до миски й сьорбав юшку, хапаючи час від часу зубами галушки. (...)

— До тебе прийшов, Пацюче, дай боже тобі добра всілякого донесочу, хліба в пропорції! — Коваль іноді вмів уплести модне слівце; того він навикнув ще в Полтаві, коли розмальовував сотнику дощаний паркан. — Пропадати випало мені, грішному! Нічого не допомагає на світі! Що буде, то буде, доводиться просити допомоги в самого чорта. Що ж, Пацюче, — наважився спитати коваль, бачачи, що той незмінно мовчить, — як мені бути?

— Якщо треба чорта, то й іди до чорта! — відповів Пацюк, не зводячи на нього очей та продовжуючи їсти галушки.

— Для того я й прийшов до тебе, — сказав коваль, віддаючи поклін, — крім тебе, думаю, ніхто у світі не знає дороги до нього.

Пацюк ні пари з вуст і доїдав галушки, які залишилися.

— Зроби милість, чоловіче добрий, не відмов! — наступав коваль. — Чи свинини, ковбас, борошна гречаного, ну, полотна, пшона або дечого іншого, у разі потреби... як заведено між добрими людьми... не поскупимося. Розкажи хоч приблизно, як натрапити на дорогу до нього.

— Тому не треба далеко ходити, у кого чорт за плечима, — мовив байдуже Пацюк, не змінюючи свого положення.

Вакула витріщився на нього, ніби в того на лобі було написано тлумачення цих слів. «Що він каже»? — безмовно запитувала його міна; а роззявлений рот готувався проковтнути, як галушку, перше слово, але Пацюк мовчав.

Тут помітив Вакула, що ані галушок, ані діжки вже немає; а замість них на підлозі стоять дві дерев'яні миски; одна — з варениками, друга — зі сметаною. Думки його й очі мимоволі втупилися в це їство. «Подивимося, — казав він сам до себе, — як буде їсти Пацюк вареники. Нагинатися він точно не стане, щоб сьорбати, як галушки, та й не можна: потрібно вареник спершу вмочити в сметану».

Тільки-но встиг про це подумати, як Пацюк роззявив рота, поглянув на вареники й ще сильніше роззявив рот. Тоді вареник вистрибнув із миски, хлюпнувся в сметану, перевернувся на другий бік, підстрибнув угору й потрапив просто йому до рота. Пацюк з'їв і знову роззявив рот, і наступний вареник таким же порядком вирушив туди ж. На себе він тільки взяв труд жувати й ковтати. (...)

Спочатку Вакулі страшно зробилося, коли піднявся на таку висоту, з якої вже нічого внизу не бачив, і пролітав, як муха, під самим місяцем так, що якби трішки не нахилився, то зачепив би його своєю шапкою. Проте трохи згодом він збадьорився та уже почав кепкувати із чорта. Його потішало вкрай, як чорт чихав і кашляв, коли він знімав із шиї кипарисний хрестик і підносив до нього. Навмисно піднімав він руку почухати голову, а чорт, думаючи, що його збираються перехрестити, летів ще швидше. Усе було світло вгорі. Повітря, пронизане легким сріблястим туманом, було прозоре. Усе було видно; і навіть можна було помітити, як вихором пронісся повз них, сидячи в горщику, чаклун; як зірки,

О. Іонайтис. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдом». 2006 р.

зібравшись до купи, гралися в піжмурки; як клубочився вдалечині хмаринкою цілий рій духів; як чорт, що танцював при місяці, зняв шапку, помітивши вершника-ковалю; як летіла, повертаючись назад, мітла, на якій, видно, тільки-но з'їздила кудись відьма... Ще багато погані зустрів він. Усе, примітивши ковалю, на хвилину зупинилося поглядіти на нього й потім знову неслося далі, продовжувало своє; коваль усе летів; і раптом перед ним засяяв вогнями Петербург. (Тоді була з якоїсь нагоди ілюмінація.) Чорт, перелетівши через шлагбаум, обернувся на коня, і коваль опинився на хвацькому скакуні посеред вулиці.

Боже мій! Стукіт, грюкіт, блиск; по обидва боки здіймаються чотириповерхові стіни; стукіт копит коня, звук коліс відгукувалися громом і відлунювали з усіх боків; будинки росли й ніби піднімалися із землі на кожному кроці; мости тремтіли; карети літали; візники, фореятори кричали; сніг свистів під тисячею саней, які неслися зусібіч; пішоходи тулилися та тіснилися під будинками, унизаними каганцями, і їхні велетенські тіні миготіли по стінах, досягаючи головою димарів і дахів. Із здивуванням роззирався коваль на всі боки. Йому здавалося, що всі будинки спрямували на нього свої незліченні вогняні очі й дивилися. Панів у покритих сукном шубах він побачив так багато, що не знав, перед ким і шапку знімати. «Боже ти мій, скільки тут панства! — подумав коваль. — Я так собі думаю, що кожний, хто йде по вулиці в шубі, то й засідателю, то й засідателю! А ті, що катаються в таких чудних бричках зі склом, якщо не городничі, то, певно, комісари, а може, і ще більше». Його думки перервало запитання чорта: «Чи їхати просто до цариці?» «Ні, страшно, — подумав коваль. — Тут десь, не знаю де, зупинилися запорожці, які проїжджали восени через Диканьку. Вони їхали із Січі з паперами до цариці; от би порадитися з ними». (...)

(...) Чуб аж очі випнув, коли вгледів перед собою ковалю, і не знав, чому дивуватися: чи тому, що коваль воскрес, чи тому, що коваль наважився до нього прийти, чи тому, що він розрядився таким франтом і запорожцем. Але ще більше здивувався він, коли Вакула розв'язав платок і поклав перед ним новісіньку шапку і пояс, яких і не бачили на селі, а сам упав йому в ноги й проговорив благочиним голосом:

— Помилуй, батьку! Не гнівайся! Ось тобі нагайка: бий, скільки душа забажає. Віддаюся сам, у всьому каюся, бий, та не гнівайся тільки! Ти ж колись братався з моїм покійним батьком, разом хліб-сіль їли й могорич пили.

Чуб, чимало в думках потішаючись, дивився, як коваль, який нікому на селі не давав собі в борщ плюнути, згинав у руці п'ятаки й підкови, як гречані млинці, ось зараз лежав біля його ніг. Щоб ще більше запишатися, Чуб узяв нагайку й ударив його три рази по спині.

— Ну, вистачить із тебе, уставай! Старих людей завжди слухай! Забудемо все, що було між нами! Кажі, чого тобі треба.

— Віддай, батьку, за мене Оксану!

Чуб трішки подумав, подивився на шапку й пояс: шапка була славна, пояс не гірший за неї, згадав про віроломну Солоху й сказав рішуче:

— Добре! Засилай сватів!

— Ой! — скрикнула Оксана, переступивши через поріг і побачивши коваля, і втупила з подиву й радості в нього очі.

— Подивися, які я тобі приніс черевички! — сказав Вакула. — Ті самі, які носить цариця.

— Ні! ні! Мені не треба черевичків! — сказала вона, махаючи руками й не спускаючи з нього очей. — Я і без черевичків... — Далі вона не договорила й зашарілася. (...)

(Переклад Мар'яни Добоні)

К. Лавро. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». 2006 р.

Про Святвечір

Події в повісті відбуваються у Святвечір. Цього вечора християни готують 12 пісних страв, збираються всією сім'єю, читають молитви. Усі чекають першу зірку, щоб розговітися. Основною стравою на передріздвяному столі була кутя, приготована з дарів природи, — символ подальшого благополуччя й оберіг від злих сил. Саме у Святвечір відбуваються чарівні події, незвичайні перетворення і навіть зустріч із нечистою силою. У повісті «Ніч перед Різдвом» таких подій багато: відьма перетворюється на Солоху, чорт — на коня, а коваль Вакула зумів осідлати самого чорта, злітати за одну тільки ніч до Петербурга й дістати в цариці черевички для прекрасної Оксани.

Відьма та чорт у повісті М. Гоголя

Представники нечистої сили — відьма та чорт — показані М. Гоголем у домашньому просторі, вони набувають людських рис і діють поруч із персонажами-людьми. Чорт має риси сільського голови, а відьма здатна перетворюватися на звичайну жінку — Солоху, яка зображена напрочуд гарною відьмою. Вона не шкодить головним героям, хоча певною мірою впливає на хід подій. В українській народній традиції чорт і відьма мали інші назви. У народі їх прямо не називали, щоб не накликати злі сили. Те, що Солоха-відьма є матір'ю коваля Вакули, відповідає традиціям українського фольклору. Герой, наділений чарівною силою, має і чарівне походження. Крім того, позитивний герой у фольклорі мусить пройти духовне випробування, подолати нечисту силу й вийти до нового життя.

Літературна прогулянка

Рідна Диканька та чужий Петербург

Петербург і Диканька протиставлені між собою як чужий холодний простір і простір домашній, гармонійний. У «своєму» просторі героям тепло навіть у морозну ніч, вони живуть у злагоді з природою. А в Петербурзі все постає чудернацьким і неприродним. Тут панують інші цінності, а світло (на відміну від небесного в Диканьці) є штучним (наприклад, ілюмінація, діаманти на руках Потьомкіна). Але сміливість Вакули вразила царицю — і вона дарує йому черевички для Оксани. Отже, герой виходить переможцем із чужого для нього простору.

Чому Пацюк їв галушки?

Здавна в народі існують вірування: щоб місяць сприяв благополуччю родини, йому приносили жертву варениками або галушками, що за формою нагадують місяць. Відгомін цих давніх міфологічних уявлень є в повісті М. Гоголя в зображенні Пацюка. Крім того, цей персонаж також увібрав риси запорожця. Автор розповідає про те, що Пацюк колись був у Запорозькій Січі, а потім оселився в Диканьці. Як і інші герої, Пацюк наділений чарівними рисами й особливим знанням, тому він підказує Вакулі, що чорт сидить у нього за спиною.

Опишіть персонажів, зображених на ілюстраціях К. Лавро й О. Іонайтис. Перекажіть відповідний епізод тексту.

О. Іонайтис. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». 2010 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про зв'язки М. Гоголя з Україною. **2.** Розкажіть про пригоди героїв повісті «Ніч перед Різдвом» (Оксана, Вакула, Солоха, Чуб). **3.** Як у творі відображено боротьбу добра і зла? **Читацька діяльність. 4.** Охарактеризуйте улюбленого героя або героїню. **5.** Доведіть, що у творі М. Гоголя виявилися ознаки чарівної казки. **6.** Як змінились у фіналі повісті Вакула й Оксана? Що вплинуло на ці зміни? **Людські цінності. 7.** Хто з персонажів утілює ідеї кохання, відданості й сміливості? **Ми — громадяни. 8.** Порівняйте описи Диканьки та Петербурга. Чим вони відрізняються? Як почуватися герой у цих просторах? **Сучасні технології. 9.** Знайдіть в інтернеті й перегляньте мультфільм «Ніч перед Різдвом» (реж. В. і З. Брумберг, СРСР, 1951) і фільм-казку «Вечори на хуторі біля Диканьки» (реж. О. Роу, СРСР, 1961). Порівняйте екранізації. **Творче самовираження. 10.** Відтворіть діалог (або підготуйте інсценізацію) героя та героїні (за вибором). **Довкілля та безпека. 11.** Прочитайте опис зимового пейзажу. За допомогою яких епітетів, метафор та інших засобів виникає ефект світла? Як ви думаєте, чому ніч перед Різдвом у М. Гоголя позбавлена непроглядної темряви? **Навчаємося для життя. 12.** Які українські народні традиції відображено в повісті «Ніч перед Різдвом»? Які з них існують у вашій місцевості? **13.** Поясніть, чому важливо любити й зберігати національні традиції.

Радимо прочитати

Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій. — Київ, 2004.

Гоголь М. В. Ніч перед Різдвом / переклад М. Добоні. — Київ, 2012.

ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ

Антон Чехов

1860–1904

Він був інтелігентом у найвищому сенсі цього слова.

Володимир Короленко

Ім'я російського письменника А. Чехова називають разом з іменами О. Пушкіна, М. Гоголя, В. Короленка й інших видатних класиків. Однак, на відміну від них, він не писав великих за обсягом творів, а увійшов в історію літератури як майстер оповідань, повістей та п'єс. У чому ж секрет геніальності письменника? На кількох сторінках тексту він умів показати глибину людської психології та порушити важливі проблеми суспільства, що опинилося на межі XIX–XX ст.

Твори А. Чехова одночасно смішні та серйозні, у них комічне поєднується з гірким щемом через те, що люди живуть без певної мети, мрій та кохання. Письменник показав, що людина перестала бути сама собою і не знає, для чого вона живе на землі. Разом із тим твори А. Чехова залишають світлу надію на краще, вони навчають нас боротися з духовною ницістю, бути вимогливими до себе, порядними й інтелігентними людьми. На будинку митця висіла табличка «Доктор Чехов». Справді, він був лікарем, але лікував не лише хвороби, а й людські душі.

Антон Чехов народився 29 січня 1860 р. в м. Таганрозі (Росія). Він мав українські корені по лінії бабусі, знав українську мову й культуру з дитинства. Його батько Павло Єгорович був дрібним крамарем і водночас мав мистецькі здібності: любив малювати, грав на скрипці, співав у церковному хорі. Мати Євгенія Яківна вміла цікаво розповідати про життєві випадки, про подорожі разом зі своїм батьком. Від неї майбутній письменник успадкував талант розповідача.

З дитинства хлопчик багато читав, відвідував театр, любов до якого зберіг протягом життя. Згодом батько збанкрутів — і сім'я переїхала до Москви. Юнак у пошуках заробітку починає працювати в редакціях газет і журналів. Читачі впізнавали його твори за різними псевдонімами — *Антоша Чехонте*, *Антон Ч.*, а також *Брат мого брата* та ін.

1884 р. А. Чехов закінчив Московський університет і зайнявся лікарською практикою. Але найбільше його вабила літературна діяльність. Спочатку він писав короткі смішні оповідання про випадки зі звичайного життя, але згодом його твори стають довшими й глибшими за змістом. В оповіданнях, повістях і драматичних творах письменника йдеться про те, що в суспільстві зникають людяність, духовність, інтелігентність і сам сенс існування людини. Величезний вплив на його творчість справила здійснена в 1890 р. важка й небезпечна подорож на острів Сахалін, де А. Чехов вивчав умови життя засуджених до каторжних робіт, уперше порушивши питання про гуманність суспільства, що прирікає своїх громадян до такого нелюдського життя.

У 1892 р. письменник купив невеличку садибу в містечку Меліховому, неподалік від Москви. Тут він лікував хворих, писав твори, а ще — посадив прекрасний сад, де доглядав улюблені троянди. На його думку, кожна людина повинна виростити свій сад, тоді вся земля стане прекраснішою. «Сад» можна розуміти й у прямому, і в переносному сенсі — як добрі справи, які має залишити після

себе людина. Він хотів, щоб людина теж була духовно прекрасною. «У людини все має бути прекрасним — і одяг, і душа, і думки», — писав митець.

А. Чехов багато подорожував Україною, побував на Полтавщині, Харківщині, Сумщині, у Криму. У зв'язку з погіршенням стану здоров'я в 1898 р. А. Чехов переїхав у м. Ялту, де жив до кінця свого життя. У ялтинський період були написані прекрасні оповідання «*Анна на шії*», «*Дама із собачкою*», п'єси «*Три сестри*», «*Вишневий сад*» та ін.

Твори А. Чехова хочеться читати й перечитувати, і кожний знайде в них те, що співзвучне його душі...

Оповідання «ХАМЕЛЕОН». Як і більшість ранніх оповідань А. Чехова, твір побудований довкола однієї незначної події: золотаря Хрюкіна вкусив за палець собака. Від комічного епізоду автор непомітно переходить до аналізу суспільних обставин і впливу соціального середовища на долю людини. Героями твору є нічим не видатні особистості — пересічні обивателі, але в їхній непримітності й подіях з їхнього життя письменник убачав «трагізм дрібниць існування».

Готуємося до читання

Полічіть, скільки разів Очумелов змінює свою думку. Поясніть.

Хамелеон (1884)

Оповідання

Через базарну площу йде поліцейський наглядач Очумелов у новій шинелі й із клуночком у руці. Услід за ним ступає рудий городовий із решетом, ущерть наповненим конфіскованим агрусом. Навкруги тиша... На площі — ані душі... Повідчинювані двері крамниць і шинків дивляться на світ божий похмуро, як голодні паші, коло них немає навіть жебраків.

— То ти кусатися, окаянный? — чує раптом Очумелов. — Хлопці, не пускайте його! Нині не дозволено кусатися! Тримай! А... а!

Чути собаче вищання. Очумелов дивиться в той бік і бачить: із дров'яного складу купця Пічугіна, стрибаючи на трьох ногах та озираючись, біжить собака. За ним женеться чоловік у ситцевій накрохмаленій сорочці й розстебнутій жилетці. Він біжить за ним і, подавшись тулубом уперед, падає на землю і хапає собаку за задні лапи. Чути вдруге собаче вищання та крик: «Не пускай!» З крамниць висовуються сонні фізіономії, і скоро біля дров'яного складу, немов із землі вирісши, збирається натовп.

— Начебто безпорядок, Ваше благородіє!.. — каже городовий.

Очумелов робить півповорот ліворуч і простує до зборища. Біля воріт складу він бачить: стоїть вищеописаний чоловік у розстебнутій жилетці й, піднявши догори праву руку, показує натовпові закривавлений палець. На обличчі в нього ніби написано: «Ось я тобі дам, шельмо!» — та й самий палець має вигляд знамення перемоги. У цьому чоловікові Очумелов упізнає золотаря Хрюкіна.

У центрі натовпу, розчепіривши передні ноги й тремтячи всім тілом, сидить на землі сам винуватець скандалу — біле хортеня з гострою мордою і жовтою плямою на спині. У сльозавих очах у нього вираз туги й жаху.

— З якої це нагоди тут? — питає Очумелов, урізаючись у натовп. — Чому тут? Це ти навіщо палець?.. Хто кричав?

— Іду я, Ваше благородіє, нікого не займаю... — починає Хрюкін, кашляючи в кулак. — По дрова з Митрієм Митрійовичем, і раптом це стерво з доброго дива за палець. Ви мені пробачте, я людина робоча... Робота в мене дрібна. Нехай мені заплатять, бо я цим пальцем, може, з тиждень не поворухну... Цього, Ваше благородіє, і в законі нема, щоб від тварини терпіти... Якщо кожен кусатиметься, то краще й не жити на світі...

— Гм! Гаразд... — каже Очумелов суворо, кашляючи й ворущачи бровами. — Гаразд... Чий собака? Я цього так не залишу. Я покажу вам, як собак розпускати! Час звернути увагу на таких панів, що не бажають підкорятися постановам! Як оштрафують його, мерзотника, то він дізнається в мене, що означає собака й усяка інша бродяча худоба! Я йому нажену холоду!.. Єлдірін, — звертається наглядяч до городского, — дізнайся, чий це собака, і складай протокол! А собаку знищити треба. Негайно! Він, напевно, сказаний... Чий це собака, питаю?

— Це, здається, генерала Жигалова! — каже хтось із натовпу.

— Генерала Жигалова? Гм!.. Зніми-но, Єлдірін, з мене пальто... Страшенно жарко! Мабуть, що на дощ... Одного тільки я не розумію, як він міг тебе вкусити, — звертається Очумелов до Хрюкіна. — Хіба він дістане до пальця? Він маленький, а ти ж он який здоровило! Ти, мабуть, розколупав пальця цвяшком, а потім і спала тобі на думку ідея, щоб здерти. Ти ж... відомий народ! Знаю я вас, чортів.

— Він, Ваше благородіє, цигаркою йому в морду для сміху, а він — не бувши дурний, і хапнув... Дурнувата людина, Ваше благородіє!

— Брешеш, сліпий! Не бачив, то, виходить, навіщо брехати. Їхнє благородіє — розумний пан і розбирають, якщо хто бреше, а хто по совісті, як перед Богом... А якщо я брешу, то нехай мировий розсудить. У нього в законі сказано... Нині всі рівні... У мене в самого брат у жандармах... якщо хочете знати...

— Не базікай!

— Ні, це не генеральський... — глибокодумно зауважує городской. — У генерала таких немає. У нього все більше лягаві.

Літературна прогулянка

Правила інтелігентності від А. Чехова

У листах до брата Миколи Антон писав про правила поведінки інтелігентної людини. Особливо важливими митець вважав терпимість, м'якість, увічливість, доброзичливість у ставленні до інших людей. За спогадами сучасників, А. Чехов був напрочуд доброю та інтелігентною людиною. Інтелігентність, на його думку, залежить не від освіти, від розумових здібностей, виховання або оточення людини, а передусім від ставлення її до інших — уважного, доброзичливого й чуйного. Антон Павлович ніколи не підвищував голос, говорив тихо, спокійно, переконливо, з повагою ставився до всіх людей. Як згадувала його дружина, Ольга Кніппер, «для нього не було більшої радості, аніж надати допомогу тим, хто стукав у його двері».

А. Чехов. Ялта.
Серпень, 1901 р.

К. Кусько. Ілюстрація до оповідання А. Чехова «Хамелеон». 2013 р.

— Ти це певно знаєш?

— Певно, Ваше благороддіє...

— Я й сам знаю. У генерала собаки дорогі, породисті, а це — чорт знає що! Ні шерсті, ні вигляду... стерво, та й годі. Й отакого собаку тримати?! Де ж у вас розум? Якби трапився такий собака в Петербурзі чи в Москві, то знаєте, що було б? Там не подивилися б на закон, а вмить — не дихай! Ти, Хрюкін, постраждав і діла цього так не залишай... Треба провчити! Пора...

— А може, і генеральський... — думає вголос городовий. — На морді в нього не написано... Оце якось у дворі в нього такого бачив.

— Звісно, генеральський! — каже голос із натовпу.

— Гм... Надінь-но, брате Єлдірін, на мене пальто... Щось вітер подував... Морозить... Ти відведеш його до генерала й спитаєш там. Скажеш, що я знайшов і прислав... І скажи, щоб його не випускали на вулицю... Він, може, дорогий, а якщо кожна свиня йому в ніс цигаркою тикатиме, то може й зіпсувати. Собака — ніжна тварина... А ти, бовдуре, опусти руку! Немає чого свого дурного пальця виставляти! Сам винен!..

— Кухар генеральський іде, його питаємо... Гей, Прохоре! Ходи-но, голубе, сюди! Поглянь на собаку... Ваш?

— Вигадав! Таких у нас зроду не було!

— І питати тут довго немає чого, — каже Очумелов. — Він бродячий! Немає чого тут довго балакати... Якщо сказав, що бродячий, виходить, бродячий... Знищити, от і все.

— Це не наш, — каже далі Прохор. — Це генералового брата, що оце приїхав. Наш не охочий до хортів. Брат їхній охочий...

— Та хіба братик їхній приїхали? Володимир Іванович? — питає Очумелов, і все обличчя в нього заливається усмішкою розчулення. — Ох, ти, господи! А я й не знав! Погостювати приїхали?

— У гості...

— Ох, ти, господи... Скучили за братиком... А я ж і не знав! То це їхній собачка? Дуже радий... Візьми його... Собаченятко нічого собі... Метке таке... Хап цього за палець! Ха-ха-ха... Ну, чого тремтиш? Ррр... Рр... Сердитесь, шельма... цуцик отакий.

Прохор кличе собаку та йде з ним від дров'яного складу. Натовп регоче з Хрюкіна.

— Я ще доберуся до тебе! — погрожує йому Очумелов і, запинаючись шинеллю, іде собі далі базарною площею.

(Переклад Антона Хуторяна)

Гумор — різновид комічного, відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах.

Іронія — прийом, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, прихована насмішка, коли висловлювання набуває протилежного значення.

Деталь (худобня) — засіб літератури й образотворчого мистецтва, який дає змогу виявити ціле (якесь явище, характер, проблему та ін.) через часткове.

Підтекст — прихований, внутрішній зміст висловлювання (коли більше значення має не те, що сказано, а те, що не сказано).

Компетентності

Обізнаність. 1. Де відбуваються події оповідання? Опишіть художній простір. Які художні деталі свідчать про убожество й пригніченість суспільства? **2.** Назвіть головних героїв. Як кожний із них змінюється протягом твору? Знайдіть художні деталі, що засвідчують ці зміни. **Читацька діяльність. 3.** Перекажіть моменти оповіді, коли вам було смішно. Чому? **4.** У який момент Очумелов визначився остаточно? Що вплинуло на це? Поясніть. **5.** Наведіть приклади гумору й іронії у творі. **Людські цінності. 6.** Чому оповідання називається «Хамелеон»? Кого в оповіданні можна назвати *хамелеоном*? Як ви вважаєте, це слово має позитивний чи негативний зміст? Обґрунтуйте. **Ми — громадяни. 7.** Які вади людей та суспільства викриває автор? **Сучасні технології. 8.** За допомогою інтернету дослідіть визначення понять «інтелігентність», «інтелігент». Прокоментуйте. Якою, на вашу думку, має бути сучасна інтелігентна людина? **Творче самовираження. 9.** Усно відтворіть хід думок персонажів, які приховані в підтексті (те, про що вони не кажуть, але міркують): а) Хрюкіна; б) Очумелова; в) Прохора; г) обивателя з натовпу. **Навчаємося для життя. 10.** Розкажіть про життєву ситуацію, використавши слово *хамелеон* у переносному значенні.

Оповідання «ТОВСТИЙ І ТОНКИЙ». В оповіданні йдеться про двох приятелів, які знали один одного з дитинства. Однак, як виявляється у творі, час і суспільне середовище внутрішньо змінили їх обох. У маленькому оповіданні А. Чехов зумів порушити велику проблему — як мораль-

но перетворюється людина під впливом зовнішніх обставин. За смішною ситуацією відчувається мудрий погляд автора: «А якими ви є, люди?»

Готуємося до читання

Після яких слів товстого змінився тонкий? Чому відбулася така різка зміна в розмові?

Товстий і тонкий (1883)

Оповідання

На вокзалі Миколаївської залізниці зустрілися два приятелі: один — товстий, другий — тонкий. Товстий щойно пообідав на вокзалі, його губи в маслі лисніли, мов стиглі вишні. Від нього пахло хересом¹ і флердоранжем². А тонкий щойно зійшов із вагона й був нав'ючений чемодами та картонками. Пахло від нього шинкою та кофейною гущею. З-за його спини визирала худенька жінка з довгим підборіддям — його дружина та високий гімназист із примруженим оком — його син.

— Порфирій! — вигукнув товстий, угледівши тонкого. — Це ти? Голубчику мій! Скільки зим, скільки літ!

— Матінко! — здивувався тонкий. — Михайло! Друг дитинства! Звідки ти взявся?

Приятелі тричі поцілувалися та дивилися один на одного очима, повними сліз. Обидва були приємно здивовані.

— Любий мій! — почав тонкий після поцілунків. — От не чекав! От сюрприз! Ну, та глянь же на мене гарненько! Такий же красень, як і був! Такий же душечка й чепурун! Ах, ти, господи! Ну, що ж ти? Багатий? Одружений? Я вже одружений, як бачиш... Це ось моя дружина, Луїза, уроджена Ванценбах... лютеранка³... А це мій син Нафанаїл, учень третього класу. Це, Нафаня, друг мого дитинства! У гімназії разом училися!

Нафанаїл трохи подумав і зняв шапку.

— У гімназії разом училися! — продовжував тонкий. — Пам'ятаєш, як тебе дражнили? Тебе дражнили Геростратом⁴ за те, що ти казенну книжку цигаркою пропалив, а мене — Ефіальтом⁵ за те, що я ябедничати любив. Хо-хо... Дітьми були! Не бійся, Нафаня! Підійди до нього ближче... А це моя дружина, уроджена Ванценбах... лютеранка...

Нафанаїл трохи подумав і сховався за батькову спину.

— Ну, як живеш, друже? — спитав товстий, захоплено дивлячись на друга. — Служиш де? Дослужився?

— Служу, милий мій! Колезьким асесором уже другий рік і Станіслава⁶ маю. Платня погана... ну, та бог із нею! Дружина уроки музики дає, я портси-

¹ *Херес* — дороге вино.

² *Флердоранж* — тут: одеколон.

³ *Лютерани* — представники релігії, яку заснував проповідник Мартін Лютер.

⁴ *Герострат* — давній грек, який спалив храм Артеміди в Ефесі.

⁵ *Ефіальт* — зрадник, який допоміг персам перемогти спартанців (480–479 рр. до н. е.).

⁶ *Станіслав* — тут: орден, найнижчий з орденів Російської імперії.

К. Кусько. Ілюстрація до оповідання А. Чехова «Товстий і тонкий». 2013 р.

гари приватно з дерева роблю. Чудові портсигари! По карбованцю за штуку продаю. Якщо ж хто бере десять штук і більше, тому, розумієш, знижка. Перебиваємося сяк-так. Служив, знаєш, у департаменті, а тепер сюди перевели столоначальником по тому ж відомству... Тут буду служити. Ну, а ти як? Либонь, уже статський? Га?

— Ні, голубе мій, бери вище, — сказав товстий. — Я вже до таємного дослужився... Дві зірки маю...

Тонкий раптом зблід, закам'янів, але швидко обличчя його покривилося в усі боки широчезною посмішкою; здавалося, що від обличчя й очей його посипались іскри. Сам він зіщулився, згорбився, звужився... Його чемодани, клунки й картонки стиснулися, поморщилися... Довге підборіддя дружини стало ще довшим; Нафанаїл витягся струнко й застібнув усі гудзики свого мундира...

— Я, Ваше превосходительство... Дуже приємно! Друг, можна сказати, дитинства й раптом вийшли в такі вельможі! Хі-хі!

— Ну, годі! — поморщився товстий. — Навіщо цей тон? Ми з тобою друзі дитинства — і до чого тут це чиношанування!

— Та як же ж... Що Ви... — захихотів тонкий, ще більше зіщулившись. — Милостива увага Вашого превосходительства... ніби життєдайна волога... Це ось, Ваше превосходительство, син мій Нафанаїл... дружина Луїза, лютеранка, певним чином...

Товстий хотів щось заперечити, але на обличчі тонкого було написано стільки благоговіння, солодощів і шанобливої кислоти, що таємного радника занудило. Він одвернувся від тонкого та простяг йому на прощання руку.

Тонкий потиснув три пальці, уклонився всім тулубом і захихотів, мов китаєць: «Хі-хі-хі». Дружина посміхнулася. Нафанаїл шаркнув ногою та впустив картуза. Усі троє були приємно ошелешені.

(Переклад Сергія Воскрекасенка)

Роздивіться ілюстрації К. Кусько до чеховських оповідань. Перекажіть епізоди, які на них відображені. Як візуальними засобами художниця відтворила гумор та іронію тексту?

Літературна прогулянка

«Біла дача» Антона Чехова в Ялті

В останній період життя А. Чехов побудував у м. Ялті (Крим) будинок, який його друзі називали «Біла дача». Тут він посадив сад, що росте та квітне по сьогодні. До нього приїздили відомі діячі культури — співак Ф. Шаляпін, художник І. Левітан, письменники Максим Горький, Л. Толстой, І. Бунін, І. Купрін та ін. У цей час із великим успіхом на сцені Московського художнього театру йшли п'єси А. Чехова «Чайка» і «Дядя Ваня». У 1900 р. актори театру приїхали в Крим, щоб показати митцю вистави за його творами. У ялтинському будинку А. Чехова нині розміщується музей письменника.

Будинок-музей
А. Чехова (м. Ялта, Крим).
Кабінет письменника

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про родинні та дружні зв'язки персонажів. **2.** Поясніть, чому автор у назві твору не згадує імен героїв, а називає їх *товстим* і *тонким*. Розкрийте пряме й переносне значення цих найменувань. **Читацька діяльність. 3.** Знайдіть художні деталі, що засвідчують соціальний та майновий статус персонажів. **4.** Виразно прочитайте кульмінаційний момент твору. Яка думка прихована в підтексті? **5.** Як змінилася поведінка й мова тонкого, коли він дізнався про те, яку посаду обіймає його колишній приятель? Поясніть зміну цієї поведінки. **6.** Прокоментуйте останню фразу твору: «Усі троє були приємно ошелешені». Чим вони були ошелешені? І чому автор використав прислівник *приємно*? Поясніть. **Людські цінності. 7.** Як ви розумієте поняття «дружба»? Виразно прочитайте епізод тексту, де йдеться про дружбу героїв. Чи залишилися вони друзями у фіналі оповідання? Чому? **Ми — громадяни. 8.** Які явища життя критично висвітлені у творі А. Чехова? Чи існують ці явища нині? Як ви думаєте, чи можна їх побороти? **Сучасні технології. 9.** За допомогою інтернету та словників знайдіть визначення понять «чиношанування», «низькопоклонство», «раболіпство», «плазування». Поясніть їхній зміст. Які з них є синонімами? У якому епізоді тексту, на вашу думку, ідеться про них? **Творче самовираження. 10.** Сформулюйте правила поведінки успішного службовця «Як досягти успіху в кар'єрі й залишитися людиною». **Лідери та партнери. 11. Робота в парах.** Придумайте власний діалог за участі персонажів оповідання: а) товстий та дружина тонкого; б) товстий та Нафанаїл; в) тонкий та його дружина; г) товстий та тонкий (якби вони були рівні за посадою). **Навчаємося для життя. 12.** Як має ставитися людина, яка перебуває на високій посаді, до інших людей? **13.** Розкрийте поняття «гідність» і «повага». Чи актуальні вони для службових і людських стосунків? Чи притаманні ці поняття чеховським персонажам — товстому й тонкому? Аргументуйте.

Джек Лондон

1876–1916

Справжнє призначення людини — жити, а не існувати.

Джек Лондон

Ім'я Джека Лондона в американській літературі стало втіленням великої мужності, сили духу й прагнення до свободи. *Джек Лондон* народився 12 січня 1876 р. в м. Сан-Франциско (США, штат Каліфорнія). При народженні отримав ім'я *Джон Гріффіт Чейні*. Незабаром його мати Флора Веллман, учителька музики, вийшла вдруге заміж за збіднілого фермера, ветерана Громадянської війни.

Унаслідок різкого погіршення економічних умов і безробіття, що настали тоді в Америці, Джекові довелося змалку шукати роботу. Щоб допомогти родині, він працював на консервній фабриці, продавав газети, займався виловом устриць у Каліфорнійській затоці. 1893 р. найнявся матросом на судно, яке вирушило на полювання морських котиків до берегів Японії. Враження від цього першого плавання взято за основу нарису «*Тайфун біля берегів Японії*» (1893), за який письменник отримав премію однієї з газет Сан-Франциско.

1896 р. юнак вступив до Каліфорнійського університету, проте через брак коштів був змушений залишити навчання. Утім, він ніколи не розлучався з книжками, самотужки здобуваючи знання.

1897 р. Америкою поширилися чутки, що на Алясці¹ знайдено великі запаси золота. Дж. Лондон разом із тисячами інших людей, охоплених «золотою лихоманкою», вирушив на далеку північ. Шукачі скарбів жили в жахливих умовах, нерідко гинули, не витримуючи суворох природних умов. Дж. Лондон, хоча й не розбагатів, але знайшов там сюжети й образи для багатьох своїх «північних» оповідань. Повернувшись 1898 р. до Сан-Франциско, митець став професійно

Краєвиди Аляски

займатися літературою. Протягом життя написав майже 40 книжок, серед яких найвідомішими стали збірки «*Син вовка*» (“*The Son of the Wolf*”) 1900 р., «*Віра в людину та інші оповідання*» (“*The Faith of Men & Other Stories*”) 1904 р., романи «*Морський вовк*» (“*The Sea-Wolf*”) 1904 р., «*Мартін Іден*» (“*Martin Eden*”) 1909 р. та ін.

Мандруючи морськими просторами й північними шляхами, Дж. Лондон бачив різних людей. Зустрічаючись із ними, він пізнавав справжню ціну людського життя та гідності. Сама природа вчила

¹ *Аляска* (англ. *Alaska*) — вузький та довгий півострів на північному заході Північної Америки між Бристольською затокою Берингового моря і Тихим океаном.

людей. А хто не сприймав тих уроків, той уже ніколи не повертався додому. Про це йдеться в оповіданні митця «Жага до життя» (“Love of Life”).

Дж. Лондон помер 22 листопада 1916 р. в м. Глен-Еллені (США, штат Каліфорнія). А 1920 р. вийшов друком ще один його цікавий роман «Серця трьох» (“Hearts of Three”).

Щоб краще пізнати світ півночі в змалюванні Дж. Лондона, можна подивитися кінофільми (за вибором): «Біле Ікло» (Франція, Іспанія, Італія, 1973), «Смок і Малок» (СРСР, 1975), «Серця трьох» (СРСР, 1992), «Поклик предків» (Канада, 1997) та ін. Знайдіть і прочитайте (за вибором) твори письменника, за мотивами яких здійснено ці екранізації. Порівняйте їх із кінофільмами.

Оповідання «ЖАГА ДО ЖИТТЯ». Оповідання було написано пізніше, аніж попередні («північні») твори Дж. Лондона, але за своїм задумом воно продовжує тему «золотої лихоманки». За Аляскою золотошукачі опанували інші регіони, зокрема північно-західну частину Канади, де відбувається дія твору.

Письменник порушує у творі важливі проблеми — життя і смерті, людини й природи, матеріальних і духовних цінностей, дружби і зради. У процесі розповіді він доводить, що найцінніший скарб, важливіший за все золото світу, — це життя людини. Проте, щоб вижити, потрібно виявити не тільки фізичну силу, а передусім силу духу й людяність. Провівши персонажів твору заплутаними стежками півночі, автор переконує в тому, що в скрутній ситуації перемагає той, хто долає в собі жагу до наживи. А той, хто втрачає милосердя та гідність, гине. В екстремальних умовах виявляються сутність людини й справжні цінності.

Українською мовою твори Дж. Лондона перекладали Л. Герасимчук, Ю. Лісняк, П. Соколовський, О. Косач-Кривинюк, І. Стешенко та ін. 1927 р. було започатковано видання творів Дж. Лондона в 30 томах. Його п'єса «Крадіжка» і нині з успіхом іде в українських театрах.

Готуємося до читання

Випробування героїв оповідання розпочинаються з перших рядків твору. Подумайте, які з них були найскладнішими. Про які людські якості йдеться у творі?

Жага до життя (1906)

Оповідання
(Скорочено)

Хто добре жив і кинув все,
лиш той здобуде гарту, —
і виграти потрапить той,
хто ставить все на карту.

Вони ступали кульгаючи до річки; сходячи вкритим каменюками берегом, передній заточився і мало не впав. Обидва були стомлені та виснажені, з облич їм не сходив вираз тупого терпіння, що його карбують тривалі знегоди. На спині вони несли важкі клунки, загорнені в покри-

вала й підтримувані ремінцями, які вони накинули на лоби. Кожний ніс рушницю. Вони ступали, схиливши низько плечі, а ще нижче голову, утупившись очима в землю.

— Якби нам бодай два патрони з тих, що в схованці, — промовив задній.

Голос його звучав одноманітно, без усякого виразу. Він говорив байдужно, і перший, заходячи в молочно-білий потік, що шумував між камінням, не озвався ні словом.

Слідом за ним у річку ступив другий. Вони не роззувалися, хоча вода була холодна, як крига, — така холодна, аж кістки нили й затерпали ноги. Подекуди шумливий вир сягав їм до колін, і вони обидва втрачали опору.

Той, що йшов позаду, послизнувся на гладенькому валуні й ледве не впав, але в останню мить утримався на ногах, голосно зойкнувши з болю. Мабуть, у нього запаморочилася голова; заточившись, він випростав вільну руку, ніби шукав опертя. Ставши рівно, спробував ступити вперед, але знову похитнувся і мало не впав. Тоді він поглянув на товариша, котрий навіть не озирнувся. (...)

— Агов, Біле! Я підвернув ногу!

Біл шкандибав далі через молочно-біле шумовиння. Він так і не оглянувся. Товариш дивився йому вслід, і, хоч його обличчя ніяк не пожвавилось, очі засвітилися тугою пораненого оленя.

Біл вийшов кульгаючи на той берег і подався далі, не повертаючи голови. Чоловік, який стояв серед потоку, дивився йому вслід. Губи його злегка тремтіли, і давно не голені руді вуса заворушилися. Він механічно облизав їх.

— Біле! — гукнув він іще раз.

Це був благальний крик дужої людини, яка потрапила в біду, але Біл не обернувся (...) Потім одвів погляд та озирнувся місце, у якому його покинув Біл.

Біля обрію дотлівало сонце, ледве проглядаючи крізь запону туману й мли, що налягали на землю без чітких обрисів, наче гуща. Перенісши всю свою вагу на здорову ногу, він витяг годинник. Була четверта. Уже тижнів зо два він не лічив днів, знав тільки, що зараз кінець липня або початок серпня, отже, сонце

Літературна прогулянка

Митець описує реальні географічні місця, якими мандрують його персонажі. Уявімо той далекий північний простір, де опинилися герої Дж. Лондона.

Велике Ведмеже озеро (англ. *Great Bear Lake*) — це найбільше внутрішнє озеро в північно-західній частині Канади.

Північне полярне коло (англ. *the Arctic Circle*) — це паралель, що позначена на картах світу й проходить через Північний Льодовитий океан, Скандинавський півострів, Північну Азію, Північну Америку та Гренландію.

Безплідна земля (англ. *the Canadian Barrens*) — незаселений віддалений арктичний регіон Північної Канади.

Річка Копермайн (англ. *the Coppermine River*) — річка на північному заході Канади.

Північний Льодовитий океан (англ. *the Arctic Ocean*) — найменший океан на Землі, розташований навколо Північного полюса між Північною Америкою та Євразією.

Затока Коронації (англ. *Coronation Gulf*) — затока Північного Льодовитого океану поміж мисом Крузенштерна й півостровом Кент на північному узбережжі Канади.

Гудзонова затока (англ. *Hudson Bay*) — затока Північного Льодовитого океану біля берегів Канади.

сідає на північному заході. Він перевів погляд на південь — десь там, за оцими похмурими горбами, простяглося Велике Ведмеже озеро; у тому краї Полярне коло застережно накреслило свій кордон по канадській безплідній землі. Потік, серед якого він стоїть, — це притока річки Копермайн, що тече на північ і впадає в Льодовитий океан у затоці Коронації. Йому не доводилося там бувати, але він одного разу бачив ті місця на карті Компанії Гудзонової затоки.

Він знову оглянув усе довкола. Невесела картина. З усіх боків, аж до обрїю, одноманітна пустеля, пагорби всі пологі й низькі. Ані деревця, ані кущика, ані травинки — нічого, крім безкрайньої страшної пустки; і в його очах нараз проблиснув страх.

— Біле... — прошепотів він і знову повторив: — Біле!

Він зіщулився, стоячи посеред молочно-білого шумовиння, так ніби вся оця неозора безодня пригнітила його своєю нездоланною силою і жаским спокоєм. Він затремтів, як у лихоманці. Рушниця випала з рук у воду. Зачувши плескіт, він отямився, переборов страх, опанував себе, намацав на дні рушницю та витяг її з води. Потім пересунув клумак ближче до лівого плеча, щоб не так давило на ушкоджену ногу, і побрів до берега повільно, обережно, кривлячись від болю. (...)

Він не заблукав, дарма що зостався один. Він знав, що незабаром дістанеться до берега озера, порослого засохлими ялинами й соснами, низенькими й миршавими. Індіанці називали цю місцевість Тічінічілі, тобто «Країна патичків». В озерце впадає струмок (...), він піде понад струмком аж до джерела на горбі, що править за вододіл. По той бік горба починається інший струмок, що тече на захід. Він ітиме за водою до річки Діз. Там, під перевернутим каное, що привалене камінням, — їхня схованка. Він знайде там набію для своєї рушниці, гачки й ліски, невеличку рибальську сітку — одне слово, усе начиння, щоб добувати собі харчі. Також там є борошно, правда, небагато, шматок бекону й трохи бобів.

Біл чекатиме на нього біля схованки, і вони вдвох попливуть по Дізу на південь, до Великого Ведмежего озера, а потім через озеро до річки Маккензі. І далі, і далі на південь (...), поки дістануться до якоїсь факторії Компанії Гудзонової затоки, де ростуть високі дерева й де вдосталь усякого харчу.

Ось про що він думав, силкуючись іти вперед. Але що дужче він напружував тіло, то більше мусив напружувати розум, переконуючи себе, що Біл не кине його напризволяще, що він неодмінно чекатиме біля схованки. Він був змушений так думати, інакше для чого тоді силкуватися — лягай та вмирай одразу! (...)

Він знов і знов лічив у думці запаси харчів у схованці й запаси у факторії Компа-

Велике Ведмеже озеро (Канада)

нії Гудзонової затоки. Два дні в нього не було й рiски в ротi, i вже хтозна-вiдколи вiн не наiдався досхочу. Раз у раз вiн нахилився, зривав бiлiдi болотянi ягоди, клав їх у рот, розжовував i ковтав. Пожива з тiєї ягоди кепська — сама водичка та насiння. Ягода вiдразу танула в ротi, залишалося тiльки гiрке тверде насiння. Чоловiк знав, що з ягiд немає нiякого наiдку, проте жував i жував, сподiваючись наiстися, усупереч власному досвiдовi. (...)

О дев'ятiй годинi вiн боляче забив об каменюку палець на носi, заточився й упав од страшної втоми та виснаги. Довгенько вiн лежав не рухаючись. Потiм зняв ременi й насили сiв. Ще не смеркло, i в напiвсутiнках вiн почав нишпорити мiж камiнням, шукаючи мох. Склавши його в купу, вiн розпалив вогонь — мох затлiвся, закурив — i поставив на нього бляшаний казанок iз водою.

Вiн розв'язав свiй клумак i передусiм полiчив сiрники. Їх було шiстдесят сiм. Щоб пересвiдчитися, вiн перелiчив їх тричі. Тодi роздiлив сiрники на три пучечки, загорнув кожен у промашений папiр i сховав: один пучечок — у порожнiй кисет, другий — за внутрiшнiй обiдок поношеного капелюха, а третiй — за пазуху, пiд сорочку. Коли впорався iз цим, вiн раптом злякався: витяг i порозгортав усi пучечки й ще раз перерахував сiрники. Їх так само було шiстдесят сiм. (...)

Голод давався визнаки. Вiн пiдвiвся, спираючись на лiкоть, i несподiвано почув голосне пирхання — перед ним стояв олень карибу, що розглядав його з настороженою цiкавiстю. Тварина була всього за якихось п'ятдесят футiв, i йому вмить привидiвся соковитий шматок оленини, що шкварчав на вогнi, смачно пахнучи. Вiн механiчно схопив незаряджену рушницю, нацiлився й натиснув спуск. Олень захропив i помчав геть, цокаючи копитами.

Чоловiк вилаявся i вiдкинув рушницю. Стогнути, вiн через силу звiвся на ноги. Суглоби неначе заiржавiли. Вони аж скрипили, i зiгнути їх можна було лише великим зусиллям. Коли вiн урештi звiвся на ноги, то ще iз хвилину випростував спину, щоб стати прямо, як належить людинi. (...)

Вiн повернув лiворуч i пiшов, раз у раз зриваючи болотяну ягoду. Нога набрякла, i вiн кульгав дужче, але цей бiль був за дурницю проти болю в шлунку. Голод гриз йому нутрощi. Вiн так допiкав, аж забив йому памороки, i чоловiк уже не знав, у який бiк треба йти, щоб дiстатися до Країни патичкiв. Болотянi ягоди не вгамовували гострого голоду, вiд них тiльки щипало язик i пiднебiння. (...)

Надвечiр того ж дня вiн дiстався до болота, де дичини було бiльше. Повз нього пробiг табун оленiв, голiв iз двадцять, так близько, що їх легко вдалося б пiдстрелити. Вiн вiдчув дике бажання погнатися за ними й мав певнiсть, що наздожене їх. Назустрiч йому вибiг чорний лис iз курiпкою в зубах. Чоловiк закричав. Крик був страшний; переляканий лис дременував навтiки, але курiпку не випустив. (...)

Лiтературна прогулянка

З розвитком дiї пейзаж стає дедалi суворiшим i пустельнiшим. Однак герой прагнув, поки не настали холоди, дiстатися до рiчки Маккензi й Гудзонової затоки. Отже, *Країна патичкiв* (англ. *the Land of Little Sticks*) — це мiсцевiсть на пiвночi Канади, де ростуть тiльки низькi карликовi дерева.

Рiчка Дiз (англ. *the Dease River*) — притока рiчки Лаярд, що протiкає через пiвнiчно-захiдну частину Канади.

Рiчка Маккензi (англ. *the Mackenzie River*) — найбільша рiчка Канади й усiєї американської пiвночi (протяжнiсть — приблизно 4500 км).

Кадр із кінофільму «Жага до життя» (реж. К. Суайгерт, США, 2012)

Страшна втома змагала його, кортіло лягти й заснути, але бажання дістатися до Країни патичків, а надто ще голод гнали його вперед. Він шукав в озерцях жаб і розгрібав пальцями намул, сподіваючись виколупати хробака, хоча й знав, що ні жаби, ні черви не живуть так далеко на півночі. (...)

Ще одна ніч; уранці, міркуючи розважливіше, він розв'язав шкіряну шворку, що нею засупонював лосячу торбинку. З неї полився жовтий потік зернистого золотого піску й самородків. Він розділив золото надвое: одну половину, зав'язавши в шмат покривала, заховав біля примітивного кам'яного виступу, а другу згріб назад у торбинку. Він уже почав рвати своє останнє покривало, щоб замотувати ноги, але рушницю ще не кинув, бо в схованці на Дізі лежали набої. (...)

День знову був туманний. (...) Голод владно гнав його вперед. А що... що коли Біл теж заблудився? Опівдні він відчув, що нести клумак йому несила. Він знову поділив золото, цього разу висипав половину просто на землю. Трохи згодом він викинув і решту, залишивши при собі покривало, бляшане відерце й рушницю.

Його почали мучити галюцинації. Він чомусь був певний, що в рушниці ще є один патрон, якого просто не помітив. Він знав, що патронник пустий, але омана тривала. Він годинами боровся з нею, урешті відкрив затвор — патронник з'яв порожнечкою. Його охопило гірке розчарування, так ніби він і справді сподівався знайти там патрон.

Він продибував ще з пів години, і знову його охопила оманлива думка. Знову відгонив її, та вона вперто не відступала, аж поки він у відчаї ще раз одкрив затвор, аби пересвідчитися, що патрона таки немає. Іноді його думки блукали десь далеко-далеко, дивні примхливі образи точили його мозок, мов ті шашелі, а він ішов усе вперед, як автомат. Але такі вправи тривали недовго — муки голоду щоразу повертали розум до дійсності. Одного разу він прийшов до тями від фантастичного видовища. Він ледве не зомлів і заточився, насилу втримавшись на ногах. Перед ним стояв кінь. Він очам своїм не вірив. Їх заволокло густою імлою, яку пронизували блискотливі цяточки. Він почав несамовито терти очі й урешті побачив, що то не кінь, а здоровий бурий ведмідь. Звір роздивлявся його з ворожою цікавістю.

Чоловік уже підніс рушницю, але зразу ж згадав, що вона не заряджена. Опустивши її, він витяг з оздоблених бісером піхов мисливський ніж. Перед ним було м'ясо та життя. Провів пальцем по лезу. Лезо було гостре. Вістря теж гостре. Зараз він кинеться на ведмедя та уб'є його. Але серце застережливо

застукотіло, потім шалено підскочило та дрібно-дрібно затріпотіло, голову стягло, мов обручем, мозок оповила млість.

Одчайдушну хоробрість змило хвилею страху. А що, коли звір нападе на нього, слабосилого? Він хутко випростався, щоб прибрати показного вигляду, міцніше затис у руці ніж і подивився просто у вічі ведмедеві. Ведмідь ступив незграбно вперед, став на задні лапи й вичікувально рикнув. Якби чоловік побіг, ведмідь погнався б за ним, але чоловік не втік. Осмілілий зі страху, він теж загарчав, дико, люто, укладаючи в це гарчання весь свій страх, як невіддільний від життя, переплетений із найглибшими його коріннями.

Ведмідь одступив убік, погрозово рикаючи: він і сам злякався цієї загадкової істоти, що стояла прямо й не боялась його. Та чоловік не рухався. Він стояв і далі, як статуя, поки небезпека минула, і лише тоді, нездатний більше стримати тремтіння, осів на вогкий мох. (...)

Настали жаскі дні зі снігом і дощем. Він уже не зважав на час, коли спинявся на ночівлю і коли вирушав у дорогу. Ішов він як удень, так і вночі. Відпочивав там, де падав, і насилу плентався вперед, коли в ньому знову спалахувало притямняннє життя. Своєю волею він уже не боровся. Це просто життя в ньому не хотіло вмерти й гнало його вперед. Він не страждав. Нерви його притупіли, зацімпили, уява сповнилася моторошними видивами й солодкими мріями. (...)

Позаду почулось якесь сопіння — хтось наче зітхнув чи кашлянув. Дуже повільно, бо був украй виснажений та зовсім закоцюб, він перевернувся на другий бік. Поблизу він нічого не побачив і терпляче став чекати. Знову почулося сопіння і бухикання — між двома визубленими каменями, не далі як за двадцять кроків од себе, він угледів вовчу голову. Гострі вуха не стирчали догори, як в інших вовків; очі були тьмяні й налиті кров'ю, голова понурилася. Звір безперестану кліпав од яскравого сонця. Він був хворий. За мить вовк знову засопів і бухикнув.

«Оце в усякому разі не омана», — подумав чоловік і перевернувся на другий бік, щоб побачити, який насправді той світ, що його досі застувала мара. Однак море так само сяяло вдалині, і на ньому чітко вирізнявся корабель. А може, це таки справжнє? Він довгенько лежав, заплющивши очі, і думав. Урешті йому все стало ясно. Він ішов на північний схід, у протилежний бік від річки Діз, і потрапив у долину річки Копермайн. Оця широка й повільна ріка і є Копермайн, іскристе море — Льодовитий океан, а корабель — китобійне судно, що запливло на схід,

Кадр із кінофільму «Жага до життя» (реж. К. Суайгерт, США, 2012)

дуже далеко на схід від гирла річки Маккензі. Воно стоїть на якорі в затоці Коронації. Він пригадав карту Компанії Гудзонової затоки, яку колись бачив, і все стало ясно й зрозуміло.

Він сів і почав міркувати про те, що потрібно зробити найперше. Постоли з покривал протерлися наскрізь, ноги стали суцільною ранюю. Останнє покривало він подер дощенту. Рушницю та ніж загубив. Шапка теж пропала, і разом із нею — сірники, сховані за обідком, але пучечок сірників за пазухою в кисеті, загорнутий у промашений папір, зберігся сухий. Чоловік глянув на годинник. Він показував одинадцять і ще цокав. Мабуть, він його коли-не-коли накручував.

Він був спокійний та мислив ясно, хоч охляв до краю, проте болю не відчував. Їсти не хотілося. Думка про їжу була йому навіть неприємна, і до всього, що він робив, його спонукав лише розум. Він одірвав штанини до колін та обмотав ними ноги. Якимсь дивом він не загубив бляшаного відерця. Треба випити окропу, перш ніж вирушати в страх яку тяжку — він це відчував — подорож до корабля.

(...) Випивши з кварту окропу, він знайшов у собі силу звестися на рівні ноги й навіть іти, тобто ледь переставляти ноги, як присмертна людина. Мало не щохвилини йому доводилося відпочивати. Він ступав нетвердо й невпевнено, так само нетвердо й невпевнено плентався його слідами вовк. Коли настала ніч і густа темрява загасила сяйво моря, чоловік зрозумів, що скоротив відстань до корабля хіба на чотири милі.

Усю ніч він чув бухикання хворого вовка й час від часу мекання оленят. Навколо буяло життя, але життя повне сил і здоров'я, і він розумів: хворий вовк іде слідом за хворою людиною, мавши надію, що та вмире раніше. Уранці, розплющивши очі, він побачив, що звір не зводить із нього тоскного, голодного погляду. Вовк стояв понурившись, підібравши хвоста, мов миршавий, прибитий горем пес. Він тремтів на пронизливому ранковому вітрі й понуро вишкірився, коли чоловік обзивався до нього хрипким шепотом.

Зійшло яскраве сонце, і весь ранок він шкандибав, зашпортуючись і падаючи, до корабля, що виднів на іскристому морі. (...)

Пополудні він натрапив на слід. Це був слід іншої людини, що вже не йшла, а повзла навкарачки. Він подумав, що це, може, слід Біла, але подумав спроквола, байдуже. Тепер його ніщо не цікавило. Він уже нічого не відчував і не хвилювався. Він став несприйнятливий до болю. Шлунок і нерви заснули. Але життя, яке ще жевріло в ньому, гнало його вперед. Він зовсім виснажився, проте життя в ньому відмовлялося помирати. І тому, що воно відмовлялось умирати, він ще їв болотяні ягоди й пічкурів, пив окріп і сторожко поглядав на хворого вовка.

Він пішов слідами людини, яка лізла навкарачки, і незабаром дістався до місця, де вони закінчилися, — на мокрому мохові лежали свіжообгризені кістки, а навколо виднілися сліди вовчих лап. Тут же валялася торбинка з лосячої шкіри, достоту така, як і в нього, подерта гострими іклами. Він спромігся підняти торбинку, хоч її вага була майже непосильна для його слабких рук. Біл ніс її до останку. Ха-ха! Ох і посміється ж він із Біла! Він виживе й донесе торбинку до корабля на іскристому морі. Сміх його звучав хрипко й страшно, мов вороняче крякання, і хворий вовк почав тоскно йому підвивати. Чоловік одразу замовк. Як же він посміється з Біла, коли це Біл, якщо ці рожевувато-білі, чистенькі кістки є Біл! Він одвернувся. «Що ж, нехай Біл покинув його, але він не візьме

золота, не смоктатиме Білових кісток. А Біл зробив би так, якби опинився на його місці», — думав він, плентаючись далі. (...)

(Переклад Петра Соколовського)

Коментарі

Дж. Лондон точно відтворив не тільки флору, а і фауну північно-західного регіону Канади, який населяють олені карибу, куріпки, лисиці, бурі ведмеді, вовки й інші тварини. У творі йдеться про поєдинок героя з природою та із самим собою в боротьбі за життя. Але, як вважає митець, з природою не завжди треба воювати, краще — придивлятися до неї, пізнавати її закони, виявляючи розумне ставлення до неї.

Він лежав нерухомо на спині й дослухався до хрипкого дихання хворого вовка, який підступав до нього ближче й ближче. Воно ставало дедалі чутніше, час тягнувся нескінченно довго, а він не ворухився. Ось вовк засопів йому біля самого вуха. Жорсткий сухий язик тернув його по щоці, немов шліхтувальний папір. Він миттю випростав руки — принаймні хотів їх випростати. Пальці зімкнулися, мов пазури, але нічого не схопили. Для швидких упевнених рухів потрібна сила, а йому саме сили й бракувало.

Вовкове терпіння було незмірне, одначе таке саме незмірне було терпіння і людини. Пів дня він пролежав нерухомо, борючись із запамороченням, чигаючи на звіра, який хотів ним поживитися та яким він жадав поживитися сам. Уряди-годи через нього перекочувалися хвилі млості, він бачив довгі сни, але весь час, і снівши, і не снівши, він чекав, що почує хрипке дихання та його лизне жорсткий язик.

Дихання він не почув, але спроквола проснувся, відчувши, як жорсткий язик торкнув його руку. Він чекав. Ікла злегка стиснулися, потім здавили руку дужче, вовк зібрав усю свою снагу, намагаючись устроїти зуби в поживу, якої так довго чекав. Але й людина чекала довго: рука здавила вовчу щелепу. І поки вовк кволо пручався, а квола рука тримала його за щелепу, друга рука поволі простягнулась і схопила звіра. Хвилин через п'ять чоловік усією своєю вагою навалився на вовка. Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, намагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло пів години, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочок. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, насилу долаючи огиду. Потім він перекинувся на спину й заснув. (...)

На китобійному судні «Бедфорд» було кілька вчених — учасників наукової експедиції. З палуби вони зауважили на березі якусь дивну істоту. Вона повзла до води. (...) То була й справді жива істота, у якій важко було впізнати людину. Вона була сліпа, безтямна й звивалася на піску, немов велетенський хробак. Вона звивалася марно, майже не просуваючись уперед, але була вперта — корчилася, крутилась і за годину пролазила футів із двадцять.

Через три тижні, лежачи на койці в каюті «Бедфорда», зі сльозами, що котилися по запалих щоках, чоловік розповів, хто він такий та що йому довелося пережити. Він також мимрив щось про матір, про сонячну Південну Каліфорнію, про будиночок посеред помаранчевого гаю, обсаджений квітами.

Прошло ще кілька днів. Він уже сидів за столом у кают-компанії та обідав з ученими й корабельними офіцерами. Він ніяк не міг надивитися на таку силу-силенну їжі й спостерігав із тривогою, як вона зникає в чужих ротах. Він проводив поглядом кожний шматок, і на його обличчі проступав вираз глибокого жалю. Він був при своєму розумі, але проймався ненавистю до людей, які сиділи за столом. Його не залишав страх, що не вистачить харчів. Він розпитував кока, юнгу, капітана про запаси продуктів. Вони безліч разів заспокоювали його, однак чоловік їм не вірив і нишком заглядав у комору, щоб пересвідчитися на власні очі.

Люди помітили, що він гладшає. Він товстшав із кожним днем. Учені похитували головами й висували різні теорії. Вони зменшили йому пайку, а проте він дедалі круглішав, особливо в нього виріс живіт.

Матроси всміхалися. Вони знали, у чому річ. І коли вчені почали стежити за ним, то теж невдовзі дізналися. Вони побачили, як після сніданку він пробрився крадькома на бак і, мов жебрак, простяг руку до матроса. Матрос усміхнувся й дав йому шматок морського сухаря. Чоловік пожадливо схопив сухар, подивився на нього, як на те золото, і сховав за пазуху. Таку ж милостиню приймав він і від інших матросів.

Учені нічого не сказали й дали йому спокій, але вони обстежили нишком його койку. У ній було повно сухарів, матрац був напханий сухарями, у кожному закутку були сухарі. І все ж чоловік був при своєму розумі. Просто він уживав запобіжні заходи на випадок голоду, та й годі. Учені сказали, що це минеться; воно й справді минулося, перш ніж «Бедфорд» кинув якір у бухті Сан-Франциско.

(Переклад Петра Соколовського)

Компетентності

Обізнаність. 1. Поясніть, чому герої оповідання опинилися в далекому північному краї. 2. Покажіть на мапі, де відбуваються події. Охарактеризуйте природні умови. Простежте за змінами пейзажу. Наведіть відповідні цитати. 3. Які моменти в оповіданні є кульмінаційними? Виразно прочитайте їх і прокоментуйте. **Читацька діяльність.** 4. Поділіть оповідання на частини (за сюжетом), придумайте їм назви. 5. Поясніть епіграф до твору. 6. опишіть образи персонажів, їхні характери, поведінку. **Людські цінності.** 7. Поміркуйте, завдяки яким якостям одному з героїв вдалося подолати обставини. 8. У яких випадках він виявив винахідливість, розум і сміливість? 9. Як змінювалися цінності героя, котрий, незважаючи на все, зумів вижити? Наведіть приклади з тексту. **Ми — громадяни.** 10. Як ви розумієте поняття «мужність», «товариськість», «жага до життя»? Чи актуальні вони для сучасної людини? Поясніть свою позицію. **Сучасні технології.** 11. За допомогою інтернету зберіть світлин про природу, флору та фауну краю, де відбуваються події оповідання. Підготуйте презентацію. Доберіть до світлин цитати з тексту Дж. Лондона. 12. Подивіться кінофільм «Жага до життя» (реж. К. Суайгерт, США, 2012). **Творче самовираження.** 13. Розкажіть про повне вірвання кожного з героїв твору від їхнього імені. **Довкілля та безпека.** 14. Назвіть небезпеки, які траплялися на шляху героїв оповідання. Як вони їх долали? **Навчаємося для життя.** 15. Дайте моральну оцінку вчинкам персонажів. 16. Продовжте речення «Справжній товариш — це той, хто ...».

Радимо прочитати

Лондон Дж. Північні оповідання. — Київ, 2012.

Лондон Дж. Серця трьох / переклад М. Іванова. — Київ, 1993.

Гаррієт Бічер-Стоу

1811–1896

Ця маленька жінка написала книжку про найдорожче — людську свободу.

Марк Твен

Книжка письменниці Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» має незвичайну долю. Цей художній твір вплинув на історію США. «Якого кольору людська душа?» — колись сміливо запитала Г. Бічер-Стоу у своїх білих співвітчизників і відкрила їм усю глибину страждань чорношкірих героїв свого роману. Її слова пролунали в країні, де тоді панувало рабство, фізичне й моральне приниження людей, і розбудили свідомість американців. Кілька років після того країна була охоплена вогнем великої Громадянської війни: демократична Північ повстала проти рабовласницького Півдня. З того часу боротьба за свободу не припинялася, поки в Америці не перемогли демократичні цінності.

Гаррієт Елізабет Бічер народилася в 1811 р. в м. Лічфілді (США, штат Коннектикут) у родині священника. Батьки прищепили дітям релігійні почуття, любов до рідної країни, відповідальність за свої вчинки. Уразлива Гаррієт на все життя запам'ятала проповіді батька про захист темношкірих рабів, а також про необхідність подолання жорстких законів у суспільстві.

Дівчинка дуже любила вчитися, з 13 років вона навіть викладала латину в школі, багато читала, писала наукові роботи на релігійні й історичні теми.

1832 р. родина переїхала до м. Цинциннаті (США, штат Огайо) на кордоні півдня та півночі Америки. Знущання над безправними рабами тут були дуже поширеними, і родина постала на їхній захист. Гаррієт допомагала переховувати невільників-утікачів, навчала їхніх дітей грамоти, активно виступала проти гноблення людей.

Згодом дівчина вийшла заміж за священника Кальвіна Стоу. Незважаючи на домашні клопоти — у подружжя було семеро дітей, — чоловік підтримував дружину в її літературній праці та громадській діяльності.

Музей Г. Бічер-Стоу.
м. Гартфорд (США)

Гаррієт уболівала за принижених і безправних. Разом із подругою вона здійснила небезпечну поїздку півднем Америки. Тут вони вивчали умови життя і праці рабів, спілкувалися з місцевими мешканцями та работоргівцями, ретельно занотовуючи факти насилля і беззаконня. Усі ці матеріали письменниця збирала для своєї майбутньої книжки.

1851 р. роман «Хатина дядька Тома» Г. Бічер-Стоу був надрукований частинами. Через рік книжка вийшла друком окремим виданням значним накладом.

Її популярність перетнула кордони країни й набула світового масштабу. На сьогодні роман «Хатина дядька Тома» перекладений 130 мовами світу.

Роман «ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА». Головний герой твору — Том, незважаючи на його почесний вік, внутрішню порядність і відповідальність у роботі, був проданий работоргівцю. Через цей страшний факт Том був назавжди розлучений із дружиною та дітьми. Том і читачі стають свідками ганебної торгівлі «живим товаром», яка розлучає родини й забирає дітей від матерів. Пройшовши життєві випробування і духовне очищення, Том став непохитним у своїй вірі. Слова Христа про те, що кожна людина, незалежно від її статі, кольору шкіри, становища в суспільстві, має безсмертну душу, Том прийняв усім серцем і зробив головним законом свого життя. Якщо в реальному житті він пізнав підступність і підлість у відповідь на чесність і порядність, то в духовному світі знайшов вічні цінності, які не зраджують і не продають. *«З тілом роби́ть, що хочете, а душа моя належить мені й Господу Богу!»* — відповідає він своїм мучителям. У Тома відібрали його чисту завітчану хатинку, де він жив із дружиною і дітьми, але Том побудував собі нову, яку вже ніхто не зможе відібрати та зруйнувати. Ця нова хатина дядька Тома не матеріальна — це його безсмертна, загартована, світла душа! Хоча Том загинув, роман просякнутий ідеєю життєствердження. Світло душі Тома допомогло тим, кого він устиг навчити й показав шлях крізь зло й темряву до оновлення. Роман Г. Бічер-Стоу дає надію на краще всім тим, хто бореться за свободу.

Літературна прогулянка

Жахливе поняття «рабство»

В Америці рабство виникло з появою колоній. Офіційне рабство в США існувало до середини XIX ст. Тодішні закони життя чорношкірих рабів були такими: «Раб повинен підкорятися господареві. Раб повинен працювати на господаря. Рабу заборонено вільно пересуватися. Діти рабів — власність господаря. Раба можна купувати, продавати й дарувати. Рабу заборонено навчатись і т. д.». Продаж і купівля людей викликали обурення серед прогресивних митців, священників і політиків. Вони засуджували рабство, протестували проти нього, закликали людей різних рас і національностей до боротьби із цим ганебним явищем. Лише 1865 р., після завершення Громадянської війни (1861–1865), був прийнятий закон про скасування рабства. Автором цього закону, що поклав шлях демократичним змінам у суспільстві, був президент Сполучених Штатів Авраам Лінкольн.

19 червня 2009 р. (за часів правління першого в історії США чорношкірого президента Барака Обами) сенат США від імені американського народу вперше попросив вибачення в усіх афроамериканців за несправедливість і жорстокість стосовно них.

Президент США
А. Лінкольн.
1864 р.

Історія дядька Тома, його родини, друзів і господарів нікого не може залишити байдужим, адже письменниця постійно звертається до читачів у пошуках співчуття та милосердя. Її твір спрямований проти расизму, він захищає не тільки права чорношкірих рабів, а й честь і гідність кожного громадянина США, головним здобутком яких є демократія. Американська письменниця Г. Бічер-Стоу та її роман залишилися в історії літератури як приклад реальної сили слова, здатного зламати найміцніші кайдани й захистити найцінніше — людську свободу.

Книжка Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» допомагала не тільки американцям, а й людям інших країн боротися з рабством. Ще за життя письменниці роман із захопленням читали й в Україні, де на той час панувало кріпацтво. Перший український переказ роману було зроблено *М. Грінченко* 1918 р. під назвою «Томова хатка». Українською твір перекладали *О. Діхтяр*, *В. Митрофанов*, *Л. Кузнецова*.

Готуємося до читання

Зверніть увагу на опис дядька Тома. Про які риси характеру героя відразу повідомляє авторка? Яку родину мав Том? Які стосунки панували в ній? Чому місцеві раби збиралися на молитву саме до хатини дядька Тома?

Хатина дядька Тома (1851)

Роман

(Уривки)

Розділ IV

Вечір у хатинці дядечка Тома

Дядько Том жив у невеличкій дерев'яній хатинці, що стояла неподалік від «панських хоромів», як негри, зазвичай, називають будинок своїх господарів. Перед хатинкою красувався чепуренький садочок із грядками, де дбайливо вирощували полуницю, малину й чимало інших ягід та овочів. Пишні помаранчеві бегонії та в'юнкі рожі сплелися в таке щільне мереживо, що за ним майже не було видно фасаду хатинки. У квітнику барвисто всміхалися своїм цвітом майорці, нагідки, петунії та вербена, сповнюючи радістю і гордістю серце тітоньки Хлої, дядечкової дружини. А тепер, читачу, ласкаво просимо до самої хатинки.

У панському домі закінчилася вечеря, і тітонька Хлоя, яка була головною на кухні й керувала приготуванням страв, залишила прибирання та миття посуду кухарчукам, а сама пішла до своїх затишних володінь «погодувати старого й дітей». Тож навіть не сумнівайтеся, що це саме вона стоїть біля кухонної печі й пильнує за тим, що шкварчить на пательні, час від часу піднімаючи кришку та випускаючи на волю апетитні аромати, які свідчать, що там готується щось смачненьке.

Обличчя тітоньки Хлої, кругле та чорне, так вилискує, ніби його змащено яєчним білком, як чайні сухарики, які вона полюбляє готувати. На голові в неї чистенький, накрохмалений картатий тюрбан. Вона має спокійний та радісний вигляд, навіть дещо самовдоволеній. Та це не дивно для жінки, яка славиться

найсмачнішими стравами в усіх довколишніх маєтках. (...)

І цього вечора тітонька Хлоя зосереджено заглядала до каструлі. Вона займатиметься цією милою її серцю справою, поки ми з вами, читачу, не оглянемо всієї хатинки.

В одному кутку хати стоїть ліжко, акуратно застелене білосніжним покривалом. Перед ліжком — великий килим, що мав би засвідчувати про те, що тітонька Хлоя не остання людина в цьому світі. Цей куток — особиста територія господарині, тож він вельми шанований та якомога ретельніше оберігається від дитячих наскоків і дуроцьвів. Узагалі ця частина кімнати слугує не будьчим, а вітальнею. Під протилежною стіною кімнати — ще одне, дещо скромніше, ліжко. Воно, мабуть, спальне. Стіну над кухонною піччю прикрашено кольоровими літографіями з мотивами біблійних сюжетів і портретом генерала Вашингтона, виконаним у досить самобутньому стилі. Якби цьому добродієві пощастило побачити той шедевр, то його довго довелося б перекопувати, що на ньому зображений саме він.

Того вечора, коли ми непрохано завітали в гості до цієї хатинки, на дерев'яній лавці в кутку сиділо двоє круглолицих кучерявих хлоп'ят із блискучими чорними очима. Вони із цікавістю спостерігали, як їхня крихітна сестричка робить перші самостійні кроки. Вона спиналася на ніжки, намагаючись хоча б на мить утримати рівновагу, та все одно щоразу падала на підлогу. Кожне таке падіння активно обговорювали глядачі, але це зовсім не заважало їй продовжувати свої спроби.

Перед піччю стояв стіл, по всьому було видно, що він старий та немічний. Але його болячки, набуті віком і працею, турботливо прикривала його подружка-скатертину. Вона теж не ледарювала: на ній красувалися чашки, тарілки й інший посуд, зібраний із залишків різних сервізів, — усе це чекало вечері. За

Фрагмент ілюстрації до першого видання роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома». 1852 р.

Літературна прогулянка

Г. Бічер-Стоу не вигадала життя Тома. Письменниця знала реальну людину — Джозаю Хенсона, характер і події із життя якого вона втілила в образі головного героя роману. Доля Хенсона склалася щасливіше за Томову. Він був діяльною та енергійною людиною, зумів виїхати до Канади разом із родиною, створив містечко втікачів у провінції Онтаріо, де згодом став пастором місцевої церкви. Перед тим Дж. Хенсон пройшов усі кола пекла — катування батька, розлуку з матір'ю, підступність господарів, яким він служив вірою та правдою. Дж. Хенсон переконався, що неможливо жити покійно в країні, де узаконено владу людини над людиною. Дж. Хенсон — національний герой афроамериканців. У Канаді на фермі Дж. Хенсона відкрито музей, який має назву «Хатина дядька Тома».

столом сидів найкращий слуга містера Шелбі, дядько Том, якого ми опишемо читачеві якомога детальніше, адже він — головний герой нашої розповіді. Отже, дядько Том — міцний мужчина, кремезний, широкоплечий, з типовими африканськими рисами обличчя, яке світиться мудрістю, теплом і добродушністю. Увесь його образ сповнений власної гідності, довірливості й водночас душевної простоти.

Дядечко Том сидів і пильно дивився на грифельну дошку, що лежала перед ним. На ній він повільно й старанно виводив літери під наглядом містера Джорджа, веселого тринадцятирічного хлопчика, який добре усвідомлював свою відповідальність як учителя грамоти.

— Не так, дядечку Томе, не так, — терпляче мовив юний учитель, побачивши, що дядько Том старанно виводить літеру «Е» задом наперед. — У тебе вийшла цифра «З».

— Та невже? — вигукнув із повагою та захопленням чоловік, спостерігаючи, як вправно молодий господар пише спершу літеру «Е», а за нею цифру «З», щоб він міг побачити, чим вони різняться.

Потім дядько Том узяв товстими зашкарубленими пальцями грифель і так само ретельно, як досі, заходився писати. (...)

— Таких розбишак світ не бачив! — з ніжністю в голосі мовила тітонька Хлоя та, змочивши водою з тріснутого чайника старенький сірий рушничок, витерла ним замурзані ручки й обличчя доні. Потім вона посадила її на коліна Томові, а сама заходилася прибирати зі столу посуд. Дівчинка, не гаючи часу, ухопила батька за носа й натхненно запустила свої пухкенькі рученята в кучеряву копицю його волосся, щосили за неї смикаючи.

— Оце бешкетниця! — задоволено кречнув Том, тримаючи доню перед собою на витягнутих руках. Потім чоловік посадив її собі на плечі й почав хвацько стрибати, тупцяти та витанцьовувати.

Це видовище захопило всіх: юний Джордж розмахував хустиною, Моз і Піт (вони повернулися, зацікавившись веселим гамором, що линув із хатини) бігали й ревли, удаючи ведмедів, і лише тітонька Хлоя вдавано гнівалася, що в неї «голова на плечах не тримається» через цей тарарам. Але оскільки голова її щодня якимсь чином таки поверталася на своє місце, це не розчулило нікого з присутніх, і веселощі в хатині стихли лише тоді, коли всі добряче потомилися від крику, біганини та танців. (...)

Через певний час у хатинці дядька Тома зібралися негри різного віку, від старенького вісімдесятилітнього дідуся до юнаків із дівчатами. (...)

У релігійних питаннях дядька Тома вважали мало не духовним пастором усєї околиці. Високі моральні принципи, мудрість цієї людини природно спонукали його старших і молодших друзів ставитися до нього як до священника, з особливою повагою, а зрозумілість і душевність його проповідей, безсумнівно, могли б розчулити навіть учених людей. Та апогею проникливості він досягав під час молитви. Щось більш зворушливе, ніж серйозність та одухотвореність його молитви, годі собі уявити. Він так глибоко сприймав окремі фрази зі Святого Письма, що вони ніби ставали його власними й у молитвах звучали дуже органічно.

(Переклад Лариси Кузнєцової)

Готуємося до читання

Яка драма відбулася на аукціоні? Як натовп сприймав продаж людей, розлучення матері й сина? У яких художніх деталях ви помітили авторське ставлення до персонажів і подій?

Розділ XII

Трохи інформації про один цілком законний бізнес

(...) Наступного ранку, близько одинадцятої, біля приміщення суду зібралася публіка. Люди по-різному очікували початку аукціону: хто курив, хто жував тютюн, плюючись навсібіч, хто лаявся, а деякі просто спілкувалися. Негри, яких зараз повинні були пустити з молотка, сиділи неподалік і впівголоса перемовлялися. Жінка, на ім'я Агар, була типовою негритянкою. Вона виглядала старшою за свій вік. Мабуть, виснажлива праця та хвороби зарано зробили з неї стару бабу. Достатньо було одного погляду на цю жінку, аби зрозуміти, що вона майже не бачить, а її ноги й руки нещадно покрутив ревматизм. Поряд із нею був її син Альберт. Виглядав він розумним хлопчиною. Він — єдина дитина з великого колись сімейства, яка досі залишалася при матері, решту одного за одним продали на Південь. Мати тремтячими руками чіплялася за сина та щосили намагалася роздивитися кожного, хто підходив оглядати його.

— Не бійся, тітонько Агар, — заспокоював її найстарший із виставлених на продаж мужчин-негрів. — Я замовив у містера Томаса словечко за тебе. Він обіцяв, якщо вийде, продати вас одному господарю.

— Хто каже, що я ні на що не здатна, — схвильовано говорила стара, здіймаючи тремтливі руки. — Я й куховарити, і посуд мити, і прати можу. Чого б таку й не купити за копійки? Ти їм так і скажи. — І вона вирішила ще раз повторити: — Так і скажи їм. (...)

— Ану, хлопче, — сказав аукціоніст, тягнучись молоточком до Альберта, — покажися, пройдися вперед.

— Виставте нас разом... Разом! Будьте такий ласкавий, пане! — благала стара, намертво вчепившись у синову руку.

— Ану, киш! — безжально крикнув аукціоніст, грубо відпихаючи її. — Ти завершатиш торги. А ти, чорнопикий, піднімайся! — верескнув він, підштовхуючи Альберта на поміст.

Позаду них пролунав розпачливий стогін. Хлопчина озирнувся, але зупинитися не міг, тож, змахнувши сльози зі своїх довгих чорних вій, заскочив на поміст.

Його прекрасне гнучке тіло, живий колір обличчя змушували покупців за нього добряче поторгуватися. Він кожного разу перелякано дивився туди, звідки лунав вигук. І ось аукціо-

Н. Цейтлін. Ілюстрація до роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома». 1960 р.

ніст ударив молотком — Альберта купив Гейлі. Його спихнули з помосту до нового власника. Він на мить спинився, щоб подивитися на матір, яка, тремтячи, тягнулася до нього всім тілом.

— Пане, купіть мене, заклинаю вас іменем Бога... Купі-і-іть! Я без нього помру!

— У мене теж довго не витримаєш, — відрізав Гейлі. — Відчепися! — кинув він, повернувшись до нещасної жінки спиною.

Стару теж продали швидко. Її за безцінь купив співрозмовник Гейлі, мабуть, схильний до співчуття. Поволі натовп почав розходитися.

(Переклад Лариси Кузнєцової)

Коментарі

У маєтку Шелбі работоргівець придбав рабів за рекомендаціями господаря: Тома — як порядну людину й спритного працівника, а сина Елізи — як додаток до основного «товару». Цей страшний факт зруйнував дві родини: Еліза була вимушена тікати, щоб урятувати сина, а Том був назавжди розлучений із дружиною та дітьми. Письменниця протестує проти такого протиприродного ставлення до людей.

Готуємося до читання

Чому авторка називає Єву *маленькою проповідницею*? Які християнські цінності вона втілює? Який урок дівчинка дала дорослим?

Розділ XXV

Маленька проповідниця

(...) Діти сиділи на підлозі обличчям одна до одної. Топсі вперто зберігала на обличчі свій насмішкувато-лукавий вираз, а Єва, схвильована, дивилася на неї очима, повними сліз.

— Топсі, чому ти така неслухняна? Невже ти нікого не любиш, Топсі, і зовсім не хочеш виправитися?

— Я не розумію, як це — любити. Ну, льодяники я люблю, солодощі різні. А людей?..

— Ну, тата й маму ти любиш?

— Їх у мене ніколи не було. Я ж вам про це казала, міс Єва.

— Вибач, казала, — сумно погодилась Єва. — А в тебе були сестри чи друзі?

— Ніколи нікого в мене не було, — відрізала Топсі.

— Якби ти захотіла виправитися, постаралася б...

— Та я ж усе одно залишуся негритянкою, як би не старалася! — сказала Топсі. — Вони нас б'ють, думають, що здеруть чорну шкіру, а під нею — біла, і тоді ми змінимося. Але там лише м'ясо та кров...

— Бідолашна Топсі... — не стримуючи сліз, поспівчувала Єва. — Але це нічого, що ти чорна, Топсі. Міс Афелія тебе полюбила б, якби ти її слухалася.

Топсі розсміялася тим уривчастим коротким смішком, який означав недовіру.

— Не віриш? — запитала Єва.

— Ні! Вона мене ненавидить, бо я — негритянка. Їй краще до жаби доторкнутися, ніж до мене. Ніхто не любить негрів... І нехай! Мені байдуже! — вигукнула Топсі, почавши насвистувати веселий негритянський мотив.

— Топсі, бідненька, та я тебе люблю! — щиро й сердечно сказала Єва й поклала свою тонку прозору ручку їй на плече. — Я люблю тебе, бо ти самісінька, без мами й тата, без друзів, бо ти нещасна. Мені так хочеться, щоб ти була хорошою. Я дуже хвора, Топсі, і мені вже недовго залишилося жити. Мені так би хотілося, щоб ти виправилася. Постарайся, будь ласка, хоча б заради мене. Адже ми з тобою скоро розлучимося...

З круглих очей чорнушки Топсі полилися сльози. Великі каплі градом падали на ласкаву Євину руку. Тієї хвилини промінь віри та любові дістався її душі! Вона вперлася головою в коліна й розплакалася навзрид, а дівчинка, яка схилилася над нею, була мов янгол, який рятує грішника.

— Бідолашна Топсі! — говорила Єва. — Хіба ж ти не знаєш, що Христос любить усіх однаково? І нас обох теж. І я тебе люблю, але Його любов сильніша, бо Він — кращий, добріший. Він допоможе тобі виправитися, тож колись ти потрапиш на небо й станеш янголом. Те, що в тебе чорна шкіра, нічого не значить. Тільки подумай, Топсі, ти будеш такою, як і світлі духи, про яких співає дядечко Том!

— Міс Єво! Міс Єво! — щиро й серйозно вимовила Топсі. — Я виправлюся... Я обіцяю, слово честі!

Сен-Клер опустил порт'єру.

— Як Єва мені нагадує мою маму! — мовив він до міс Афелії. — Вона була права: щоб сліпці прозріли, потрібно вчиняти так, як Христос, — покликати до себе й покласти руки їм на голову.

— Не можу я сприймати негрів, — з глибоким видихом зізналася міс Афелія. — Це правда, що я гидую цією чорнушкою, але я й гадки не мала, що вона це усвідомлює.

— Дитину обдурити важко, — сказав Сен-Клер, — бо діти відчувають, як до них ставляться. Якщо ви відчуваєте до них відразу, удячності від них не купити жодними подарунками, турботою та подачками. Дивно, але це так.

— Я не можу себе перебороти, — сказала міс Афелія. — Мені неприємні всі негри, а надто ця дівчинка. Важко перебороти відразу.

— А Єва цього не відчуває.

— Бо вона добра, як янгол! Вона подібна до Христа. Як би я хотіла бути такою, як наша Єва! У неї можна багато чого навчитися.

— Дорослі й справді мають багато чого навчитися в дітей, — погодився Сен-Клер.

(Переклад Лариси Кузнецової)

Опишіть репродукцію картини англійського художника XIX ст. Е. Лонгсдена Лонга «Дядько Том і маленька Єва» (с. 122). Зверніть увагу на розташування персонажів на полотні. Чи всіх героїв роману ви впізнали? У яких кольорах зображено людей, світло й тіні на картині. Кого (або що) зробив художник центром композиції? Як ви думаєте чому?

Е. Лонгсден Лонг. Дядько Том і маленька Єва. 1866 р.

Готуємося до читання

Які вчинки Тома викликали гнів наглядачів і господаря? Чому Том відмовився від «підвищення», яке запропонував йому Легрі?

Розділ XXXIII

Непокірна Кассі

(...) Легрі покликав Тома.

— Пам'ятаєш, Томе, коли я тебе купував, то казав, що ти мені не для того потрібний, аби працювати на звичайній роботі. Слухай, отримувеш підвищення — будеш наглядачем, як Сембо та Квімбо. От зараз і починай виконувати нові обов'язки. Відшмагай для початку оту жінку. Ти ж бачив, як це робиться. Упораєшся?

— Вибачте, господарю, — сказав Том, — не змушуйте мене цього робити. Я до такої роботи не звик, ніколи таким не займався... Та я і не зможу, рука не підніметься.

— Тобі доведеться ще й не до такого звикнути — у страшному сні не присниться! — ревів Легрі, хапаючись за ремінь. А потім як ударить ним Тома по обличчю раз, і другий, і третій. — Ну! — сказав він, зупинившись, щоб перевести дух. — Відмовляєшся й далі?

— Відмовляюся, господарю, — відповів Том і витер рукою кров, що струменіла з його обличчя. — Я можу працювати вдень і вночі, до останнього подиху, але проти совісті своєї не піду нізащо, господарю.

Том завжди був покірним, поводився чемно, говорив тихим, м'яким голосом. Легрі думав, що із цього негра можна шнурки вити, що він — безхребетний боягуз. Але останні Томові слова перекреслили це хибне враження. Невільники аж охнули від здивування, нещасна мулатка стиснула руки й прошепотіла: «О Господи...» — а всі решта завмерли, знаючи, що зараз гримне грім. І справді, Легрі розгнівався не на жарт.

— Ах ти ж, скотино чорнопика! Ви чули? Совість йому не дозволяє виконувати накази господаря! Та вам, худобі безмозкій, думати не дозволено! Ти що, святим і божим прикидаєшся? Містер Том повчає господаря, що справедливо, а що ні! Кажеш, совість тобі не дозволяє відшмагати цю стару відьму?

— Не дозволяє, господарю, — сказав Том. — Вона квола та хвора. Хіба можна бути таким жорстоким? Я ніколи не погоджуся нікого бити. Ви, господарю, якщо хочете, мене вбийте, а я на неї руки не підніму. Мені легше самому лягти трупом.

Том говорив тихо й спокійно. Та в цьому голосі вчувалася нескорима воля. Легрі аж трусився від гніву. Він знав таких рабів, їх лише могила виправить, але впасти обличчям у багно він не міг.

— Ах ти, страднику святий! Надумав учити нас, грішних! Та ти, мабуть, забув, що в Біблії написано, то я тобі нагадаю: «Раби, коріться своїм господарям». А твій господар — я! Хто за тебе, пса паршивого, заплатив тисячу двісті доларів? Тепер твої тіло й душа — мої! — І Легрі копнув Тома в живіт.

Це спричинило неочікувану реакцію раба. Він випростався і, піднявши до неба залите кров'ю впереміж зі сльозами обличчя, гордо сказав:

— Ні, господарю, ви помиляєтеся! Душа не продається! З тілом робіть, що хочете, а душа моя належить мені й Господу Богу! Вам до моєї душі зась!

— Зась, кажеш? — сказав Легрі, злісно шкірячись. — Зараз я тобі покажу... Гей, Сембо, Квімбо! Відшмагайте цього божого пса, — ха-ха-ха! — та так, щоб він місяць рачки лазив!

Умовляти цих двох не довелося — вони радо схопили свою жертву. Мулатка із жахом скрикнула, усі решта позіскакували зі своїх місць і проводжали Тома співчутливими поглядами. А він покійно дозволив повести себе на місце покарання.

(Переклад Лариси Кузнецової)

Компетентності

Обізнаність. 1. Які історичні факти відображено в романі Г. Бічер-Стоу? **2.** Назвіть головних героїв та основні сюжетні лінії. **Читацька діяльність. 3.** Поясніть назву твору. Визначте його головну думку. **4.** Використовуючи текст роману, розкрийте ставлення Г. Бічер-Стоу до рабства. **Людські цінності. 5.** Поміркуйте, чому дружбу Єви й Тома американці вважають найкращим прикладом спільного існування білого й чорного населення США. Які цінності мають бути взяті за основу такого існування? **6.** Хто з героїв утілює християнські цінності? Охарактеризуйте. **Ми — громадяни. 7.** Розкрийте поняття «раб», «рабовласництво», «работоргівля», «демократія», «свобода». Які з них є неприйнятними, а які є основою для цивілізованого суспільства? Доведіть. **Сучасні технології. 8.** Знайдіть в інтернеті інформацію про боротьбу проти рабства в США. Підготуйте повідомлення та презентацію. **9.** Слово *негр* і похідні від нього вважають застарілими етнонімами, неввічливими, образливими, расистськими, політично некоректними. За допомогою інтернету та словників з'ясуйте, які слова потрібно використовувати замість цього слова. **Творче самовираження. 10.** Продовжте речення «Толерантність — це ...». Продумайте кроки, спрямовані на формування та розвиток толерантності в суспільстві. **Довкілля та безпека. 11.** Поясніть, у чому полягає небезпечність расизму. **Навчаємося для життя. 12.** Створіть плакат на тему боротьби за мир, порозуміння між людьми різних рас і національностей.

Радимо прочитати

Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома / переклад Л. Кузнецової. — Київ, 2012.

Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома / переклад В. Митрофанова. — Київ, 2006.

Володимир Короленко

1853–1921

Не одне покоління сприймало Короленка і як свого вчителя, і як власну совість.

Сергій Залигін

Чи замислювалися ви над тим, що таке *совість*? Чи потрібна вона нам сьогодні? В. Короленко вважав, що совість — це головна умова життя особистості, внутрішній стрижень, завдяки якому ми творимо добро, виявляємо милосердя, боремося зі злом. Учинити по совісті — означає діяти по-людськи, морально, справедливо. Ім'я самого В. Короленка стало втіленням совісті. Він викликав велику повагу в багатьох людей, бо завжди боровся за правду, свободу та щастя людини.

Володимир Короленко народився 15 липня 1853 р. в м. Житомирі в сім'ї судді, який походив із старовинного роду українських козаків. 1866 р. батька В. Короленка перевели на роботу до м. Рівного, де він помер через два роки. Сім'я опинилася в злиденному становищі. Дітей (Володимира, його двох братів і сестру) виховувала мати Евеліна Йосипівна, полька за походженням. Хлопець навчався в польському пансіоні, потім — у Житомирській та Рівненській гімназіях. Дитинство та юність він провів серед прекрасної української природи й народної культури, які залишили в нього незабутні враження та відображені в його творах.

Завершивши гімназійний курс із срібною медаллю, хлопець поїхав до Санкт-Петербурга, а потім до Москви, де намагався здобути вищу освіту.

Володимир Короленко — захисник української мови

У 1903 р. в м. Полтаві відбулося відкриття пам'ятника І. Котляревському. Тоді В. Короленко гнівно засудив політику царського уряду, який заборонив виголошувати промови українською мовою. Він підтримав українських митців, які з'їхалися до Полтави, щодо утвердження національної культури.

Починаючи із середини 1880-х років у Росії, а потім і за кордоном були надруковані твори В. Короленка про життя знедолених і страждених. Своім палким словом він боровся за справедливість для всіх людей, уселяв у них віру й надію на краще майбутнє. «Людина створена для щастя, як птах для польоту», — стверджував митець в оповіданні «*Парадокс*».

Чимало творів письменника присвячено дітям, серед них — повість «*У поганому товаристві*» (1885), яка була видана під заголовком «Діти підземелля». Багато його творів присвячено українській землі: «*Ліс шумить*» (1886), «*Без язика*» (1895), «*У козаків*» (1901), «*Наші на Дунаї*» (1909) тощо.

Наприкінці XIX ст. В. Короленко посів чільне місце в літературі. 1900 р. Російська академія наук обрала його почесним членом.

У роки революції і громадянської війни 1917–1920-х років письменник сміливо захищав від насильства людей різних віросповідань, національностей, ідей-

них переконань. Вони йшли до нього зі своїми болями й бідами, знаючи, що він обов'язково допоможе. У 1921 р., коли В. Короленко помер, на вулицях Полтави ще лунали постріли, але тисячі життів і доль він зумів урятувати. Його слово й тепер нагадує нам про любов, милосердя та совість, без яких неможливе людське існування.

Повість «СЛІПИЙ МУЗИКАНТ». У творі відображено спогади В. Короленка про матір (невипадково героїню звати Євеліна), перебування на Волині, Житомирщині, Рівненщині, відвідування Почаївської лаври та Саровського монастиря (на Тамбовщині). Хоча твір уперше з'явився в газеті «Русские ведомости» 1886 р., письменник неодноразово повертався до нього, уводив нові епізоди й образи. Навіть у 1917 р. він переробляв деякі сторінки повісті й писав про це одному зі своїх друзів: «Моїм головним художнім завданням було не тільки відтворення психології сліпого, а й відображення загальнолюдської мрії за ідеалом, туги за повнотою людського існування».

За жанром «Сліпий музикант» — це повість, бо в ній небагато персонажів, зображених у родинному колі й на тлі прекрасної української природи. Цікаво, що сам В. Короленко в підзаголовку визначив жанр твору як етюд, що в перекладі із французької означає «вивчення», «дослідження». У повісті письменник досліджує становлення особистості з обмеженими фізичними можливостями — сліпого. У центрі твору — образ Петра Попельського, який від народження не міг бачити. Його важкий шлях до відкриття світу є сюжетом твору. Це повість про духовне випробування особистості, яка має знайти саму себе, сенс свого існування серед людей.

Б. Дехтер'єв.
Обкладинка до повісті
В. Короленка «Сліпий музикант». 1973 р.

Дія повісті відбувається на заході України й охоплює період приблизно з кінця 1860-х до початку 1880-х років. У той час деякі українські землі належали Польщі. Батько Петра Попельського був багатим поляком, сільським поміщиком, а мати Ганна Михайлівна (уроджена Яценко) і дядько Максим (брат матері) належали до малоросійського роду (тобто походили із Центральної України). Отже, у родині Попельських переплелися польська й українська лінії. Так було й в історії України.

Готуємося до читання

Поясніть, чому було небезпечно ставитися до сліпого хлопчика так, як ставилися його мати. Чому дядько Максим запропонував такий «жорстокий» спосіб виховання Петруся?

Сліпий музикант (1886)

Повість
(Скорочено)

Розділ перший

IV

(...) Дитина народилася сліпою. Хто винен у її нещасті? Ніхто! Тут не тільки не було й тіні чиєїсь «злої волі», але навіть сама причина нещастя крилася десь у глибині таємничих і складних процесів життя. А тим часом за кожним поглядом на сліпого хлопчика серце матері стискалося від гострого болю. Звичайно, вона страждала при цьому, як мати, відбитком синові недуги й похмурим передчуттям тяжкого майбутнього, що ждало її дитину, та, крім цих почуттів, у глибині серця молодій жінки щеміла також свідомість, що причина нещастя лежала грізною можливістю в тих, хто дав йому життя... Цього було досить, щоб маленька істота з прекрасними, але незрячими очима стала центром сім'ї, несвідомим деспотом, до найменшої примхи якого пристосовувалось усе в домі. Не знати, що вийшло б згодом із хлопчика, який через своє нещастя схильний був до безпредметної озлобленості й у якому все оточення намагалося розвинути егоїзм¹, коли б химерна доля та австрійські шаблі не приневомили дядька Максима осісти в селі, у родині сестри.

Присутність у домі сліпого хлопчика поволі й непомітно надала діяльній думці знівеченого бійця іншого напрямку. Він так само просиджував цілі години, димлячи люлькою, але в очах замість глибокого й тупого болю видно було тепер удумливий вираз зацікавленого спостерігача. І що більше приглядався дядько Максим, то частіше супились його густі брови, і він усе дужче пахкав своєю люлькою. Нарешті якось він зважився на втручання.

— Цей малий, — сказав він, пускаючи кільце за кільцем, — буде ще нещаснішим, ніж я. Краще б йому не родитися.

Молода жінка низько схилила голову, і сльоза впала на її вишивання.

Літературна прогулянка

Ліга порятунку дітей

Після революції 1917 р. тисячі дітей стали безпритульними, бо Росія була охоплена громадянською війною. В. Короленко вболівав за долю безбаченків, тому в березні 1919 р. організував у м. Полтаві Лігу порятунку дітей. Ліга займалася постачанням дітям їжі й одягу, створенням лікарень, колоній та шкіл. Уже наприкінці 1919 р. на Полтавщині знайшли притулок майже 10 000 дітей. Письменник вважав, що Ліга потрібна не лише дітям, а й дорослим, бо їхні серця мають відтанути від ворожнечі й наповнитися добром. Будинок В. Короленка був відчинений для всіх, хто потребував прихистку й тепла.

¹ *Егоїзм* — поведінка, спосіб мислення людини, коли вона ставить власні інтереси вище за інших.

— Жорстоко нагадувати мені про це, Максє, — сказала вона тихо, — нагадувати без цілі...

— Я кажу тільки правду, — відповів Максим. — У мене немає ноги й руки, та є очі. У малого немає очей, згодом не буде ні рук, ні ніг, ні волі...

— Чому ж?

— Зрозумій мене, Ганно, — сказав Максим лагідніше, — я не став би дарма говорити тобі жорстокі речі. У хлопчика тонка нервова організація. У нього поки що є шанси розвинути інші свої здібності до такої міри, щоб хоч почасти компенсувати його сліпоту. Але для того потрібне вправлення, а вправлення викликається лише кінцевою потребою. Дурне піклування, що усуває від нього необхідність зусиль, убиває в ньому всі шанси на повніше життя.

Мати була розумна й тому зуміла перемогти в собі безпосередній потяг, що примушував її кидатися стрімголов на кожний жалібний крик дитини. Через кілька місяців після цієї розмови хлопчик вільно та швидко лазив по кімнатах, насторожуючи слух назустріч усякому звуку, і з якоюсь незвичною в інших дітях жвавістю обмацував кожну річ, що потрапляла до рук. (...)

(Переклад Федора Гавриша)

Коментарі

Зображуючи процес становлення особистості Петруся Попельського, В. Короленко використовує багату художню палітру. Як учений-психолог, він крок за кроком досліджує поступове осягнення світу сліпим хлопчиком через звуки, а також усвідомлення ним таких важливих понять, як «краса», «радість», «добро», «любов до природи», «мистецтво». Ознайомлення з народним мистецтвом слуги Йохима, який грав на сопілці чудові українські мелодії, відкриває Петрусеви нове розуміння світу. Він відчуває і сам потяг до музики, живої, просякнутої справжніми людськими почуттями. А фальшиві цінності, утілені в тих музичних творах, які виконувала його мати на віденському піаніно, Петрусь не сприймає. Він відсторонюється від такої «музики» і від матері також. Тільки тоді, коли мати зрозуміла, чого прагне душа Петруся, вона стала грати по-іншому — по-справжньому красиво й задушевно. Це зрозуміли і Йохим, і Петрусь. Так мати змогла повернути любов сина, який змалку відчував різницю між справжнім і несправжнім, щирим і нещирим, красивим і некрасивим у житті.

О. Константиновський.
Ілюстрація до повісті
В. Короленка «Сліпий
музикант». 1958 р.

Готуємося до читання

Яку музичну п'єсу грала мати Петруся? Чи сподобалася вона хлопчику? Знайдіть антитезу, розкрийте її роль у тексті.

Розділ другий

VII

(...) Озброївшись віденським інструментом найкращого майстра, Ганна Михайлівна загодя триумфувала з перемоги над немудрою сільською дудкою. Вона була впевнена, що її Петя забуде тепер стайню та дударя й що всі свої радощі діставатиме від неї. Очима, що яскрили сміхом, вона глянула на хлопчика, коли він боязко ввійшов разом із Максимом, і на Йохима, який просив дозволу послухати заморську музику й тепер стояв біля дверей, соромливо опутивши очі й звівши чуприну. Коли дядько Максим і Петя посідали на кушетці, вона враз ударила по клавішах піаніно. Ганна Михайлівна грала п'єсу, яку в пансіоні пані Радецької і під керуванням пані Клапс вивчила досконало. Це було щось особливо гучне, але досить хитре, що вимагало неабиякої гнучкості пальців; на публічному іспиті Ганна Михайлівна здобула цією п'єсою численні похвали й собі, а надто своїй учительці. Ніхто не міг сказати цього напевно, але багато хто здогадувався, що мовчазний пан Попельський зачарувався панною Яценко саме в ту коротку чверть години, коли вона виконувала складну п'єсу. Тепер молода жінка грала її, свідомо розраховуючи на другу перемогу: вона бажала міцніше прихилити до себе маленьке серце свого сина, захопленого хохлацькою дудкою.

Однак цим разом її сподівання не справдилися: віденському інструментові, як виявилось, було над силу змагатися з куском української верби. Щоправда, у віденському піаніно були могутні засоби: дороге дерево, прекрасні струни, чудова робота віденського майстра, багатство широкого регістру. Зате й в української дудки знайшлися спільники, бо вона була в себе вдома, серед рідної української природи.

Перш ніж Йохим зрізав її своїм ножем і випалив її серце розжареним залізом, вона гоїдалася тут, над знайомою хлопчикові рідною річкою, її голубило українське сонце, яке гріло і його, і той же обвівав її український вітер, доки гостре око українця-дударя нагляділо її над розмитою кручею. І тепер важко було іноземному прибульцеві боротися з простою місцевою дудкою, бо вона з'явилася сліпому хлопчикові в тиху годину дрімоти, серед таємничого вечірнього шереху, під шелест засинаючих буків, у супроводі всієї рідної української природи. Та й пані Попельській було далеко до Йохима. Щоправда, її тонкі пальці були швидші та гнучкіші; мелодія, яку вона грала, складніша й багатша, і чимало праці поклала пані Клапс, щоб навчити свою ученицю володіти цим інструментом. Зате в Йохима було безпосереднє музичне чуття: він кохав і сумував, і з коханням своїм, і з тугою звертався до рідної природи. Його вчила нескладних мотивів ця природа, шум її лісу, тихий шепіт степової трави, задумлива, рідна, старовинна пісня, яку він чув іще над своєю дитячою колискою.

Так, важко було віденському інструментові перемогти хохлацьку дудку. Не минуло й однієї хвилини, як дядько Максим раптом різко застукав об підлогу своєю милицею. Коли Ганна Михайлівна повернулася в той бік, вона побачила на зблідлому обличчі Петрика той самий вираз, з яким пам'ятного для неї дня першої весняної прогулянки хлопчик лежав на траві.

Йохим співчутливо подивився на хлопчика, потім кинув зневажливий погляд на німецьку музику й вийшов, гупаючи по підлозі вітальні своїми незграбними чобітьми. (...)

Готуємося до читання

Про яку українську пісню ідеться у фрагменті тексту? Чому саме про неї?
Які картини вона викликала в уяві хлопчика й Максима Яценка?

ХІІ

Максим із хлопчиком посідали на сіні, а Йохим приліг на свою лавку (ця поза найбільше відповідала його артистичному настроєві) і, подумавши із хвилину, заспівав. Випадково чи чуйним інстинктом він вибрав пісню дуже вдало. Він спинився на історичній картині:

Ой там на горі та й женці жнуть.

Кожному, хто чув цю прекрасну народну пісню в належному виконанні, напевно, запав у пам'ять її старовинний мотив, високий, протяжний, мовби повитий смутком історичного спогаду. У ній немає подій, кривавих січ і подвигів. Це й не прощання козака з милою, не молодецький набіг, не експедиція на чайках по синьому морю та Дунаю. Це тільки одна хвилинна картина, що спливла вмить у спогаді українця, як неясна мрія, як уривок із сну про історичне минуле. (...)

Максим Яценко заслухався журної мелодії. У його уяві, викликана чудесним мотивом, що дивовижно зливався зі змістом пісні, спливла ця картина, немов освітлена меланхолійним відблиском заходу сонця. (...)

Готуємося до читання

Які картини викликала пісня в уяві хлопчика?

ХІІІ

Хлопчик слухав із потьмареним і смутним обличчям. Коли співець співав про гору, на якій жнуть женці, уява зразу ж переносила Петруся на висоту знайомої йому скелі. Він пізнав її тому, що внизу плескотить річка ледве чутними ударами хвилі об камінь. Він уже знає й те, що таке женці, він чує брязкання серпів і шурхіт падаючого колосся. А коли пісня переходила до того, що діється під горою, уява сліпого слухача зараз же зводила його з вершин у долину...

Дзенькіт серпів стих, але хлопчик знає, що женці там, на горі, що вони залишилися, та їх не чути, бо вони високо, так само високо, як сосни, шум яких він чув, стоячи під скелею. А внизу, понад річкою, лунає рівний тупіт кінських копит... Їх багато, від них стоїть неясний гул там, у темряві, під горою. Це «йдуть козаки». (...)

(Переклад Федора Гавриша)

Розділи третій–п'ятий

Коментарі

Петрусь зростав на лоні природи й із любов'ю до музики, що сприяла його духовному становленню. Доля послала йому ще один дорогоцінний дарунок —

Кадр із кінофільму «Сліпий музикант» (реж. Т. Лукашевич, СРСР, 1960)

знайомство з Евеліною, донькою сусіднього посесора (орендаря маєтку) Яскульського. Вона стала добрим другом Петрусеві, а згодом, коли діти виростили, між ними зародилося кохання. Утім, на них чекали не лише радість спілкування, а й серйозні випробування, викликані сліпотою Петра та його важкими внутрішніми проблемами. Оточений любов'ю рідних і відсторонений від навколишнього світу, Петро не розумів і не знав, як йому жити в цьому світі, де йому шукати свій шлях. А Евеліна, маючи добре серце, страждала разом із ним.

Велике значення в становленні характеру Петра Попельського мало не тільки мистецтво, а й християнські цінності. Через Бога герой відкриває в собі те, чого раніше не знав. У важкий період пошуку самого себе Петро разом зі своєю сім'єю потрапляє до Н-ського монастиря, де зустрічає двох бідних сліпих дзвонарів — Єгорія та Романа. У цих образах утілено дві позиції, два різні ставлення до фізичної вади й до людей. Єгорій був злим, замкненим, жорстоким і заздрісним, а Роман, навпаки, — добрим і чуйним. Сліпота не зробила Романа «незрячим», він був відкритим до людей. Письменник стверджує, що в життєвих випробуваннях люди по-різному виявляють свою внутрішню сутність. А яким же стане його герой Петрусь?..

Готуємося до читання

Чому Евеліна непомітно залишилася біля Петра, коли він хотів поговорити з Єгорієм?

Розділ шостий

III

(...) Кроки стихли, тільки Евеліна, пропустивши вперед Ганну Михайлівну, залишилася, притулившись до стіни й затамувавши подих. Сліпі вважали себе на вишці на самоті. Кілька секунд вони стояли зняковілі й нерухомі, до чогось прислухаючись.

- Хто тут? — спитав потім дзвонар.
- Я...
- Ти теж сліпий?

— Сліпий. А ти давно осліп? — спитав Петро.

— Родився таким, — відповів дзвонар. — От другий є в нас, Роман, — той із семи літ осліп... А ти ніч від дня відрізнути можеш?

— Можу.

— І я можу. Відчуваю — світає. Роман не може, а йому все-таки легше.

— Чому легше? — живо спитав Петро.

— Чому? Не знаєш чому? Він світ бачив, свою матір пам'ятає: засне вночі, вона до нього в сні й приходиться... Тільки вона тепер стара, а сниться йому молодю... А тобі сниться?

— Ні, — глухо відповів Петро.

— Тож-бо, ні. Це діло буває, коли хто осліп. А хто вже так родився!..

Петро стояв похмурий та потемнілий, наче на обличчя йому насунулася хмара. Брови дзвонаря теж раптом звелися високо над очима, у яких видно було такий знайомий Евеліні вираз сліпого страждання...

— І то согрішаєш не раз... Господи, Создателю, Божа Матір, Пречиста!.. Дайте Ви мені хоч у сні один раз світ-радість побачити...

Обличчя його пересмикнулося судоמוю, і він сказав із попереднім жовчним виразом:

— Так ні, не дають... Приснитися щось, замріє, а встанеш — не пам'ятаєш...

Він раптом спинився та прислухався. Обличчя його зблідло, і якийсь судорожний вираз скривив усі риси.

— Чортенят упустили, — сказав він із злістю в голосі.

Справді, знизу, з вузького проходу, наче шум по воді, линули кроки й вигуки дітей. На одну мить усе стихло, мабуть, юрба вибігла на середню площадку, і галас виливався надвір. Але потім темний прохід загув, як труба, і повз Евеліну, випереджаючи один одного, промчала весела юрба дітей. Біля верхнього східця вони зупинилися на мить, але потім один по одному почали шмигати повз сліпого дзвонаря, який із викривленим від злоби обличчям тикав навмання стиснутими кулаками, намагаючись улучити в кого-небудь із тих, що бігли.

У проході виринула раптом із темряви нова особа. Це був, очевидно, Роман. Обличчя його було широке, подзьобане віспою і надзвичайно добродушне. Заплющені повіки ховали ямки очей, на губах грала добродушна усмішка. Пройшовши повз дівчину, яка притислася до стіни, він зайшов на площадку. Рука товариша влучила йому збоку в шию.

— Брате! — гукнув він приємним, грудним голосом. — Єгорію, знову воюєш? Вони стикнулися та обмацали один одного.

— Нащо бісенят упустив? — спитав Єгорій по-малоруськи, усе ще зі злістю в голосі.

— Нехай собі, — благодушно відповів Роман... — Пташки божії. Ось як ти їх налякав. Де ви тут, бісенята...

Діти сиділи по кутках біля ґрат, причаївшись, і їхні очі блискали лукавством, а почасти страхом.

Евеліна, нечутно ступаючи в темряві, зійшла вже до половини першого проходу, коли за нею почулись упевнені кроки обох сліпих, а зверху долетів радісний вереск і крики хлопців, що кинулися цілою зграєю на Романа, який залишився з ними.

Компанія тихо виїжджала з монастирської брами, коли з дзвіниці пролунав перший удар. Це Роман задзвонив до вечірні.

Сонце сіло, коляска котилася потемнілими полями, і її проводили рівні меланхолійні удари, завмираючи в синьому присмерку вечора.

Усі мовчали всю дорогу до самого дому. Увечері довго не було видно Петра. Він сидів десь у темному кутку саду, не відгукуючись, коли його кликала навіть Евеліна, і прийшов помацки в кімнату, коли всі полягали...

Готуємося до читання

Про що розповіла Евеліна дядькові Максиму? Чого вона найбільше боялася?

IV

(...) Коли Ганна Михайлівна вийшла, Евеліна залишилася з дядьком Максимом.

— Ти сказала не все? — спитав Максим після хвилинного мовчання.

— Так. Коли всі зійшли вниз, Петро залишився. Він звелів тьоті Гані (так вона називала Попельську з дитинства) іти за всіма, а сам залишився зі сліпим. І я... теж залишилася.

— Підслуховувати? — сказав старий педагог майже машинально.

— Я не могла... піти... — відповіла Евеліна тихо. — Вони розмовляли один з одним, як...

— Як товариші по нещастю?

— Еге, як сліпі... Потім Єгорій спитав у Петра, чи бачить він у сні матір. Петро каже: «Не бачу». І той теж не бачить. А другий сліпонець, Роман, бачить у сні свою матір молодю, хоча вона вже стара...

— Так! Що ж далі?

Евеліна задумалась і потім, підводячи на старого сині очі, у яких тепер видно було боротьбу й страждання, сказала:

— Той Роман — добрий та спокійний. Обличчя в нього сумне, але не зле... Він народився зрячим... А другий... Він дуже страждає, — сказала вона.

— Кажі, будь ласка, прямо, — нетерпляче перебив Максим, — другий озлоблений?

— Так. Він хотів бити дітей та кляв їх. А Романа діти люблять.

— Злий та схожий на Петра... розумію, — задумано сказав Максим.

Евеліна ще помовчала й потім, наче ці слова коштували їй важкої внутрішньої боротьби, промовила зовсім тихо:

— Обличчя обидва не схожі... риси інші. Але у виразі... Мені здавалося, що раніше в Петра бував вираз такий, як у Романа, а тепер усе частіше видно того, другого... і ще... Я боюся, я думаю...

— Чого ти боїшся! Іди сюди, моя розумна крихітко, — сказав Максим із незвичайною ніжністю. І коли вона, слабнучи від цієї ласки, підійшла до нього зі слізьми в очах, він погладив її шовковисте волосся своєю великою рукою і сказав: — Що ж ти думаєш? Скажи. Ти, я бачу, умієш думати.

— Я думаю, що... він вважає тепер, що... усі сліпонароджені — злі... І він переконав себе, що він теж... неодмінно.

— Ага, ось що... — промовив Максим, раптом приймаючи руку... — Дай мені мою люльку, голубонько... Он вона там, на вікні.

Через кілька хвилин над його головою знялася синя хмара диму.

— Гм... так... погано, — бурчав він про себе. — Я помилився... Ганя мала рацію: можна сумувати й страждати за тим, чого не зазнав ні разу. А тепер до інстинкту долучилася свідомість, й обоє підуть в одному напрямі. Проклятий випадок... А втім, шила, як-то кажуть, у мішку не сховаєш... Усе ж де-небудь виткнеться...

Він зовсім потонув у сизих хмарах... У квадратній голові старого кипіли якісь думки й нові рішення.

Готуємося до читання

Яка подія схвилювала Петра? Чому? Який план «порятунку» небожа придумав Максим? Як ви думаєте, чому він назвав його в цьому епізоді Петром Яценком?

VIII

Прийшла весна. Верст за шістдесят від садиби Попельських... у невеликому містечку була чудотворна католицька ікона... Слава Н-ської ікони гриміла далеко, і до неї приходили також недужі й засмучені православні, переважно з міського класу. (...)

Останні ряди міських будинків закінчилися тут, і широкий трактовий шлях заходив у місто серед парканів і пустирів. При самому виході в поле побожні руки поставили колись кам'яний стовп з іконою та ліхтарем, який, проте, скрипів лише вгорі від вітру, але ніколи не засвічувався. Біля самого підніжжя цього стовпа розташувалися купкою сліпі жебраки, відтиснуті своїми зрячими конкурентами з більш вигідних місць. Вони сиділи з дерев'яними мисками в руках, і часом хто-небудь заводив жалісну пісню:

— Под-дайте сліпеньким... ра-а-ди Христа...

День був холодний, жебраки сиділи тут від ранку під холодним вітром, що налітав із поля. Вони не могли рухатися серед цієї юрби, щоб зігрітися, і в їхніх голосах, що тягли по черзі сумну пісню, чулася несвідома скарга фізичного страждання та цілковитої безпорадності. (...)

Петро зупинився, і його обличчя перекривилося, наче якась слухова примара з'явилася перед ним у вигляді цього страдницького зойку.

— Чого ж ти злякався? — спитав Максим. — Це ті самі щасливці, яким ти недавно заздриш, — сліпі жебраки, що просять тут милостиню. Їм трохи холодно, звичайно, але ж від цього, по-твоєму, їм тільки краще.

— Ходімо геть! — сказав Петро, хапаючи його за руку.

— А, ти хочеш утекти! У тебе в душі не знайдеться іншого потягу, коли ти бачиш чужі страждання! Стривай, я хочу поговорити з тобою серйозно й радий, що це буде саме тут. Ти от сердишся, що часи змінилися, що тепер сліпих не рубають у нічних січах, як Юрка-бандуриста; ти досадуєш, що тобі немає кого проклинати, як Єгорію, а сам проклинаєш у душі своїх близьких за те, що вони відібрали в тебе щасливу долю оцих сліпих. Клянуся честю, ти, може, і маєш рацію! Так, клянуся честю старого солдата, усяка людина має право розпоряджатися своєю долею, а ти вже людина. Слухай же тепер, що я скажу тобі: якщо

ти захочеш виправити нашу помилку, якщо ти жбурнеш долі межі очі всі переваги, якими життя оточило тебе з коліски, і захочеш зазнати долі ось цих нещасних... я, Максим Яценко, обіцяю тобі свою повагу, поміч і сприяння... Чуєш ти мене, Петре Яценку? Я був не набагато старшим за тебе, коли поніс свою голову в огонь і січу... За мною теж плакала мати, як буде плакати за тобою. Але я думаю, що я мав право на це, як і ти тепер маєш! Раз у житті до кожної людини приходить доля й каже: вибирай! Отже, тобі варто тільки захотіти...

(Переклад Федора Гавриша)

Коментарі

Петро Попельський за допомогою дядька Максима й мандрів із бідними сліпими до Почаївської лаври ввійшов у реальне життя. Він пройшов тими шляхами, якими йде його народ, і разом із народом відкривав для себе не тільки великі страждання, а й мудрість і красу людських взаємин. Це допомогло Петрові по-іншому подивитися на себе й на свою сліпоту. Він зрозумів, що фізичну ваду можна перемогти за допомогою сили духу. Письменник стверджує, що людина завжди може досягти реалізації в житті, якщо вона зосередиться не на своєму горі, не на болючих переживаннях, а знайде духовну мету існування. Петро Попельський знайшов таку духовну мету — це мистецтво (музика), що веде його до пізнання світу й самого себе. Подружнє життя з Евеліною і народження сина — не сліпого, а зрячого, — стало для Петра винагородою за його болісні шукання.

Готуємося до читання

Завдяки чому відбулося духовне зцілення Петра Попельського? Як його музика впливала на людей?

Розділ сьомий та епілог

Минуло три роки. Численна публіка зібралася в Києві під час «Контрактів»¹ слухати оригінального музиканта. Він був сліпий, але чутка розповідала чудеса про його музичний талант і про його особисту долю. Говорили, нібито в дитинстві його викрала із заможної сім'ї банда сліпців, з якими він бродив, поки відомий професор звернув увагу на його надзвичайно музичний талант. Інші переказували, що він сам утік із сім'ї до жебраків з якихось романтичних мотивів. Як би там не було, контрактова зала була повна-повнісінька, і збір (який мав невідоме для публіки благодійне призначення) був повний.

У залі запала глибока тиша, коли на естраді з'явився молодий чоловік із гарними очима й блідим обличчям. Ніхто не сказав би, що він сліпий, якби ці очі не були такі нерухомі та якби його не вела молода білява дама, як говорили, дружина музиканта.

— Не диво, що він справляє таке приголомшливе враження, — казав у юрбі якийсь зоїл² своєму сусідові. — У нього надзвичайно драматична зовнішність.

¹ *Контракти* — київські ярмарки.

² *Зоїл* (від імені грецького філософа, оратора, критика) — *тут*: уїдливий, прискіпливий критик.

Контрактова площа. Фото XIX ст.

Справді, і це бліде обличчя з виразом удумливої уваги, і нерухомі очі, і вся його постать схилилися наперед до чогось особливого та незвичного.

Південноросійська публіка взагалі любить і цінує свої рідні мелодії, але тут навіть різношерста «контрактова» юрба була зразу захоплена глибокою щирістю гри. Живе відчуття рідної природи, чутливий оригінальний зв'язок із безпосередніми джерелами народної мелодії відтворювалися в імпровізації, яка лилася з-під рук сліпого музиканта. Багата барвами, гнучка й співуча, вона бігла дзвінким струмком, то підносячись урочистим гімном, то розливаючись задушевним журним мотивом. Здавалося часом: то буря гучно гримить у небесах, розкочуючись у безмежному просторі, то лише степовий вітер дзвенить у траві, на могилі, навіваючи неясні спогади про минуле.

Коли він замовк, грім оглєсків захопленої юрби наповнив величезну залу. Сліпий сидів із похиленою головою, здивовано прислухаючись до цього гуркоту. Та ось він знову підняв руки й ударив по клавішах. Багатолюдна зала вмить принишкла.

У цю хвилину ввійшов Максим. Він уважно оглянув цю охоплену одним почуттям юрбу, яка звернула на сліпого жадібні й палаючі очі. Старий слухав і чекав. Він більше, ніж хто інший у цій юрбі, розумів живу драму цих звуків. Йому здавалося, що ця могутня імпровізація, яка так вільно лилася з душі музиканта, раптом урветься, як раніше, тривожним і болісним запитанням, що відкриє нову рану в душі його сліпого вихованця. Але звуки росли, міцніли, повнішали, ставали дедалі владнішими, захоплювали серце об'єднаної та завмираючої юрби.

І що більше прислухався Максим, то ясніше звучав для нього в грі сліпого знайомий мотив. Так, це вона, гамірна вулиця. Ясна, гримуча, повна життя хвиля котиться, роздрібнюючись, виблискуючи й розсипаючись тисячею звуків. Вона то підноситься, зростає, то спадає знову до далекого, але безугавного рокоту, залишаючись увесь час спокійною, красиво-безстрашною, холодною та байдужою. І враз серце Максимове впало. З-під рук музиканта знову, як колись, вирвався стогін. Вирвався, продзвенів і завмер.

І знову живий рокіт, дедалі яскравіший та сильніший, виблискуючий та рухливий, щасливий та ясний. Це вже не самий стогін особистого горя, не саме

Кадр із кінофільму «Сліпий музикант» (реж. Т. Лукашевич, СРСР, 1960)

сліпе страждання. На очах старого забриніли сльози. Сльози були й на очах його сусідів.

«Він прозрів, так, це правда, — він прозрів», — думав Максим.

Серед яскравої та живої мелодії, щасливої та вільної, як степовий вітер, і, як він, безжурної, серед строкатого й широкого гулу життя, серед то сумного, то величавого мотиву народної пісні дедалі частіше, наполегливіше й дужче про-ривалася якась нота, що брала за душу.

«Так, так, мій хлопчику, — у думці підбадьорював Максим, — настигай їх серед веселощів і щастя...»

Через хвилину над зачарованою юрбою у величезній залі, владна й захватна, стояла вже сама тільки пісня сліпих...

— Подайте сліпеньким... р-ради Христа.

Але це вже було не прохання милостині й не жалісний зойк, заглушуваний гамором вулиці. У ній було все те, що й раніше, коли під її впливом обличчя Петра перекривлялось і він тікав від фортепіано, неспроможний боротися з її роз'їдаючим болем. Тепер він подолав її у своїй душі й скоряв душі цієї юрби глибиною та жахом життєвої правди... Це була пітьма на тлі яскравого світла, нагадування про горе серед повноти щасливого життя...

Здавалося, ніби удар розітнувся над юрбою, і кожне серце тремтіло, наче він торкався його своїми руками, що швидко бігали по клавішах. Він давно вже замовк, але юрба зберігала гробову тишу.

Максим похилив голову й думав: «Так, він прозрів... Замість сліпого та невтолимого егоїстичного страждання він носить у душі відчуження життя, він відчуває і людське горе, і людську радість, він прозрів і зуміє нагадати щасливим про нещасних...»

І старий солдат нижче схилив голову. От і він зробив своє діло, він не марно прожив на світі, йому говорили про це повні сили владні звуки, що стояли в залі, панували над юрбою... Так дебютував¹ сліпий музикант.

(Переклад Федора Гавриша)

¹ *Дебютувати* (від слова *дебют*) — виступати вперше.

1568 р. видатний художник П. Брейгель Старший (Нідерланди) намалював картину «Сліпі», яка втілює образ людства, що заблукало в духовній пітьмі й не може знайти свій шлях. Люди спотикаються та падають... Обличчя сліпих потворні, бо вони втілюють не фізичні, а моральні вади. У Біблії сказано: «Облиште їх, вони – сліпі поводити сліпих; а якщо сліпий веде сліпого, то обидва вони впадуть у яму». Художник стверджує, що людство має внутрішньо прозріти й знайти вихід. Про це пише у своїй повісті й В. Короленко.

1960 р. режисер Т. Лукашевич зняла на Волині художній кінофільм «Сліпий музикант» за повістю В. Короленка. У кінофільмі за допомогою засобів кіномистецтва добре відтворено пісенну стихію твору письменника й красу української природи, що стала тлом для складних духовних пошуків Петра Попельського. Подивіться цей кінофільм. Якими постають у ньому образи повісті В. Короленка?

П. Брейгель Старший. Сліпі. 1568 р.

Літературна прогулянка

Полтавський літературно-меморіальний музей В. Короленка

1903 р. В. Короленко з родиною оселився в м. Полтаві в будинку по Мало-Садовій вулиці, 1 (нині вулиця В. Короленка). 27 липня 1928 р. за ініціативою сім'ї письменника та за підтримки працівників Полтавського краєзнавчого музею в будинку митця була відкрита виставка «Життя і творчість В. Короленка». У 1940 р. ця виставка набула статусу Літературно-меморіального музею. Матеріали для нього надали родичі письменника. У роки Другої світової війни найцінніші експонати були

Полтавський літературно-меморіальний музей В. Короленка. м. Полтава

вивезені до м. Свердловська (Росія), куди виїхала й родина В. Короленка, щоб зберегти спадщину митця. 25 грудня 1946 р., до 25-річчя від дня смерті письменника, Літературно-меморіальний музей В. Короленка знову відчинив свої двері. У фондах музею зібрано понад 11 тисяч експонатів: унікальні фотографії, документи, меморіальні речі, книжки з особистої бібліотеки митця, зразки образотворчого мистецтва тощо.

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про події, що сталися в житті Петра Попельського. **2.** Як його виховували в дитинстві? Хто або що впливали на формування його свідомості й таланту? **3.** Зустріч з якими людьми та які події зумовили внутрішні зміни героя? Наведіть цитати. **Читацька діяльність. 4.** Виразно прочитайте описи природи. Знайдіть засоби виразності в них. Як Петрусь сприймав природу? **5.** Розкрийте ставлення головного героя до мистецтва. **6.** Поясніть, як він зумів досягти успіхів у мистецтві. **Людські цінності. 7.** Що таке моральний вибір у житті? Який вибір роблять головні герої твору (Петро, Евеліна, Максим)? **8.** Як ви розумієте поняття «милосердя», «совість», «добро», «життєве призначення»? В образах яких героїв вони виявляються? **Ми — громадяни. 9.** Пригадайте, які пам'ятки та події з історії України згадані в повісті В. Короленка «Сліпий музикант». Прокоментуйте. **Сучасні технології. 10.** За допомогою інтернету доберіть світлини картин української природи, Києва, храмів, де, імовірно, відбуваються події повісті. Доберіть до них цитати з тексту. Прокоментуйте. **Творче самовираження. 11.** Усно опишіть (або намалуйте) образи й картини, які постають у вашій уяві, коли ви слухаєте улюблену українську народну пісню. **12.** Порівняйте звучання різних музичних інструментів, згаданих у творі, — дудки, церковних дзвонів, фортепіано (можете скористатись інтернетом). **Довкілля та безпека. 13.** Поясніть слова дядька Максима: «У малого немає очей, згодом не буде ні рук, ні ніг, ні волі...» У прямому чи переносному значенні використано слова *очі, ноги*? **14.** Чого вас навчила життєва історія Петра Попельського? Чи є він прикладом творчої реалізації особистості? **Навчаємося для життя. 15.** Як ви розумієте поняття «егоїзм» і «егоїст»? Поміркуйте, чим вони небезпечні. **16.** Напишіть лист (від імені дядька Максима або Евеліни), у якому будуть поради щодо «лікування» егоїзму. **17.** Доведіть, що Петрусь був духовно зцілений не лише за допомогою мистецтва, а й любов'ю близьких людей.

Радимо прочитати

Короленко В. Г. Діти підземелля. — Київ, 1983.

ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

Мацуо Басьо

1644–1694

Те, що ми називаємо поезією, живе в нашому серці.
Пісня солов'я, плюскіт жабки, рух струмка — усе
має свою поезію та творить її.

Кі-но-Цураюкі

Життя Японії неможливо уявити без поезії. Одна з найдавніших традицій у цій країні — довіряти свої почуття й думки віршам. Поетичні рядки тут можна знайти скрізь: на картинах, дерев'яних ляльках, рушниках, серветках тощо. Коли цвіте сакура, усі японці стають поетами, приколюють папірці зі своїми віршами до квітучих дерев або голосно їх декламують. З усіх майстрів японської поезії найвідомішим є Мацуо Басьо, про якого знають навіть найменші мешканці країни.

У японців заведено називати спочатку прізвище, а вже потім ім'я людини. Тому *Мацуо* — прізвище поета, який народився 1644 р. в м. *Iga-Ueno* (нині *Iga*) на острові *Хонсю* (Японія). Хлопчика назвали *Дзінсітіро*, а коли він досяг повноліття, його стали називати *Мунефуса*. Басьо — це літературний псевдонім митця. У середині XVII ст. в Японії стихли війни, почали розвиватися наука, ремесла та різні види мистецтва. А колишні воїни — самураї — стали заробляти на життя не мечами, а мирними справами. Батько та старший брат Мунефуса, самураї за походженням, викладали каліграфію. Перші вірші Мунефуса написав «за компанію» зі своїм другом — *Тодо Йошітада*, сином володаря замку в *Iga-Ueno*. Хлопці разом росли, а задля розваги писали вірші. Утім, юний друг майбутнього митця раптово помер, і він із щемом у серці пішов із рідного міста шукати щастя в *Едо* (стара назва *Токіо*). На той час йому було 28 років. Знайти роботу було нелегко, та все ж таки Мацуо Басьо зміг улаштуватися

Музей Мацуо Басьо. м. *Токіо* (Японія)

вчителем поезії. Проте йому не сиділося на місці. Він багато мандрував різними містами Японії та отримав нові враження, що навечно закарбувалися в його коротеньких віршах — *хайку*. Ця поетична форма була відома й раніше, але саме Мацуо Басьо зробив її довершеною.

Великий вплив на творчість митця справила філософія *дзен* — напрям буддизму¹. Для цієї філософії притаманне внутрішнє самоспоглядання, надання пріоритету духовному, пошук

¹ *Буддизм* — давнє релігійно-філософське вчення, засноване на вірі в Будду й у духовне пробудження; поширене в Японії, Китаї та інших східних країнах.

«просвітлення», що може відкрити сенс усього сущого. У поезії Мацуо Басьо прагнув пізнання глибинної сутності речей, тому його не випадково називають *поетом-філософом*. Через опис природних явищ і деталей зовнішнього світу в його віршах завжди прихований глибинний зміст.

Поет став відомим, але потерпав від бідності. Тому один з його учнів, син багатого торговця, умовив батька подарувати вчителю невелику хатинку біля озера в передмісті Едо — Фукаґава. Посадивши біля хижки бананові дерева, назвавши її Басьо-ан («Бананова хатинка») і взявши собі відповідний псевдонім — Басьо (означає «бананова пальма», чи «бананове дерево»), письменник відчував себе щасливим, бо мав змогу творити.

Мацуо Басьо помер у мандрах 1694 р. Він вирушив у подорож до м. Осаки. Помер в оточенні своїх учнів. Його поховали в храмі Йошінака (нині префектура Шіра).

Літературна прогулянка

Багатогранна краса

У Японії існують особливі поняття для позначення того, що ми називаємо красивим. *Сабі* означає красу давнини, те, що має відбиток часу (тому японці, наприклад, милуються давнім храмом або навіть каменем, який кілька століть пролежав в одному місці й покритися мохом). *Вабі* означає принадливість буденного, звичайного (тому для японців можуть бути красивими будь-яка польова квітка, рідне помешкання чи предмети вжитку і т. д.). А *шібуї* — це краса, у якій поєднуються природність і стримана вишуканість. Японці дуже цінують неяскову красу.

У самому центрі Токіо в районі Котō створено Музей Мацуо Басьо. Довкола вирує сучасне місто, а тут — тиша та поезія.

Хайку — традиційний жанр японської поезії; неримований вірш, що складається з трьох рядків: у першому — 5 складів, у другому — 7, у третьому — 5. *Характерні ознаки хайку*: стислість; зв'язок життя або станів людини з природою; утілення краси природного й повсякденного; прийоми малювання словом (миттєві враження, зорові та звукові образи); підтекст; філософський зміст.

Мистецтво натяків

Поезія японців дуже незвична для європейців. Вона нерідко нагадує малюнок, створений тушшю лише кількома штрихами або на мокрому папері, і залишає великий простір для роздумів читача. У ній немає рими, але мають значення ритм (дуже простий), кількість складів і лаконізм. А ще вона сповнена натяків, недомовленостей та іносказань. Японською цей прийом називається *юген* (словами сказати мало, а змісту висловити багато). Те, про що європейець скаже відверто (що він любить і відчуває, чого прагне і т. д.), у японських віршах буде висловлено через підтекст, тобто не прямо, а через образи природи, зовнішні деталі тощо.

Готуємося до читання

У японській поезії використовують так звані «сезонні слова», що відповідають кожній порі року. Знайдіть ці «сезонні слова» у хайку Мацуо Басьо. Які душевні стани (емоції, почуття) відтворюють картини природи у віршах митця?

Хайку

* * *

Як шумить-гуде банан,
як у кадуб капа дощ —
чую цілу ніч.

* * *

Пуцу коня вбрід —
полегесеньку впишуть
в літній краєвид.

* * *

В мандрах весь і вмру...
Вітер в душу наганя
холод і журу.

(Переклад Миколи Лукаша)

Коукеї Кодзима.

Літо в Японії. 2000-ні роки

* * *

Чужина чужа —
знов мандрую у світи...
Мжить осіння мжа.

* * *

Мандрівник — і все:
це тепер моє ім'я.
Йде осінній дощ.

* * *

На голій гілці
самотній ворон тихо старіє.
Осінній вечір.

* * *

Чом так постарів
я цієї осені?
Птиці, хмари.

* * *

Отакий я єсть:
глянь на росяні дзвонки —
то й сніданок весь.

(Переклад Миколи Лукаша)

* * *

Перед вродою квітів
соромно стало місяцю —
Сховався за хмаркою.

* * *

Вище від жайворонка
відпочиваю в небі. —
Гірський перевал!

* * *

І зимування — свято,
якщо в твоєму серці —
квітуха слива!

*(Переклад
Геннадія Туркова)*

*Коукеї Кодзима. Осінь в Японії.
2000-ні роки*

*Коукеї Кодзима. Весна в Японії.
2000-ні роки*

* * *

Мій капелюше плетений, вперед!
Ти справжню сакуру
у Йосіно¹ побачиш!

* * *

У той же день, що й Будда,
народилось
на божий світ маленьке оленя!

(Переклад Івана Бондаренка)

Цвітіння сакури в Японії

Компетентності

Обізнаність. 1. У чому полягає своєрідність японської поезії? Чим вона відрізняється від української? **2.** Які факти життя та творчості Мацуо Басьо вас зацікавили? Визначте, який внесок зробив поет у світову поезію. **3.** Дайте визначення хайку. Назвіть його провідні ознаки (на прикладі вашого улюбленого вірша). **Читацька діяльність. 4.** Виразно прочитайте ваше улюблене хайку Мацуо Басьо. До яких роздумів воно вас спонукало? Які картини виникли у вашій уяві? **5.** Які традиційні для японської поезії образи використовує Мацуо Басьо? Розкрийте їхній зміст. **6.** Доведіть, що Мацуо Басьо вміє малювати словом. **Людські цінності. 7.** Розкрийте розуміння краси японцями. Наведіть приклади понять «юген», «сабі», «вабі», «шібуї». **Ми — громадяни. 8.** Порівняйте розуміння краси японцями й українцями. Наведіть приклади традиційних національних образів Японії та України. **Сучасні технології. 9.** За допомогою інтернету знайдіть інформацію про японські свята, пов'язані з поезією та замилюванням природою. Підготуйте розповідь у супроводі сучасних світлин. **10.** Доберіть до хайку Мацуо Басьо репродукції японських художників або світлини. Прокоментуйте. **Творче самовираження. 11.** Самостійно складіть 2–3 хайку, дотримуючись особливостей цього жанру. Створіть малюнки до власних віршів.

Радимо прочитати

Коник, равлик і зозуля: Японські поети-класики — дітям / переклад з японської І. Бондаренка. — Тернопіль, 2011.

Мацуо Басьо. Поезії / переклад Г. Туркова. — Київ, 1991.

Мацуо Басьо. Лірика // Від Боккаччо до Аполлінера / переклади М. Лукаша. — Київ, 1990.

Ніколенко О. М., Філіна І. О. Філософія життя в китайській та японській літературах. — Харків, 2003.

¹ *Йосіно* — мальовничий гірський масив, розташований на півдні від м. Нари, що славиться квітом гірських вишень.

Роберт Бернс

1759–1796

Бернс — поет великий і народний.

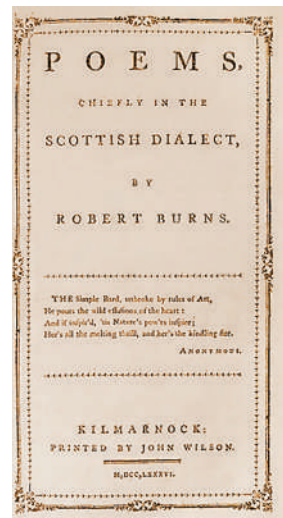
Тарас Шевченко

Щороку 25 січня мешканці Шотландії готують святкову вечерю (її називають *Burns Night*), яку присвячують національному поетові Шотландії — Р. Бернсу. Люди всією країною відзначають день народження великого патріота, чий заклик: «Гей, шотландці!» — сповнює гордістю серце кожного, хто любить свою Вітчизну й пишається її традиціями. Р. Бернс — поетичний голос Шотландії, яка майже два тисячоліття відстоювала свою незалежність.

Роберт Бернс народився 25 січня 1759 р. в с. Аллоуей біля м. Ейра на півдні графства Ейршир (Шотландія). Вільям Бернс, батько поета, для своєї великої родини збудував хатинку під солом'яною стріхою. Працьовитий та освічений фермер мріяв про заможне життя й хорошу освіту для сімох дітей, проте бідність і виснажлива сільська праця відривали дітей від навчання. Батько навчив дітей читати, писати й дав їм перші уроки християнської моралі. Мати, Агнес Браун, розповідала дітям шотландські легенди та казки, співала народні пісні. Тітонька Бетті, яка жила в родині, ознайомила племінників із давніми віруваннями й традиціями шотландців.

Незважаючи на значні перерви в шкільних заняттях, Роберт опанував французьку мову, латину й математику. Усе життя він навчався, багато читав, збирав і досліджував шотландські балади, легенди та пісні. Свої перші вірші поет написав під час сільської праці, адже з 12 років хлопець працював на батьківській фермі. Талановитий юнак скрізь знаходив теми для своїх віршів. Його поетичні твори вразили співвітчизників щирістю почуттів і ритмами народної творчості. Митець узяв їх із пісень і балад свого народу й подарував усьому світові.

Перша збірка поета «Вірші на шотландському діалекті» (*“Poems in the Scottish Dialect”*) видана 1786 р. Твори були написані шотландською народною мовою, яку на той час вважали діалектом¹. Р. Бернс захистив право рідної мови на існування і змусив увесь світ відчувати її красу, багатство та милозвучність. Вірші принесли поетові визнання. Його запросили до Единбурга — столиці Шотландії. Певний час він намагався поєднати світське життя, державну службу та літературну творчість. Проте невдовзі зрозумів, що для натхнення

Обкладинка до першої збірки віршів Р. Бернса. 1786 р.

¹ *Діалект* — різновид національної мови, засіб спілкування людей, об'єднаних спільною територією, культурними традиціями, соціальною спільністю тощо.

Йому потрібні повітря рідного краю, любов і підтримка сім'ї. Він здійснив кілька подорожей гірською Шотландією, після чого оселився на фермі Еллісленд із дружиною Джин і дітьми. Р. Бернс із радістю знову взявся за віршування. А ще він, як і його батько, мріяв поєднати здорову працю з духовним розвитком своїх дітей. Однак ці плани не здійснилися. Сил і здоров'я в поета було вже мало, він залишив ферму й останні роки прожив у м. Дамфрісі. Поет помер у 1796 р.

«Для мене слава Твоя священна...» — так написав про Р. Бернса англійський поет Дж. Кітс. Так можуть сказати й мільйони поціновувачів творів видатного шотландця.

Ліричний герой — головний образ, персонаж ліричного твору (як правило, віршованого), ліричне «Я» поета. На відміну від героїв повістей або романів, автор детально не змальовує ліричного героя, не називає його, а зображує лише його враження, настрої та думки. Ліричний герой може бути наближеним до автора своїми почуттями й роздумами, виявляти авторську точку зору, але ототожнювати їх не можна. Якщо в автора є реальна біографія, то в ліричного героя особлива «біографія» — лірична, тобто така, що розкриває передовсім його внутрішній стан. Образ ліричного героя створюється за допомогою спеціальних художніх засобів, а саме: зображення переживань, настроїв, думок; зміни внутрішніх станів; пейзаж; поетична мова (епітети, метафори, порівняння, будова речень, повтори тощо).

Слова з вірша Р. Бернса “My heart’s in the Highlands...” — це рядок із шотландської пісні “The Strong Walls of Derry” («Міцні мури Деррі»). У приспіві об’єдналися почуття й думки ліричного героя — безмежна любов до рідних краєвидів, пам’ять про героїчне минуле. Англійською слова *heart* (серце) і *Highlands* (Хайлендс) співзвучні, вони нагадують назву країни та її мешканця.

Літературна прогулянка

Хайлендс і Лоулендс

Шотландія складається з двох історико-географічних частин: *Хайлендс* (дослівно — верховина) і *Лоулендс* (дослівно — низовина). Гірська частина — це суворий край із безлюдними долинами. З давніх-давен гори захищали країну від завойовників, давали притулок, їжу й водночас загартовували мужність і волю шотландців. На цій землі народилося чимало хоробрих воїнів, видатних дослідників, політиків, винахідників. Хайлендс укритий лісами та гірськими річками. Поміж схилами розташовані озера, серед яких — Лох-Ломонд, Лох-Несс (шотландською *Loch* — озеро).

Замок Аркарт на березі озера Лох-Несс (Шотландія)

Які слова повторюються у вірші? Чи випадкові повтори у творі?

«Моє серце в верховині і душа моя...» (1789)

Моє серце в верховині і душа моя,
 Моя дума в верховині соколом буя¹,
 Моя мрія в гори лине навздогін вітрам,
 Моє серце в верховині, де б не був я сам.
 Будь здорова, верховино, любий рідний край,
 Честі й слави батьківщино, вольності розмай²!
 Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
 Моє серце в верховині і моя любов.
 Прощавайте, сині гори, білії сніги,
 Прощавайте, темні звори³ й світлії луги!
 Прощавайте, пущі дикі й тіняві гаї,
 Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручаї!
 Моє серце в верховині і душа моя,
 Моя дума в верховині соколом буя,
 Моя мрія в гори лине навздогін вітрам,
 Моє серце в верховині, де б не був я сам.

(Переклад Миколи Лукаша)

Farewell to the Highlands, farewell to the North,
 The birth-place of Valour, the country of Worth;
 Wherever I wander, wherever I rove,
 The hills of the Highlands for ever I love.

Chorus

My heart's in the Highlands, my heart is not here,
 My heart's in the Highlands, a-chasing the deer;
 Chasing the wild-deer, and following the roe,
 My heart's in the Highlands, wherever I go.

Farewell to the mountains, high-cover'd with snow,
 Farewell to the straths and green vallies below;
 Farewell to the forests and wild-hanging woods,
 Farewell to the torrents and loud-pouring floods.

Chorus

¹ *Бу́яти* — 1) виявлятися на повну силу, бути в розквіті; 2) бути неспокійним, вирувати, бушувати; 3) вільно носитися, літати, ширяти.

² *Розма́й* — 1) те, що розвивається, в'ється, летить у різні боки; 2) квітка, яка в давнину мала магичне значення як приворотне зілля для коханого, щоб він швидше прийшов; 3) поетичний епітет, що створює піднесений настрій, відчуття польоту, широкого простору.

³ *Зво́ри* — 1) урочища, ущелини, міжгір'я, вузькі долини між горами (переважно з потоком); 2) непрохідне місце, провалля. Це діалектне слово вживають у районі Українських Карпат.

Поетичний образ серця

Поетичний образ серця у вірші Р. Бернса — це душа, пам'ять, мова ліричного героя, який назавжди залишив цей образ у горах. Ані чужина, ані смерть не здатні розірвати цей союз. Поет створив напрочуд динамічний образний світ, який змінюється разом із настроями ліричного героя. Ми відчуваємо сум прощання, захоплення красою, гордість за країну, прагнення високого польоту. Серце-душу він порівнює з оленем (*wild deer*) — символом гірської Шотландії. М. Лукаш у перекладі вірша використав образи вітру й сокола, які теж утілюють відчуття висоти та швидкості. Поміркуйте, де може знаходитися ліричний герой, коли на прощання оглядає верховину? Спочатку він бачить гори, укриті снігами, потім погляд спускається вниз і зосереджується на лісах і річках, які об'єднують дві частини Шотландії. Точка зору ліричного героя охоплює весь гірський простір у русі, і це ще раз підкреслює безмежність його серця в любові до рідної країни.

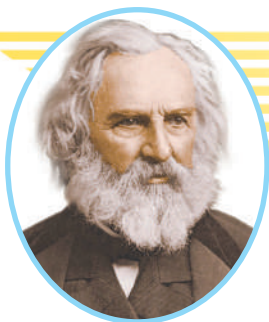
Краєвид Хайлендса (Шотландія)

Компетентності

Обізнаність. 1. Якими ви уявляєте Шотландські гори — Хайлендс? 2. Назвіть ознаки народної пісні у вірші Р. Бернса. **Читацька діяльність.** 3. Опишіть настрої ліричного героя, утілений у творі. Яким ви уявляєте образ ліричного героя? 4. Знайдіть контрасти у творі Р. Бернса. Визначте їхню роль у тексті. 5. Як перекладач М. Лукаш відтворив народність оригіналу? Які українські слова він використав? **Людські цінності.** 6. Які образи вірша втілюють любов ліричного героя до батьківщини? **Комунікація.** 7. Поясніть останній рядок вірша «Мое серце в верховині, де б не був я сам». Яку ідею втілено в ньому? **Сучасні технології.** 8. За допомогою інтернету доберіть музику та світлини до вірша Р. Бернса. Обґрунтуйте свій вибір. Створіть презентацію або кліп. **Творче самовираження.** 9. Розкажіть, з якими українськими краєвидами пов'язане ваше серце. Образно опишіть їх (*усно*). Створіть малюнки. **Довкілля та безпека.** 10. Розкрийте значення пейзажу у вірші «Мое серце в верховині...». **Навчаємося для життя.** 11. Чому Р. Бернса називають *національним поетом Шотландії*? 12. Кого, на вашу думку, можна назвати національними геніями українського народу? Доведіть.

Радимо прочитати

Бернс Р. Вибране / упорядники П. Кормило, Г. Дика. — Київ, 2010.

Генрі Лонгфелло

1807–1882

Образ Гаявати вчить будувати мирне й прекрасне життя, позбавлене ворожнечі та війн.

Іван Драч

Історія родини Лонгфелло розпочинається з часів появи англійських колоній у Північній Америці. Предки американського поета були купцями, моряками, ремісниками. Г. Лонгфелло надзвичайно любив свою родину, сприймаючи її як частину великої історії країни. Він писав: «Ми всі, як краплинки, зливаємося разом у єдиний потік Сполучених Штатів Америки».

Генрі Водсворт Лонгфелло народився 27 лютого 1807 р. в м. Портленді (штат Мен, США). У сім'ї було восьмеро дітей — чотири брати та чотири сестри. Батько митця, адвокат Стівен Лонгфелло, представляв Портленд у законодавчих зборах, згодом був обраний до конгресу США. З дитинства майбутній письменник любив вивчати іноземні мови та читати книжки.

Юнак навчався в коледжі Боудойн у м. Брансуїку. Закінчивши навчання, поїхав до Європи.

Після повернення до США Г. Лонгфелло викладав мови в коледжі Боудойн, а 1834 р. його запросили на посаду професора в Гарвардський університет, де він читав лекції з літератури, писав статті, укладав підручники з європейських мов і перекладав. Наприкінці 1870-х років митець видав найповнішу в США збірку перекладів «Поезія всіх країн», що налічує 30 томів.

Г. Лонгфелло став одним із найосвіченіших людей свого часу. Його не випадково називають не тільки письменником, а й науковцем, і поліглотом, бо він оволодів дванадцятьма європейськими мовами, у тому числі й давньогрецькою та латиною. Був ерудитом у багатьох галузях, особливо в мистецтві. Письменника обрали членом Іспанської королівської академії та інших наукових товариств світу.

Ще в студентські роки в Г. Лонгфелло виник задум створення великої поеми, яка б розповідала про становлення Америки та її корінне населення — північноамериканських індіанців¹. Багато років він вивчав індіанський фольклор, міфи, легенди, історичні факти, які стали основою його твору. «Пісня про Гаявату», видана 1855 р., відкрила європейцям Америку. У поемі стверджується самотність історії та культури Американського кон-

Родина Лонгфелло

¹ *Індіанці* — загальна назва корінного населення Америки.

тиненту, лунає заклик до миру, єдності, перетворення природи та світу на розумних засадах. Г. Лонгфелло був великим патріотом своєї країни та «громадянином світу», який прокладав мости духовного єднання між різними країнами завдяки художньому слову.

Поєма — великий твір (як правило, віршований), у якому зображені значні події та яскраві характери персонажів. У поемі органічно поєднуються елементи лірики (вираження внутрішніх переживань, мрій, прагнень) та епосу (зображення зовнішніх подій та фактів).

Літературна прогулянка

Чи жив Гаявата насправді?

За основу «Пісні про Гаявату» (англ. “The Song of Hiawatha”) Г. Лонгфелло взяв історичний факт — створення Ліги п’яти ірокезьких племен (приблизно 1570 р.), до якої ввійшли різні індіанські племена. Спочатку Ліга була військовим союзом, але пізніше стала формою колективного правління. Її створення поклато край чварам і внутрішньому розбрату серед племен. Індіанці стали разом вирішувати свої проблеми, спільно діяти проти зовнішніх ворогів. На думку американських істориків, реальний Гаявата теж брав активну участь в організації Ліги. У міфах північноамериканських індіанців Гаявата — першовідкривач багатьох речей, наймогутніший та найсильніший.

Вождь індіанців кроу «Багато подвигів»

Поєма «ПІСНЯ ПРО ГАЯВАТУ». Г. Лонгфелло вивчав історичні праці про життя та культуру індіанців. Цей інтерес він зберігав протягом усього життя. Письменник зустрічався з представниками різних індіанських племен. 1849 р. він познайомився з вождем племені оджибвеїв. Легенди, які почув Г. Лонгфелло від індіанського вождя, були згодом використані в «Пісні про Гаявату». Митець вважав, що звернення до витоків збагатить американську літературу, сприятиме формуванню в читачів почуття національної гордості та єдності. Крім індіанських джерел, митець використовував літературні традиції Європи. Г. Лонгфелло назвав свій твір «поемою великої віри в Америку».

Поєма побудована як казкова біографія Гаявати. У ній розповідається про його божественне походження, подвиги, одруження, про перехід із

А. Родригес. Осіння пісня. Напрукінці ХХ ст.

земного в потойбічний світ (бо справжній герой безсмертний). Використовуючи міфологію, Г. Лонгфелло створив справжній гімн людині, возвеличив її фізичні та моральні якості. Гаявату зображено позитивним героєм. Він — сильний, хоробрий, мудрий, справедливий. Однак головне те, що його справді робить народним героєм, — відданість своєму народові. Гаявата та його друзі постійно дбають про те, щоб забезпечити людям мирне та щасливе життя.

Автор переніс дію твору в XVII ст., коли на Американському континенті з'явилися європейці, тобто почала формуватися нова держава. Письменник свідомо відступив від реальних фактів із метою поетизації образу Америки й утвердження тих моральних і суспільних ідеалів, якими, на його думку, мають керуватись американці в розбудові демократичної держави.

Готуємося до читання

Для чого скликає Гітчі-Маніто індіанців? Які племена згадуються у творі? Що їм сказав Гітчі-Маніто?

Пісня про Гаявату (1855)

Поема

(Уривок)

Перша пісня

Люлька Згоди

На верхів'ї Скель Червоних,
Скель Великого Нагір'я,
Там стояв Життя Владика,
Гітчі-Маніто могутній,
І з верхів'я Скель Червоних
Він до себе звав народи,
Звідусіль людей скликав він.

Від слідів його неслася
І тремтіла в сяйві ранку
Річка, падаючи з кручі
І займаючись мітлою.
І провів перстом Владика
Путь лучкову по долині,
І сказав, провівши, річці:
«Ось тобі навик дорога».
Від червоного бескета
Одломив рукою камінь,
І зліпив із нього люльку,
І оздобив візерунком.
А над річкою він вирвав
Очеретяну стеблину
І цибух зробив для люльки;
І червоною корою
Із лози набив він люльку,

І дихнув на ліс зелений.
І від подиху у лісі
Загойдались раптом віти
І, зустрівшись, зайнялися;
І на горах на високих
Запалив їм Люльку Згоди
Гітчі-Маніто могутній
На ознаку, що на раду
Всі народи він скликає.

Вився дим поволі, тихо
В сяйві сонячного ранку:
Спочатку — мов темна смужка,
Потім — наче синя пара,
Закруглявся у повітрі,
Як зимою ліс верхів'ям,
Сніжно-білими клубками
Плив все вгору, вище й вище,
І торкнувся, врешті, неба,
І розлився, розкотився
В сизих хвилях над землею.

Із долини Тавазента,
Із долини Вайомінга,
Із лісної Тоскалузи,

Від Скелястих Гір далеких,
Від озер Країни Снігу, —
Звідусіль усі народи
Дим угледіли на небі,
Дим, що йшов із Люльки Згоди.

І пророки всіх народів
Їм сказали: «То Поквана!
Цим далеким синім димом,
Що лозою в небі в'ється,
Що рукою наче кличе,
Гітчі-Маніто могутній
Зве до себе на пораду
Всіх людей, усі народи».

По річках, лугах збігались
І збиралися народи:
Йшли Чоктоси і Команчі,
Йшли Гурони і Мендени,
Делавери і Могоки,
Йшли Шошони і Омоги,
Пони йшли і Чорноногі,
Оджибвеї і Дакоти
До Великого Нагір'я
Перед світлі Божі очі.

В зброї всі, в яскравих фарбах,
Як дерева в час осінній,
Наче небо на світанні,
Всі зійшлись вони в долині

З ворожнечою у душах.
В їх очах — смертельний виклик,
В їх серцях — звіряча лютість,
Вікове бажання помсти —
Заповіт страшний від предків.

Але тихо і ласкаво
Подивився Милосердний,
Гітчі-Маніто могутній.
Наче батько, подивився
На дитячу ворожнечу
І простяг над ними руку.
Тінь руки простяг над ними,
Щоб серця їх заспокоїть,
Втихомирити їх душі.

І ясний величний голос,
Як потік, що з гір несеться,
Як потік, що падає в прірву,

Пролунав до всіх народів:
«Діти! Слухайте уважно
Мудре слово і пораду,
Що вам скаже, нерозумним,
Той, хто дав життя всім людям.

Дав я землю вам для ловів,
Дав води вам для рибальства,
Дав ведмедя і бізона,
Дав вам сарну і оленя,
Дав бобра вам і казарку,
Напустив я риби в ріки,
На болота — диких птахів, —
Що ж примушує вас нищити,
Убивать один другого?

Я стомивсь від ваших сварок,
Від незгод і суперечок,
Від кривавих війн народних,
Молитов про помсту люту...
Ваша сила тільки в згоді,
А безсилля — в ворожнечі!
Помиріться ж, мої діти,
Будьте друзями, братами!

І Пророк на землю прийде,
І покаже вам дорогу
До покути, до спасіння.
І ви мусите коритись
Всім його порадам мудрим.
І на зораному полі
Ралом праці і любові
Зійдуть квіти долі-щастя.
Діти! Слухайте Пророка,
Бо потонете у крові,
Бо пов'янете, як листя.

Окуніться ж ви в джерело,
Що сріблиться перед вами,
Змийте фарби, фарби бою,
Змийте з тіла плями крові,
Закопайте свою зброю,
Люльки висічіть з каміння,
Очерету наламайте,
Цибухи зробіть із нього
І, оздобивши їх пір'ям,
Запаліть собі на згоду
І живіть віки братами!»

Так сказав Життя Владика,
 І покидали на землю
 Вояки ганебну зброю,
 Поскидали всі убрання
 Із оленької шкури
 І до берега побігли
 Змити фарби — плями бою.
 Від слідів Творця лилася
 Річка хвилею ясною,
 Обливала кров на тілі
 І, обмивши, червоніла,
 І, спускаючись все нижче,
 З кров'ю змішана, зникала.

Змивши фарби, плями бою,
 Вояки на берег вийшли
 І у землю закопали
 Свої палиці і зброю.

І дітей своїх Владика,
 Гітчі-Маніто могутній,
 Стрів усмішкою ясною.

Із червоного каміння
 Всі зробили мовчки люльки,
 Очерету наламали,
 Цибухи зробили з нього,
 І оздобили їх пір'ям,
 І іти додому стали
 В ту хвилину, як завіса
 Темних хмар заколихалась
 І у дверях світлих неба
 Гітчі-Маніто сховався,
 Оповитий білим димом,
 Білим димом Люльки Згоди.

(Переклад Олександра Олеся)

Літературна прогулянка

Люлька Згоди — національний символ США

Особливого значення в поемі Г. Лонгфелло набуває образ *Люльки Згоди* (англ. the Peace-Pipe). Люлька — традиційний атрибут побуту північноамериканських індіанців. З люлькою вони ніколи не розлучалися: з нею ішли на переговори, її берегли й передавали в спадок. Поет підкреслює міфічне значення Люльки Згоди — її зробив і запалив сам Гітчі-Маніто, подавши людям відповідний знак. Люлька — це втілення ідеї єднання та взаєморозуміння для всіх народів.

Індіанець із люлькою

Камінь Червоної Люльки (США)

Камінь Червоної Люльки — це історична місцевість, національна пам'ятка (штат Міннесота). Це місце є священним для всіх індіанців, адже червоний колір, згідно з міфами та легендами, є не випадковим, бо на цій землі загинуло чимало їхніх пращурів. Здавна індіанці приходили до цього каменя й робили з нього люльки, які використовували в різних церемоніях.

Одним із перших українською мовою «Пісню про Гаявату» переклав письменник *Панас Мирний* у 1899–1900 рр. 1912 р. твір Г. Лонгфелло переклав поет *Олександр Олесь*. 1957 р. в Україні вийшов друком ще один повний переклад поеми Г. Лонгфелло, зроблений *К. Шмиговським*.

Хто такий Гітчі-Маніто?

В індіанській міфології ім'я *Гітчі-Маніто* (англ. Gitche Manito) означає «Великий Дух», «Владика Життя». Індіанці вірили в те, що Він створив світ і править ним. Гітчі-Маніто — це Творець, Батько всіх народів, уособлення добра та мудрості для північноамериканських індіанців. Він пропонує індіанцям жити в злагоді між собою, стати друзями й братами. Ця думка цілком відповідала не тільки прагненням північноамериканських індіанців, а й християнським заповідям, що утверджував Г. Лонгфелло в «Пісні про Гаявату». Індіанці як «діти» одного Великого Духа, Владика Життя, є братами, а брат не може підняти руку на брата, бо це найбільше зло. Ідея братерства поширюється на весь світ: усім людям треба стати братами й припинити війни та ворожнечу.

Компетентності

Обізнаність. 1. Стисло перекажіть текст першої пісні поеми. Визначте частини сюжету, назвіть їх. **Читацька діяльність. 2.** Визначте у творі ознаки пісні, казки, міфу. **3.** Доведіть, що «Пісня про Гаявату» — це поема. **4.** Охарактеризуйте образ Гітчі-Маніто. **Людські цінності. 5.** Яку ідею втілено в образі Люльки Згоди? **Ми — громадяни. 6.** Наведіть аргументи, якими Гітчі-Маніто переконує індіанців жити в мирі. Поміркуйте, які з них є актуальними для сучасного світу. **Сучасні технології. 7.** За допомогою інтернету з'ясуйте особливості вбрання та озброєння північноамериканських індіанців, прочитавши першу пісню поеми. Випишіть незнайомі слова, розкрийте їхній зміст, доберіть ілюстрації або світлини. **Творче самовираження. 8.** Створіть малюнки до першої пісні поеми. Розкажіть про епізоди, зображені на них. **Лідери та партнери. 9. Робота в групах.** Підготуйте розповіді (або презентації) на теми: 1) історія північноамериканських індіанців; 2) традиції та вірування індіанців; 3) їхній побут і спосіб життя; 4) образи індіанців у кіно. **Довкілля та безпека. 10.** Поясніть небезпеки розбрату та війни. Чим це загрожує суспільству та людям? **Навчаємося для життя. 11.** Що ви знаєте про Організацію Об'єднаних Націй? Уявіть, що ви — генеральний секретар ООН. Створіть промову, у якій переконайте представників різних держав припинити військові конфлікти, жити в мирі та злагоді.

Радимо прочитати

Лонгфелло Г. В. Пісня про Гаявату /переклад К. Шмиговського. — Київ, 1957.

Лонгфелло Г. В. Пісня про Гаявату /переклад Олександра Олеся. — Київ, 1999.

Джанні Родарі

1920–1980

Щоб діти швидко росли, дорослі годують їх кашею, а я раджу читати книжки — без цієї їжі діти не ростуть.

Джанні Родарі

Людей усього світу приваблює не тільки природна краса Італії. Славетна історія та багата культура Стародавнього Риму викликають бажання приїхати до Італії. Письменник Дж. Родарі любив свою батьківщину, вивчав її пам'ятки, але бачив у них не тільки величну історію, а й проблеми сучасних людей.

Джанні Франческо Родарі народився 23 жовтня 1920 р. в м. Оменї (Італія). Його батько працював пекарем. Проте він рано помер, і синам довелося забути про навчання та свої захоплення. Джанні здобув освіту в семінарії, там учнів одягали й годували безкоштовно. Потім юнак працював учителем початкових класів. Йому було лише 17 років, коли він уперше зайшов до класу. Молодий учитель намагався зробити навчання цікавим і веселим. Йому подобалося, коли учні на уроках вигадують, фантазують і грають. Учителювання Дж. Родарі перервала Друга світова війна. Він воював проти фашизму за визволення Італії в лавах Руху Опору. Після закінчення війни Джанні не повернувся до школи, йому запропонували створити дитячу сторінку відомої в країні газети «Уніта» («Єдність»). У межах цього видання Дж. Родарі продовжив уроки вигадки й цікавої гри вже з дітьми всієї Італії. У казках і віршах письменник порушував серйозні проблеми повоєнної країни, де було багато голодних і бездомних дітей. Усесвітнє визнання прийшло до Дж. Родарі після виходу у світ казки «Цибулино» (1951). Діти різних країн полюбили відважного хлопчика-цибулинку, який навів лад у фантастичній фруктово-овочевій країні, провчив цитрусових нероб і дурисвітів, захистив своїх працюючих родичів і друзів. Дітвора полюбила й іншого героя — володаря чарівного голосу з казки «Джельсоміно в Країні Брехунів» (1959). Твори Дж. Родарі — це казки ХХ ст., у них завжди добро перемагає зло.

Обкладинки до видань творів Дж. Родарі

У 1970 р. митець отримав найвищу винагороду для дитячих письменників і художників — Міжнародну премію імені Г. К. Андерсена. На врученні високої нагороди Дж. Родарі сказав: «Художні твори — як давні, так і сучасні — виховують розум, розвивають уяву й дарують дітям ключі від таємниць світу». А як на вашу думку?

Вірш «ЛИСТІВКИ З ВИДАМИ МІСТ». Цей вірш умовно можна поділити на дві частини. У першій ідеться про красу Італії, її історичні й архітектурні дива. У нашій уяві постають пам'ятки культури й історії Стародавнього Риму, звучить спів венеціанських гондольєрів і неаполітанців. Однак настрої вірша змінюється після запитання: «Чи так воно вийде?» Це ніби тимчасова зупинка для того, щоб автор перегорнув листівку й показав країну без прикрас — «без глянцю». У ліричного героя болить душа за тих італійців, які важко працюють і бідно живуть. Справді, чи завжди весело гондольєрові возити туристів вузькими каналами Венеції або маленькому неаполітанцю співати для туристів? Синьйорам, до яких звертається ліричний герой, треба швидко крутити головами: «Хто скаче, хто плаче...» Так автор нагадує туристам про мешканців країни, про життєві проблеми звичайних людей.

Літературна прогулянка

Мистецькі пам'ятки Італії

За часів античності зародилися народні форуми, олімпійські ігри та бої гладіаторів. Тієї доби панував розквіт мистецтва й водночас відбувалися жорстокі події (війни, боротьба імператорів тощо). Нині на площах Рима, вулицях Мілана та Неаполя, біля каналів Венеції можна просто неба — завдяки архітектурі міст — вивчати всесвітню історію й розвиток мистецтва. Ці славетні міста залишаються джерелом натхнення для багатьох письменників. Рим називають «Вічним містом», а Венеція, за словами Лесі Українки, є «царицею моря і краси». Італія пишається своєю музичною культурою. На весь світ линуть народні неаполітанські пісні. Нам відомі традиційний Венеціанський карнавал і вишукана італійська опера.

м. Венеція (Італія)

м. Мілан (Італія)

Готуємося до читання

Покажіть на мапі міста Рим, Пізу, Мілан, Геную, Венецію, Неаполь. За допомогою інтернету й довідників з'ясуйте, чому вони приваблюють туристів усього світу.

Листівки з видами міст (1960)

Поштові листівки з видами міст
 Купує в Італії кожен турист.
 Ось Рим — Колізей¹, Капітолій² і Форум³...
 Мілан із славетним готичним собором.
 Ось Піза з своєю похилою вежею,
 Венеція-кряля з каналів мережею,
 Ось Генуя — гавань, палаци блискучі,
 Неаполь — затока, Везувій⁴ димучий...
 Чудово! Прекрасно! Розкішні види!
 А глянь за картинки — чи так воно вийде?
 Чи справді в Венеції тільки й роботи —
 Гондоли⁵ ганять і співають без турботи?
 Чи справді безжурні неаполітанці
 Тільки те й знають, що гулі і танці?

Не вірю я чужим речам,
 А вірю я своїм очам,
 Дозвольте, синьйори, самому розглянутися
 На всі ті міста — у природі, без глянцю.

Хай сам подивлюся,
 Хай сам я побачу,
 Кому як живеться,
 Хто скаже, хто плаче,

м. Неаполь (Італія)

¹ *Колізеї* (латин. *Colosseum*) — амфітеатр, пам'ятка давньоримської культури, розташований у Римі, побудований у I ст. н. е. для розважальних видовищ, зокрема гладіаторських боїв.

² *Капітолій* — один із семи пагорбів, на яких виник Стародавній Рим. На Капітолії розташовані Капітолійський храм, сенат, форум.

³ *Форум* — площа в Стародавньому Римі, на якій збирався народ для обговорення важливих суспільних питань.

⁴ *Везувій* — діючий вулкан поблизу Неаполя.

⁵ *Гондла* — човен; один із символів італійського міста на воді — Венеції.

Хай сам я узнаю,
 Хто як міркує,
 Хто діло робить,
 Хто байдикує,
 Хто на роботу йде не снідавши,
 Хто спать лягає не обідавши,
 Та ще й на камені голому,
 Бо ніде прихилити голову...

Погляньте і ви за картинки, синьйори:
 Картинки веселі, життя — суворе.

(Переклад Миколи Лукаша)

Компетентності

Обізнаність. 1. Які різні картини Італії відобразив у вірші поет? 2. Які проблеми людського життя порушує автор? **Читацька діяльність.** 3. Як ви зрозуміли вислів *без глянцю*? У якому значенні його використав поет? 4. Визначте контрасти, розкрийте їхню роль у творі. 5. Доведіть, що твір Дж. Родарі є віршем. 6. Сформулюйте основну думку твору. **Людські цінності.** 7. Яка Італія для ліричного героя вірша є справжньою? Хто викликає в нього іронію? А кому він співчуває? Наведіть цитати. **Комунікація.** 8. Поділіться враженнями про власні мандрівки, спостереженнями за культурою та життям мешканців інших міст. Покажіть і прокоментуйте зроблені вами фото або малюнки. **Ми — громадяни.** 9. Яку листівку з краєвидом України ви б надіслали своїм друзям за кордон? Намалюйте й прокоментуйте. **Сучасні технології.** 10. Назвіть міста та пам'ятки Італії, які згадав у вірші Дж. Родарі. За допомогою інтернету з'ясуйте, чим вони всесвітньо відомі. 11. За допомогою інтернету та словників розкрийте значення слів *готичний собор, гондола, гондольєр, Везувій*. **Творче самовираження.** 12. З'ясуйте, як треба називати мешканців таких міст: Рим, Піза, Мілан, Генуя, Венеція, Неаполь (чоловіків і жінок). Складіть речення. **Навчаємося для життя.** 13. Коли ви збираєтеся в подорож, як ви готуетесь до неї, які цілі ставите? Підготуйте поради, як найкраще дізнатися про інший край та життя людей у ньому. 14. Як ви зрозуміли останній рядок вірша «Картинки веселі, життя — суворе»?

Радимо прочитати

Родарі Дж. У небі і на землі / переклади Г. Кочура і М. Лукаша. — Київ, 1990.

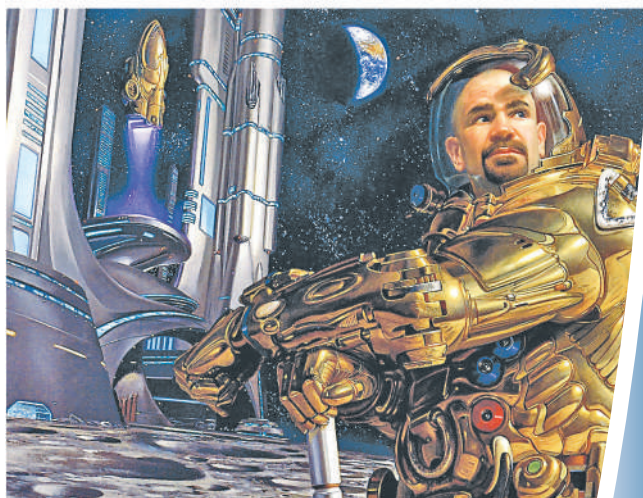
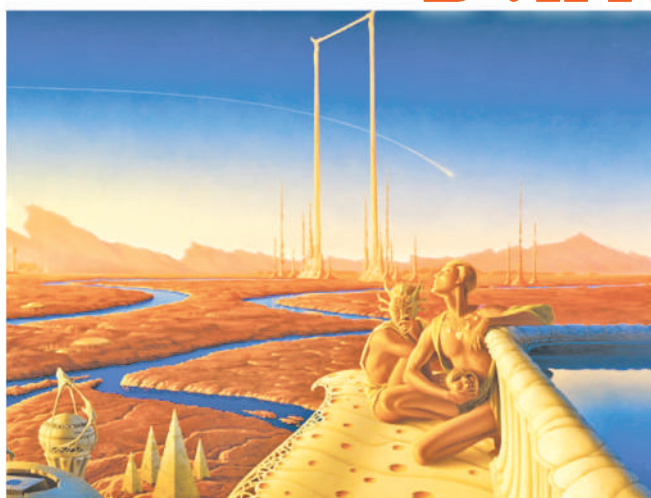
Родарі Дж. Планета новорічних ялинок / переклад І. Корунця. — Київ, 1977.

Родарі Дж. Пригоди Чиполіно / переклад П. Тарашука. — Київ, 2011.

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО В ЛІТЕРАТУРІ

Рей Бредбері

1920–2012

Майбутнє не має певних і завершених форм, вони будуть такими, якими їх створимо ми.

Рей Бредбері

Американський фантаст Р. Бредбері написав понад 400 творів (оповідання, романи, вірші, п'єси), у яких створено художній образ майбутнього. Якими люди придуть у третє тисячоліття? Які цінності вони принесуть у нову добу? Чи збережуть у поступі технічного прогресу доброту, милосердя, красу та гідність? Ці проблеми, якими переймався митець, стосуються долі кожного з нас і Всесвіту загалом.

Рей Дуглас Бредбері народився 22 серпня 1920 р. в м. Вокігені (США, штат Іллінойс). З дитинства любив читати книжки. Уже у 12 років почав писати власні твори. Юний Рей створив кілька версій продовження творів Е. Берроуза, Ж. Верна та Г. Веллса — відомих представників наукової та соціальної фантастики. 1947 р. вийшла друком перша збірка оповідань Р. Бредбері «Темний карнавал». Світове визнання прийшло до письменника в 1950 р. після виходу у світ повісті «Марсіанські хроніки», у якій розповідається про опанування космосу. У наступних творах («Усе літо за один день», «Калейдоскоп», «Канікули», «Кульбабове вино», «451 градус за Фаренгейтом» та ін.) митець порушує важливі проблеми розвитку людської цивілізації, збереження природи та культури. Його надзвичайно тривожило знецінення духовності й занепад моралі в процесі стрімкого розвитку техніки. Він вважав, що людина, яка користується найсучаснішими приладами, але втратила людяність, є небезпечною для світу.

Р. Бредбері з президентом США Дж. Бушем та його дружиною

Талант митця визнаний у всьому світі. Р. Бредбері отримав найвищу нагороду США в галузі художньої літератури — Пулітцерівську премію. Він також нагороджений ордемом «Мистецтво та література», відзначений у Голлівуді за досягнення в галузі кіно. У США започатковано Премію Рея Бредбері за створення фантастичних кіносценаріїв.

Останні роки він був прикутий до інвалідного візка, але не залишав творчості. Письменник помер 5 червня 2012 р. в м. Лос-Анджелесі (США).

Ознайомлення українських читачів із творами Р. Бредбері започаткував журнал «Всесвіт», де 1962 р. були опубліковані «Марсіанські хроніки». З того часу твори письменника постійно друкують в Україні — у періодиці й окремими

виданнями. Твори українською мовою перекладали *Є. Крижевич, В. Митрофанов, О. Терех, Б. Салик* та ін.

Конфлікт (художній) — зіткнення в художньому творі протилежних поглядів (позицій, ідей, інтересів), що призводить до загострення суперечностей, активних дій, боротьби. Конфлікт буває *зовнішнім* (зіткнення персонажів між собою або персонажів із світом загалом) і *внутрішнім* (складна боротьба різних начал у душі людини).

Соціальна фантастика — різновид фантастики, у якому висловлено роздуми (або припущення) щодо теперішньої та подальшої долі суспільства, людської цивілізації, Усесвіту. У деяких творах поєднуються ознаки наукової та соціальної фантастики (наприклад, у творах Г. Веллса, Р. Бредбері та ін.).

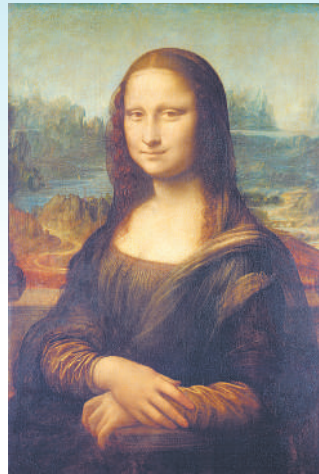

Роздивіться репродукцію картини «Мона Ліза (Джоконда)» Л. да Вінчі. Дайте відповіді на запитання. **1.** Як ви думаєте, хто зображений на цьому полотні? **2.** Опишіть вираз обличчя Мони Лізи. **3.** Що, на вашу думку, утілює усмішка Джоконди? **4.** Доберіть 3–4 прикметники для опису її усмішки. **5.** Охарактеризуйте пейзаж, створений художником.

Літературна прогулянка

Таємниця Джоконди

«Мона Ліза (Джоконда)» (1503–1506) — одна з найкращих картин видатного італійського майстра *Леонардо да Вінчі*. Він був не тільки художником, а й науковцем і винахідником, який на багато років випередив свій час. Л. да Вінчі експериментував і в галузі живопису, створивши «Мону Лізу (Джоконду)» на викривленій поверхні дерев'яної дошки за допомогою спеціальних фарб і прийомів, що дало незвичний ефект. Де б не стояв глядач, здається, що Джоконда завжди дивиться саме на нього. А вираз її обличчя ніби змінюється... Спочатку вважали, що на картині створено портрет реальної жінки — Мони Лізи, дружини багатого купця П'єтро Франческо дель Джокондо з Флоренції (Італія). Однак згодом з'явилися інші версії. Начебто на картині зображено якусь поважну особу, ім'я якої не можна було називати. Говорили й про те, що Л. да Вінчі нібито створив власний автопортрет. Ще й тепер виникають нові версії... Протягом віків Джоконду сприймали по-різному. Одні вважали її красивою, другі — потворною, треті — глузливою, четверті — доброю і т. д. За різних часів її називали чоловіком і жінкою, реальною людиною та інопланетянкою (тим більше, що вона зображена на тлі фантастичного пейзажу), молодою і старою, гарною і відражливою, доброю і злою. Кожний сприймає Джоконду по-своєму.

Л. да Вінчі.
Мона Ліза (Джоконда).
1503–1506 рр.

Літературна прогулянка

«Мона Ліза (Джоконда)» — це не портрет коханої жінки. Це роздуми художника про людину, світ, самого себе, про боротьбу Бога та диявола, яка постійно триває в суспільстві й у душі особистості. Отже, це своєрідний портрет усього людства й кожного з нас. Усмішка Джоконди назавжди залишиться загадкою. То не є вияв радості чи задоволення, Джоконда не всміхається у звичному розумінні. У неї особливий вираз обличчя — дуже багатозначний. «Ми бачимо Джоконду такою, якими ми є самі», — писав Р. Бредбері. Картина видатного італійського художника Л. да Вінчі «Мона Ліза (Джоконда)» зберігається в м. Парижі в Музеї Лувр.

Музей Лувр. м. Париж (Франція)

Оповідання «УСМІШКА». У творі Р. Бредбері замислюється над майбутнім людської цивілізації. Яким би було суспільство без культури, книжок, картин і музики? Відповіддю на це запитання є жахливі картини, створені письменником. І все ж таки Р. Бредбері вірить у перемогу розуму, добра й краси. Хлопчик Том, який зберіг усмішку Джоконди, утілює надію письменника на те, що мистецтво врятує світ і людську душу, а вічні цінності назавжди залишаться з нами.

Готуємося до читання

Визначте, у які моменти твору в Тома змінюється ставлення до картини.

Усмішка (1952)

Оповідання

Черга на міській площі зібралась о п'ятій годині ранку, коли ніде ще не світилося, а далеко в навколишніх селищах співали півні. О сьомій, коли розвиднілося й почав розходитися туман, стало видно руїни будинків і постаті людей, які по двоє, по троє йшли на ринок і на фестиваль.

Хлопець стояв у черзі за двома чоловіками, які голосно розмовляли між собою. У холодному повітрі кожне слово лунало ніби вдвоє гучніше. Тупцюючи на місці та хукаючи на червоні від холоду, порепані руки, він дивився на грубий домотканий одяг тих, що стояли перед ним, і на довгу чергу чоловіків і жінок попереду.

— Гей, хлопче, а ти що робиш тут так рано? — запитав чоловік, який стояв позаду нього.

— Стою в черзі, — відказав хлопець.

— Чом би тобі не поступитися своєю чергою тому, хто справді розуміється на таких речах.

— Дайте малому спокій, — раптом сказав озирнувшись один із чоловіків.

— Та я ж пожартував. — Чоловік позаду поклав руку хлопцеві на голову, але той сердито скинув її. — Мені стало дивно, що він о такій ранній годині не в ліжку.

— Він справжній знавець мистецтва, щоб Ви знали, — знову озвався чоловік, який заступився за хлопця. Звали його Грігсбі. — Як тебе звати, хлопче? — запитав він.

— Том.

— Том збирається плюнути сильно та влучно, правда ж?

— Аякже.

У черзі засміялися.

Трохи далі попереду якийсь чоловік продавав каву в потрісканих, щербатих чашечках. Том бачив маленьке тепле багаття й рідину, що кипіла в іржавій каструлі. То не була справжня кава. Її робили з диких ягід, що росли на луках за містом, і продавали по пенні за чашечку. Нею можна було хіба що зігріти шлунок, та й купував її мало хто — не кожний міг дозволити собі таку розкіш.

Том обернувся й подивився туди, де за зруйнованою бомбою стіною видно було кінець черги.

— Кажуть, вона всміхається, — мовив він.

— Еге ж, усміхається, — озвався Грігсбі.

— Кажуть, її зроблено з олійної фарби й полотна.

— Так. І тому я думаю, що це не оригінал. Оригінал, я чув, був намальований раніше на дереві.

— Кажуть, їй чотири століття!

— Можливо, і більше. Ніхто не знає напевне, який нині рік.

— Дві тисячі шістдесят перший.

— Авжеж, хлопче, так кажуть. А може, усе це брехня! Може, і тритисячний чи п'ятитисячний, хто знає? Деякий час усе було в такому жахливому безладді, що до нас дійшли тільки жалюгідні рештки.

Черга посунулася трохи вперед холодною бруківкою.

— Ми скоро її побачимо? — нерішуче спитав Том.

— Через кілька хвилин. Щоб тримати людей на відстані її обнесли оксамитовою огорожкою на чотирьох мідних стовпцях — усе найвищого ґатунку. І пам'ятай, Томе: ніякого каміння. Кидати в неї камінням заборонено.

— Гарзд, сер.

Сонце, підбившись у небі, пригріло дужче, і люди в черзі стали знімати із себе вбогий верхній одяг і засмальцьовані капелюхи.

— А чого ми всі тут стоїмо? — нарешті запитав Том. — Тільки щоб плюнути?

Дивлячись на сонце й навіть не повернувши голови до Тома, Грігсбі відповів:

— Знаєш, Томе, на це є багато причин. — Він машинально сягнув рукою до давно обірваної кишені за неіснуючими сигаретами. Том бачив такі жести вже хтозна-скільки разів. — Уся річ у ненависті, у ненависті до всього минулого. Ти ж знаєш, Томе, як ми опинилися в такому становищі, коли наші міста — руїни, дороги геть розбито бомбами, а добра половина полів світиться вночі від радіоактивності. Хіба не так?

— Так, сер, ваша правда.

— Сталося так, Томе, що люди ненавидять те минуле, яке залишило їм лише уламки та руїни. Така вже людська вдача. Може, це й нерозумно, але нічого не вдієш — така людська вдача.

— Навряд чи залишилося що-небудь, чого б ми не ненавиділи, — сказав Том.

— Атож! Й особливо — усю ту скажену зграю, що керувала нами в минулому. Тим-то ми й приходимо сюди на ці вівторкові фестивалі. Ми голодні, холодні, живемо в печерах чи де там ще, не працюємо, не куримо, не п'ємо й маємо лише оці наші фестивалі, Томе, лише фестивалі!

Том пригадав минулі фестивалі — той, коли вони дерли й палили на площі книжки й дуже веселилися, і фестиваль науки місяць тому, коли притягли на площу останній автомобіль. Кожний, кому пощастило в жеребкуванні, дістав дозвіл ударити по ньому один раз молотком...

— Ти питаєш, чи пам'ятаю я про це, Томе? Авжеж. Ще й як пам'ятаю! Мені випало розбити переднє скло. Ти чуєш? Скло! Боже мій! Який чарівний був звук! Дзень! Брязь!..

Том уявив собі, як те скло розсипалося на безліч дрібненьких блискучих скалочок.

— А Білл Хендерсон!.. Йому випало розбити двигун. О, він зробив це швидко та вправно! Тор-р-рох!.. Але найкраще було, коли знищили завод, який усе ще намагався виробляти літаки, — згадував далі Грігсбі. — Боже, який то був чудовий вибух!.. А потім ми знайшли фабрику газетного паперу та військовий склад і разом висадили їх у повітря. Ти уявляєш собі, Томе?

— Уявляю, — трохи подумавши, відказав Том.

Наближався полудень. У гарячому повітрі плавали міазми зруйнованого міста, серед руїн плазувала всіляка погань.

— А чи повернеться все те коли-небудь, містере?

— Що? Цивілізація? Ніхто цього не бажає. І я перший.

— На якусь частку її я міг би погодитися, — приєднався до розмови ще один чоловік. — Було в ній і дещо добре.

— Не забувайте собі голови дурницями! — вигукнув Грігсбі. — Тепер це вже неможливо.

— Ой, а таки з'явиться колись який-небудь сміливий фантазер і все владнає, — знову сказав той чоловік. — Згадаєте моє слово.

— Ні, не буде цього, — заперечив Грігсбі.

— А я кажу, буде. Хтось із доброю душею, що зможе повернути нам невелику частку цивілізації — таку, щоб ми могли жити в мирі...

— Найперше, що ви дістанете, буде війна.

— А може, цього разу буде інакше...

Нарешті вони досягли центру площі, де було обгороджене місце. Тим часом до міста в'їжджав вершник з якимсь папірцем у руці.

Том, Грігсбі й інші дивилися довкола широко розплющеними очима, просувалися вперед і, готуючись плювати, збирали в роті слину. Від хвилювання серце Тома лунко калатало. Гаряча земля пекла босі ноги.

— Ось ми й прийшли, Томе. Плюй!

Чотири поліцаї із жовтими нашивками на рукавах — знаками їхньої влади над іншими — стояли обабіч огорожі й пильнували, щоб ніхто не кинув камінь.

— Бачиш, — сказав Грігсбі, — кожний вважає, що він дістав свій шанс. Ти розумієш, Томе? Ну, давай!

Том стояв і дивився на картину.

— Плюй же, Томе!

У роті в Тома пересохло.

— Не барися, Томе, не затримуй інших!

— Але ж вона прекрасна... — поволі мовив Том.

— Ну, то я плюну за тебе!

Грігсбі плюнув, і слина зблиснула проти сонця. На картині жінка спокійно й таємниче усміхалася до Тома, а він дивився на неї, і його серце ще дужче калатало в грудях, а у вухах бриніла незнана музика.

— Вона прекрасна... — знову мовив він.

— Плюй же, поки поліція не...

— Увага!.. — розляглося над площею.

Черга замовкла. Щойно Тома лаяли за те, що він затримує інших, а тепер усі повернулися до вершника, який виїхав на площу.

— Як вона називається, сер? — тихо запитав Том.

— Картина? Здається, «Мона Ліза»... Так, Томе, «Мона Ліза».

— Оголошення! — вигукнув вершник. — Адміністрація ухвалила рішення сьогодні опівдні віддати картину на площі в руки тих, хто там буде, щоб вони мали змогу взяти участь у її знищенні!..

Том не встиг і ойкнути, як навколо зчинився страшний гвалт. Боляче штовхаючись, натовп поніс його до картини. Поліцаї, рятуючись, розбіглися геть. Почувся різкий звук розірваного полотна. Безліч рук, мов дзьоби голодних птахів, тяглися до картини й роздирали її на шматки. Тома майже проволокли по знищеному портрету. Сліпо наслідуючи інших, він ухопився за край фарбованого полотна, смикнув, затис у руці відірваний клапоть, а тоді впав і, відчуваючи болючі удари багатьох ніг, викотився з натовпу.

Закривавлений, у подертому одязі, він бачив, як літні жінки замислено розглядали клаптики полотна, а чоловіки троцили раму, відривали рештки картини й дерли їх уцент. Один лише Том стояв осторонь на розбурханій площі. Опам'ятавшись, він поглянув на свою руку, що стискала схований на грудях клаптик полотна.

— Гей, Томе! — гукнув Грігсбі.

Нічого не відповівши, Том заплакав і чимдуж побіг геть. Засунувши міцно стиснуту руку під одяг, він, не озираючись, вибіг розбитою бомбами дорогою в поле, перебрів неглибокий струмок, а тоді попростував далі й десь перед заходом сонця дістався до невеличкого селища. Близько дев'ятої години, перейшовши селище, він ступив на подвір'я зруйнованої ферми. У глибині подвір'я, у вцілілій половині силосної вежі, спали його мати, батько й брат. Том швидко прослизнув у маленькі двері й тихо ліг долі.

— Томе! — тихенько покликкала в темряві мати.

В. Баріба. Ілюстрація до оповідання Р. Бредбері «Усмішка». 2000-ні роки

— Ти де був? — гримнув батько. — Ось я тобі вранці покажу!

Брат штурхонув Тома ногою.

— Годі, спить, — півголосом мовила мати.

Том дістав ще одного штурхана ногою.

Затамувавши дух, він лежав із заплющеними очима й міцно притискав руку до грудей. Минуло пів години. Довкола було тихо.

Потім хлопець відчув на собі холодне бліде проміння. Високо в небі плив місяць. Маленька смужка його світла пробилася до силосної вежі, помалу проповзла по тілу Тома й торкнулась обличчя. Тільки тоді він обережно, сторожко дослухаючись до віддишу тих, які спали поряд, випростав руку, повагався, глибоко зітхнув, а тоді завмер, розтулив кулак і старанно розрівняв невеличкий клаптик укритого фарбою полотна.

У його руці була *Усмішка*.

Том дивився на неї при блідому світлі, що лилося з нічного неба, і подумки знову й знову повторював: «Усмішка... Чарівна Усмішка...»

Навіть після того як десь через годину він обережно згорнув і сховав той клаптик, Усмішка стояла в нього перед очима. Він заплющив очі й навіть у темряві бачив перед собою Усмішку. Він бачив її, теплу та ніжну, і вві сні, коли весь світ затих і тільки місяць, спершу піднімаючись, а потім, уже над ранок, опускаючись, плив у холодному небі.

(Переклад Андрія Євси)

Компетентності

Обізнаність. 1. Як в оповіданні описано майбутнє людства? Прочитайте й прокоментуйте відповідні цитати. 2. З якою метою на міській площі зібралася черга? 3. Хто в ній стояв? Про що розмовляли в черзі? 4. Як ви думаєте, чому письменник зробив головним героєм оповідання хлопчика? **Читацька діяльність.** 5. Про який твір живопису йдеться в оповіданні? Розкажіть, що ви знаєте про нього. Чому Р. Бредбері звернувся саме до цієї картини? 6. Доведіть, що в душі Тома тривала складна боротьба добра і зла, ненависті й прагнення до прекрасного. Яким був результат цієї боротьби? 7. Визначте ознаки фантастики у творі Р. Бредбері. **Людські цінності.** 8. Том урятував клаптик картини Л. да Вінчі від знищення. А від чого врятувала Тома «усмішка Мони Лізи»? **Ми — громадяни.** 9. Висловте позицію щодо проблеми «Чи залежить майбутнє від культури?». **Сучасні технології.** 10. Подивіться в інтернеті кінофільм «Усмішка» за мотивами оповідання Р. Бредбері (реж. К. Полігас, Україна, 2007). Висловте враження. Поясніть відкритий фінал кінофільму. **Творче самовираження.** 11. Створіть (усно чи письмово) коротке оповідання про подальші пригоди Тома в майбутньому. 12. Намалуйте малюнки на тему «Яким я бачу майбутнє України (або людства)?». Підготуйте розповідь до них. **Довкілля та безпека.** 13. Розкрийте значення слова *вандалізм*. Поясніть, чим він небезпечний для людини й суспільства. Чи відомі вам приклади вандалізму в історії або сучасному житті? Як протистояти вандалізму? **Навчаємося для життя.** 14. Уявіть себе на місці Тома. Як би ви вчинили?

Радимо прочитати

Бредбері Р. Прощавай, літо! // Бредбері Рей. Марсіанські хроніки. — Київ, 1988.

Бредбері Р. Кульбабове вино : Повесть / переклад В. Митрофанова. — Тернопіль, 2011.

Роберт Шеклі

1928–2005

Сила людини в її розумі.

Роберт Шеклі

Серед сучасних фантастів, які вдало поєднують у своїй творчості художнє прогнозування майбутнього та гумор, дуже популярним є американський письменник *Роберт Шеклі*. Він народився 16 липня 1928 р. в м. Нью-Йорку (США). Після закінчення школи служив в армії США, а потім вступив до Нью-Йоркського університету. 1951 р. здобув ступінь бакалавра мистецтв. Тоді ж опублікував свої перші твори. Протягом кількох десятиліть письменник створив 15 романів і майже 400 фантастичних оповідань.

Р. Шеклі є представником наукової фантастики. У його творах зображено швидкісні космічні кораблі, що долають міжпланетні відстані, найсучасніші роботи, які здатні замінити працю людей, неймовірні прилади, що значно полегшують життя. Однак митець пише не тільки про перспективи розвитку наукової думки та технічного прогресу. Він прагне пізнати внутрішні можливості сучасної людини, її здатність до саморозвитку й відкритість до нових знань. У своїх фантастичних творах Р. Шеклі також досліджує моральну готовність людства до контактів з іншими планетами, а ці контакти, як вважає письменник, уже незабаром стануть реальністю.

Митець помер 9 грудня 2005 р. в м. Покіпсі (штат Нью-Йорк, США), залишивши після себе, як комета, яскравий слід на обрії фантастичної літератури.

В. Фінлей. Ілюстрація до творів Р. Шеклі. 1960-ті роки

Літературна прогулянка

Музей фантастики в США

У США надто серйозно ставляться до розвитку фантастики в літературі й інших видах мистецтва, адже творча уява здатна дати імпульс науково-технічному прогресу. У зв'язку із цим у багатьох гуманітарних закладах Америки готують письменників-фантастів. У м. Сієтлі створено Музей наукової фантастики. Серед молоді постійно проводять конкурси на найкращий науково-фантастичний проект. Отже, фантастика – це не тільки розвага, а й один із шляхів розбудови досконалого суспільства. З'явилося не одне покоління американських астронавтів, котрі захоплювалися творами Р. Бредбері та Р. Шеклі.

2005 р. Р. Шеклі приїжджав в Україну, зустрівся зі студентами Києва та Харкова, розповідав їм про свої плани.

Твори письменника перекладали Р. Ткачук, Л. Бутенко, О. Коваленко, А. Онишко, В. Герасимчук, В. Льницький, П. Соколовський, В. Вишневий, Л. Василенко та ін.

Оповідання «ЗАПАХ ДУМОК». В одному з інтерв'ю Р. Шеклі сказав: «Наша Земля не єдина в Усесвіті. З далеких галактик, крізь сузір'я, на нас, можливо, дивляться інші космічні мешканці. А ми?.. Що ми робимо для того, щоб зберегти нашу планету й бути гідними спілкування з вищим розумом? Яким досвідом і цінностями ми зможемо поділитися?..»

Чимало оповідань і романів Р. Шеклі побудовано на основі випробування, коли герої опиняються в екстремальних обставинах, потрапляють на інші планети, зіштовхуються з незвичайними явищами. У такий спосіб митець, як і Р. Бредбері, намагається зазирнути в духовний світ особистості. Р. Шеклі цікавлять не тільки фізичні, а передовсім моральні й розумові здібності людини, що дадуть їй змогу вийти на діалог із різними цивілізаціями, а також не загубитися в космічному просторі. Про це, зокрема, ідеться в оповіданні «Запах думок» (1968), у якому створено яскравий образ людини майбутнього. Торуючи шлях у міжгалактичному вимірі, герой не схиляється перед обставинами, а долає їх за допомогою своєї думки. Він утілює могутність інтелекту людини майбутнього, у який завжди врів письменник.

Готуємося до читання

Під час читання визначте, як полювали інопланетні звірі, не маючи органів зору та слуху.

Запах думок (1968)

Оповідання

Справжні неприємності розпочалися в Лір'юа Кліві тоді, коли він гнав свій поштоліт № 243 через незаселене зіркове скупчення Віщуна. А спочатку були лише звичайні клопоти, відомі кожному міжзоряному поштареві: старезна ракета із чотирма старими, майже дірявими баками, ненадійна електроніка, неточні астронавігаційні карти. Але ось тепер, тільки-но Лір'юа почав зчитувати показники на приладах, він раптом помітив, що в кораблі стає нестерпно жарко.

Зітхнувши, він уключив систему охолодження та зв'язався з поштмейстером у Центрі. Кліві перебував уже неподалік од крайньої межі досягу радіохвиль, і поштмейстерів голос плавав в ефірі, неначе в океані перешкод.

— Знову клопоти, Кліві? — промовив поштмейстер докірливим тоном людини, яка особисто складає інструкції та свято в них вірить.

— Та як Вам сказати, — аж надто бадьоро відгукнувся Кліві. — Окрім електроніки, навігаційних карт та електропроводки, усе чудово, якщо не враховувати звукоізоляції та системи охолодження.

— От неподобство! Це ж просто ганьба... — з несподіваним співчуттям проказав поштмейстер. — Уявляю, як воно тобі там.

Кліві перевів регулятор охолодження до максимуму, витер піт з очей і сказав собі, що поштмейстер тільки думає, ніби уявляє, як воно йому тут.

— Хіба я не вимагав від уряду нових кораблів? Уже, мабуть, сто разів... — сумовито засміявся поштмейстер. — Тільки вони там, певно, вважають, що я й далі можу возити пошту в таких от руйновищах.

У цю хвилину Кліві не міг більше вислуховувати скарги поштмейстера. Незважаючи на те, що система охолодження працювала на повну потужність, корабель перегрівався дедалі дужче.

— Зачекайте хвилинку, не вимикайтеся, — попросив він.

Побіг у хвіст корабля, звідки поширювався той жар, і побачив, що в трьох паливних баках замість палива нуртує якийсь розжарений до білого шлак. Четвертий бак просто на очах зазнавав такої самої зміни.

Якусь мить Кліві споглядав це видовище, тоді повернувся й помчав до радіопристрою.

— Паливо пропало! — крикнув він. — Мабуть, якісь каталітичні реакції. А я ж Вам казав, що мені потрібні нові баки. Доведеться сідати на першу-ліпшу кисневу планету, яка тут трапиться.

Він схопив «Довідник нештатних ситуацій» і розшукав відомості про скупчення Віщуна. У цьому сузір'ї не було людських поселень, але про всяк випадок на карті було позначено планети з кисневою атмосферою. Однак що там на них є, крім кисню, ніхто не знав. Дізнатися про це випадало Ліроєві, якщо тільки корабель не розвалиться.

— Спробую сісти на З-М-22! — гукнув він, намагаючись перекричати нові й нові перешкоди в ефірі.

— Дивися не занести мені пошту! — загорлав у відповідь поштмейстер. — А я негайно виряджаю до тебе спецракету.

Кліві став запевняти, що, оскільки пошти небагато — лише 20 фунтів, — він їй дасть раду, але голос поштмейстера вже потонув у перешкодах.

Кліві зробив вдалу посадку на планеті З-М-22, навдивовижу вдалу, коли взяти до уваги, що до розпечених важелів було страх як боляче доторкнутися, усі труби пожолобило від жару, а міцно припасована до спини поштарська торба сковувала рухи. Поштова ракета № 243 опускалася на поверхню планети плавно, наче лебідь. Лише на останніх футах вона перестала слухатись і впала каменем.

Кліві не втратив свідомість, хоча був упевнений, що в нього переламані геть усі кістки. Коли він разом із поштою насилу вивалився назовні через рятувальний люк, борта корабля світилися тьмяним жаром.

Заплющивши очі, він відшкандибав 100 ярдів убік, і тут ракета вибухнула. Повітряна хвиля повалила його долілиць. Лірой підвівся, ступив ще два кроки й остаточно знепритомнів.

Коли до Кліві повернулася тяма, він лежав біля підніжжя невисокого горба в буйних травах. Чоловік перебував у блаженному шоковому стані: немов цілком відокремився від власного тіла. Лише чистий розум витає в повітрі. Усі клопоти й переживання zostалися в тому тлінному тілі; сам же Лірой — вільний.

Він роздивився довкола й побачив невеличке звірятко, що пробігало неподалік. Розміром воно було як білочка, тільки з кошлатим зеленим хутром.

Коли воно наблизилося, Лірою побачив, що у звіряти немає ні очей, ні вух. Це його не здивувало. Навпаки, чомусь здалося, що саме так тваринка й має виглядати. А чому, до біса, у білки повинні бути очі та вуха? Краще б білочкам не бачити тортур і страждань, якими сповнений цей світ, і не чути зойків болю ...

До них наближалась інша тварина. За розмірами та формою тіла вона була подібна до лісового вовка, але також зеленого кольору. Гримаси еволюції?

«Утім, з погляду загальної системи світобудови, це не має значення», — подумав Кліві.

Друга тварина теж не мала очей і вух, зате в неї був повний комплект розкішних зубів.

Кліві спостерігав за звірами з незначним інтересом. Яке діло чистому й вільному розумові до якихось вовків і білок, хай вони навіть не мають очей та ще там чогось? Чоловік помітив, як білочка раптом залякла — на відстані, не більше п'яти футів од вовка. Вовк повільно наближався до неї. Тоді, не далі як за три фути, він неначе загубив слід. Затрусив головою й неквапом повернувся навколо себе. А коли знову рушив уперед, утратив правильний напрямок.

«Сліпий полює сліпого», — сказав собі Кліві, і ця думка здалася йому глибокою, як вічна істина. Він бачив, як білка враз затремтіла, а вовк знову завертівся на місці, тоді стрибнув і поглинув її за три ковтки.

«Які великі зуби у вовків?» — подумав Кліві.

І тут же вовк крутнувся, мов дзига, — й опинився з ним віч-на-віч.

«Зараз з'їсть і мене, — майнуло в голові. — Забавна річ — стати першою людиною, яку зжерли на цій планеті».

Знову втрачаючи пам'ять, Кліві чув, як вовк гарчить йому в обличчя.

Лірою очунав уже під вечір. На рівнину лягли довгі тіні, а сонце висіло над самим обрієм. Він сів і спробував позгинати руки й ноги. Ні, переломів начебто немає.

Він звівся на одне коліно й постояв так трохи, хитаючись, зате при повній тямі. Що з ним сталося? Він пригадав страшне падіння, але воно було немовби тисячу років тому. Ракета згоріла, він пішов від неї та зомлів, а потім зустрів тут вовка й білочку.

Лірою важко став на ноги й озирнувся довкола. Та остання зустріч йому, певно, наснилася. Якби тут вештався вовк, Кліві мав би вже бути мертвим.

Та, глянувши собі під ноги, він побачив зелений білчин хвіст, а трохи далі — голову.

Він гарячково намагався зібрати думки. Значить, тут-таки був вовк, та ще й голодний. Якщо Кліві сподівається витримати тут до прильоту рятувальної ракети, він мусить точно виявити, що справді діється й чому так, а не інакше.

Жодна з двох тварин не мала очей та вух. Як же вони стежать одне за одним? За запахом? Коли так, то чому вовкові довелося стільки мучитися, поки надібав ту білку?

Він почув тихе гарчання та обернувся. Не далі, як за 50 футів од нього, припало до землі щось подібне до барса. Тільки що жовто-брунатний, без очей і без вух — але барс!

«Клятий звіринець! — подумав Кліві й присів у високу траву. — Ця планета надто прудко обрушує на мене свої принади! Потрібний час, щоб подумати. Як

діють ці тварини? Може, замість зору в них є якийсь інший спосіб орієнтуватися в просторі?»

Барс підвівся й пішов геть.

Кліві полегшено зітхнув. Можливо, якщо залишатися поза полем зору, цей барс...

Та тільки він подумав про «барса», звір одразу повернув у його бік.

«Що я наробив? — питав себе Кліві, ще глибше зариваючись у траву. — Він же не міг нанюхати мене, побачити чи почути вухом. А я лише вирішив не ставати йому на дорозі — тільки й того...»

Високо піднявши голову, барс крок за кроком підступав до нього.

Он воно що! Позбавлений очей і вух, звір міг виявити його присутність тільки в один-єдиний спосіб.

Барс має бути телепатом¹!

Щоб перевірити цю гіпотезу², він подумки промовив слово «барс», навмисне ототожнюючи те слово із цим звіром, що наближався до нього. Барс несамовито заревів і вмить опинився зовсім близько.

За якусь крихту секунди Кліві второпав багато важливих речей. Вовк переслідував білку, користуючись телепатією. Білочка залякла — можливо, вона просто взагалі перестала думати! А вовк збився зі сліду — на весь той час, поки білка була спроможна не думати.

У такому разі, чому вовк не напав на нього, Кліві, коли він був без пам'яті? Може, він зовсім перестав мислити чи принаймні перестав мислити на тій частоті, яку здатний сприймати вовк. А може, і ще не все.

Ну, а тепер — що робити із цим барсом?

Хижак знову заревів. Йому залишилось уже заледве 30 футів — відстань скорочувалася невпинно.

«Найголовніше, — подумав Кліві, — це не думати про... не думати більше ні про що. Коли так, то, можливо, цей... ну, «воно», можливо, утратить слід». І він заходився згадувати всіх дівчат, з якими був знайомий за все життя, ретельно пригадуючи найдрібніші деталі.

Барс зупинився та став нерішуче шкрябати лапою землю.

А Кліві думав далі про дівчат, про ракетні кораблі, про планети; і знову про дівчат, про ракети — про все на світі, тільки не про барсів...

Барс просунувся ще на п'ять футів.

«Чорт забирай, — подумав Кліві, — як би це його не думати взагалі ні про що? Бо ж хай як осатаніло думати про каміння та скелі, про різні країни й людей, які там живуть, і ще про всяку всячину, — а мозок однаково повертає до ... Але ти на це не зважай та зосередься на своїй бабусі (свята жінка!), на своєму любому п'яниці-батькові, на синцях, що на правій нозі». (Полічи їх. Вісім. Знову полічи. Так само вісім.) А тепер глянь швиденько, ніби ненароком, — щоб тільки побачити, але не впізнавати цього... А «цей» усе одно наближається».

¹ *Телепатія* — психологічне явище начебто безпосереднього передавання на відстані думок, почуттів однієї людини іншій, проте достатніх наукових даних про це явище поки що немає.

² *Гіпотеза* — наукове припущення можливого здійснення певних дій, подій та передбачення їхнього здійснення.

Кліві збагнув: намагання не думати про щось — це все одно що намагання зупинити лавину голими руками. Він зрозумів, що роботу людського мозку не вдасться загальмувати безцеремонним вольовим зусиллям. Щоб цього навчитися, потрібно багато часу й чимала практика.

У нього залишилося лише 15 футів і треба зовсім не думати про ...

Так. На світі є ще карткові ігри — про них же можна думати! А ще є звані вечірки, собаки, коти, коні, мишва, бара... ні — вівці, вовки (геть, геть!), а ще синяки, крейсери та лінкори, печери, ба... барлоги, лігва, цуценята (стережися!), ба... бандити, паразити й сапфіти, керамзити та композити, а ще їжа, здобич, багаття, банани, балерини, бар'єри (ой, уже вісім футів...), бархани, барабани, барикади... бар... бар... Барс був уже за п'ять футів від нього й, присівши, готувався до стрибка. Кліві більше вже не був у змозі стримувати свої думки. І тоді, як спалах натхнення, у думці майнуло: «Барсиха!»

Барс не змінив нападницької пози, але трохи наче засумнівався.

Кліві вчепився за цю ідею — барсиха! Він сам — то барсиха, але чому цей барс навіть трохи побоюється її. Він подумав про своїх (чи то б пак барсишиних, чорти б її взяли!) барсенят, про тепле лігво, про те, яка то втіха — полювати на білочок...

Барс повільно наблизився й потерся об чоловіка. Кліві гарячково подумав далі: «Яка сьогодні чудова погода. І який чудовий хлопець оцей барс — який він великий та дужий і які в нього великі зуби...»

І барс замуркотав!

Кліві ліг, обгорнувся уявним хвостом і вирішив, що йому (їй!) треба поспати. Барс нерішуче тупцював поруч. Він, здавалося, відчував, що тут щось не так. Пролунало коротке горлове гарчання, звір повернувся й вистрибом побіг геть.

Сонце вже сіло, і все навколо поринуло в глибоку блакить. Лірой раптом помітив, що мимоволі тремтить усім тілом, і ледь не зайшовся істеричним реготом. Якби барс затримався тут ще на хвилину ...

З великим зусиллям він опанував себе. Саме час добряче поміркувати.

Певно, будь-яка тварина має притаманний тільки їй запах думок. Білочка випускає один, вовк — зовсім інший, а людина — геть відмінний. Найістотніше запитання: чи на нього полюватимуть лише в тому разі, коли він подумає про якусь тварину? Чи акти його мислення, подібні до запахів, можна засікти навіть тоді, коли він не думатиме ні про що зокрема?

Очевидно, що барс почув його, лише як Кліві подумав саме про нього, от цього барса. А може, справа тільки в тому, що він, Лірой Кліві, на цій планеті — сторонній? Може, просто на цей раз — лише на цей! — барса спантеличив чужинський людський «запах думки» ...

Що ж, почекаємо — швидко все стане ясно. Цілком вірогідно, що той барс не такий уже й дурний. І на нього цей трюк подіяв уперше й востаннє.

Будь-який трюк спрацьовує лиш один раз.

Кліві лежав горілиць і дивився в небо. Важка втома й біль у побитому тілі не давали змоги навіть поворухнутися. Що там станеться далі — уночі? Чи припинили звірюки своє полювання? Чи це, може, таке собі перемир'я? Зараз усе це було йому байдуже.

До біса всіх білочок, вовків, барсів, левів, тигрів і навіть північних оленів!
Він заснув.

Прокинувшись уранці, Лірою із здивуванням переконався, що досі живий. Ну, хай, поки що це не найгірше. Може, і весь день так минеться. Підбадьорений, він рушив до своєї ракети.

Усе, що залишилося від славного поштольота № 243, — це купа покрученого металу й уламки, розкидані на обпаленому ґрунті. Кліві знайшов якийсь залізний шворінь, зважив його на руці й засунув за пояс під поштарською торбою. На путящу зброю ця залізьяка не тягне, але все ж надає якоїсь упевненості.

Отже, ракета була знищена безповоротно. Він махнув на неї рукою й подався шукати що-небудь їстівного. Неподалік там і сям розкидано купки чагарів, на яких можуть рости плоди. Він обережно покуштував кілька ягід на одному куці — вони виявилися терпкими, але на смак були не гидкі. Лірою жадібно накинувся на них і вмить обчистив цілий куц, а запивав водою із струмка, що протікав поруч. Досі йому на очі не трапилася жодна тварина. Але Кліві, звичайно, розумів, що вони можуть оточувати його з усіх боків.

Він мерщій відігнав від себе цю думку й став вибирати місце для схованки. Найкраще було б узагалі нікуди не висовувати носа, аж поки прибуде рятівна ракета. Він облазив усі навколишні пагорби, вишукуючи собі стрімку скелю, або дерево, або печеру. Тільки ж уся місцина, така приязна, не могла запропонувати йому нічого — лише якийсь куц висотою шість футів.

До полудня він був уже геть стомлений і злий та з ще більшою тривогою поглядав на небо. Де ж вона, та ракета? Він розраховував, що аварійній службі, щоб прибути сюди, потрібний день або два.

Якщо, звісно, поштмейстер правильно вказав їм планету.

У небі щось майнуло. Кліві глянув угору — серце шалено закалатало. Невже летить?

То був великий птах, що неквапливо ширяв високо в небі, вільно розкинувши широчезні крила. Ось він наче спікірував униз, потім розвернувся та відлетів — статечний, наче гриф.

Кліві побрів далі й через хвилину опинився віч-на-віч із чотирма безокими вовками.

Ось тобі й відповідь на запитання! Мабуть, його таки вистежили за характерним «запахом думок». Очевидно, звірі цієї планети визнали Лірою не досить чужинським, аби його не можна було з'їсти.

Вовки рушили до нього. Кліві спробував повторити вчорашній трюк. Витягши з-за пояса залізний шворінь, Лірою уявив себе вовчихою, що шукає своїх вовченят.

«Чи не були б ви, панове, такі ласкаві, допомогти мені їх знайти? Вони ж тільки-но зараз були отут. Одне із них зелене, друге в цяточки, а третє...»

Певно, у цих от вовків ніколи не було вовченят у цяточки. Один із них миттєво стрибнув на Кліві. Той затопив йому залізьякою межі очі, і вовк відскочив назад.

Тоді вся четвірка згуртувалася в єдину лаву, плече в плече.

Кліві розпачливо примусив себе подумати, що він узагалі не існує. Даремно. Вовки далі наступали на нього.

Кліві згадав барса. Він — то барс, великий, лихий хижак, який залюбки полає вовчатиною.

Це їх зупинило. Вовки стривожено замахали хвостами, але відступати не збиралися.

Кліві загарчав, став шкрябати пальцями землю й пружними котячими кроками рушив уперед. Вовки позадкували, проте один став крадькома заходити Ліроєві в тил.

О. Здор. Ілюстрація до оповідання Р. Шеклі «Запах думок». 2013 р.

Кліві подався трохи вбік, щоб уникнути оточення. Схоже, вони йому не дуже повірили. Можливо, він просто не вміє зобразити добрячого барса. Вовки більше не відступали. Один скрадався в Кліві за спиною, а інші застигли на місці, виваливши довгі язики з роззявлених мокрих пащ. Лірою люто загарчав і замахнувся залізкою. Один вовк відскочив, але той, що був за спиною, раптом стрибнув і впав на поштарську торбу, зваливши Кліві з ніг.

Коли вони разом покотилися по землі, Кліві знову осяйнуло. Він уявив себе спритною смертоносною зміюкою з гострими отруйними зубами, здатними вим'ять заповідати смерть будь-якому вовкові.

Вовки відразу дали йому спокій. Кліві засичав і вигнув дугою свою довгу й гнучку шию. Вовки завили — ображено та сердито, але, очевидно, не збиралися більше нападати.

І тут Кліві допустив помилку. Мозок його розумів, що треба триматись упевнено й найзухваліше, але тіло розмірковувало по-своєму. Цілком мимоволі він повернувся та кинувся тікати.

Вовки рвонули за ним. Кліві глянув угору й побачив, як у небі збирається ціла зграя грифів, чекаючи на залишки вовчої учти. Він усе-таки опанував себе й спробував знову стати зміюкою, тільки вовків це не спинило.

Але зграя грифів угорі наштовхнула його на нову вигадку. Він був астронавт, отже, добре знав, як виглядає поверхня планети з повітря. І Кліві вирішив стати птахом. Він уявив, ніби вільно ширяє у височині, лягає на крило, гордовито позираючи на хвилястий зелений ландшафт, що розлігся внизу.

Вовки зупинилися, спантеличені. Тоді почали бігати по колу й підстрибувати догори. А Кліві ширяв далі, вище й вище, а сам у цей час потихеньку відступав від них.

Зрештою, він опинився-таки в небезпеці. Надходив вечір, і Кліві відчув шалену втому. Ще один страшний день залишився позаду. Та стало цілком очевидно, що всі його витівки прийнятні тільки один раз. Що він робитиме завтра, якщо рятівний корабель так і не прилетить?

Коли запала ніч, Лірою ліг, але ще довго не спав, а все поглядав на небо. Бачив тільки зорі. І чути було лише поодинокі вовче гарчання або ж рик барса, якому, либонь, снився смачний сніданок.

Ранок настав дуже швидко. Кліві прокинувся геть розбитий, ніби й зовсім не відпочивав. Він лежав горлиць і чекав, що станеться нині.

Де той рятівний корабель? У них же там було багато часу — чому ж їх і досі немає? Якщо вони зволікатимуть і далі, то цей барс ...

Ой, не треба було так думати! Тут же у відповідь десь праворуч почулося могутнє гарчання.

Він скочив на ноги й мерщій подався в протилежний бік. Краще вже, либонь, мати справу з вовками ...

Утім, йому не треба було згадувати й вовків, бо тепер до барсового рику додалось і дружне виття вовчої зграї.

Кліві побачив їх усіх одночасно. Жовто-зелений барс граціозно виступив із підліску прямо перед ним, а ліворуч вималювалися постаті кількох вовків. На мить у голові майнуло: от якби вони позмагалися самі між собою! Хай би вовки напали на барса, а він би тоді й утік ...

Однак усю компанію цікавив лише він сам.

«Навіщо їм жерти одне одного, — подумав він, — коли тут поряд є людина, що випромінює перестрах і безпорадність?»

Барс сунув просто на нього. Вовки залишилися на місці, згодні, очевидно, задовольнитися тим, що їм залишить барс. Кліві спробував повторити «пташиний» варіант, але барс, трошечки повагавшись, став підкрадатися ще ближче.

Кліві позадкував до вовків. Якби можна було десь видертися нагору!.. Коли не на стрімку скелю, то хоча б на якесь хирляве деревце!

Але ж тут є куці! І з дивовижною винахідливістю, породженою відчаєм, Кліві перетворився враз на шестифутовий куц. Правда, він не дуже чітко уявляв собі, як має мислити куц, але намагався з усіх сил.

Він розквітав і духмянів. А один з його корінців безрадно гойдався, вирваний із ґрунту недавнім буревієм. Але загалом, якщо добре поміркувати, то був розкішний та пречудовий куц.

Визирнувши крізь гушавину своїх гілок, Лірою побачив, що вовки спинилися на місці. А барс обійшов його кругом, понюхав і зачудовано похилив голову набік.

«Та годі ж вам, — думав Кліві, — невже хтось захоче вкусити куц? Вам, звичайно, могло привертися, ніби я щось інше, але насправді я — куц. Ви ж не захочете набити пащеки листям, хіба не так? А ще ви можете поламати собі зуби об моє гілля. І де це чувано, щоб барси їли куці? А я ж — справжнісінький куц. Спитайте в моєї матінки. Вона теж була кущем. Ми всі-всі були куцями — аж від самого кам'яно-вугільного періоду».

Барс, очевидно, аж ніяк не збирався нападати на нього, але не збирався також іти геть. Кліві не знав, скільки все це триватиме. І кого доведеться зображати в уяві наступного разу? Буяння весняних трав? Чи гніздо берестянки, сховане в його власній чуприні?

На плече йому сіла маленька пташка.

«Оце до речі, — подумав Кліві. — Вона теж думає, що я — куц. Певно, збирається звити гніздечко в моїх гілках. Це ж просто чудово, навіть прекрасно. Усім іншим куцям залишається тільки тріснути від заздрощів».

Пташка легенько дзьобнула Кліві в шию.

«Ну-ну, не треба! — подумав він. — Не плюй у колодязь — знадобиться води питися...»

Та пташка знову дзьобнула — ніби для проби. А тоді, міцно вчепившись в нього своїми перетинчастими лапками, простукала дзьобом у темпі пневматичного молотка всю його шию.

«От клятий дятел!» — подумав Кліві, намагаючись не виходити з образу куща. Він помітив, що барс ураз занепокоївся. Але коли пташка, либонь, уп'ятнадцяте, проштрикнула йому шию, Кліві не витримав. Він згріб її в жменю й шпурнув у барса.

Барс клацнув зубами, але схибив. Ображена пташка облетіла навколо голови Кліві — раз, другий — і, невдоволена, полетіла шукати собі поступливішого куща.

Кліві негайно знову перетворився на кущ, але цій забаві вже настав край. Барс уперішив його лапою. Кліві кинувся тікати, але спіткнувся об вовка й повалився на землю. Барс ревів йому в самісіньке вухо, і Кліві подумав, що він — уже труп.

А барс застиг у нерішучості.

Тепер Кліві весь був мертве тіло — від голови до безвладних пучок на пальцях. І мертвим він лежить уже багато днів, навіть тижнів. З нього давним-давно витекла кров, уся до останку. Плоть його смерділа. Усе, що від нього залишилося, гнило й розкладалося. Жодна розсудлива тварина не зачепить його, хай би яка була голодна.

Барс, певно, був із цим повністю згодний. Він повільно відійшов назад. Вовки зайшлися лютим голодним завиванням, але швидко й вони пішли геть.

Кліві додав до строку свого розкладання ще кілька днів. Особливо він зосередився на тому, який то він огидний — абсолютно неперетравний. Десь у глибинах мозку визріла цілковита певність цього. Він щиро вірив у те, що не може стати ласим шматком ні для кого.

Барс відходив далі, слідом за ним тяглися й вовки. Кліві врятувався! Як буде потрібно, він залишатиметься трупом хоч довіку.

І тут він справді відчув запах падалі. Обдивившись довкола, Кліві побачив величезного птаха, що сів неподалік од нього. На Землі його б назвали стерв'ятником — птахом, який живиться мертвечиною.

Кліві мало не загорлав од жаху. Що робити? Гриф неквапом почимчикував до нього. Кліві зірвався на ноги й з усієї сили копнув його. Якщо вже тебе має хтось пожерти, то хай усе-таки не паскудний мертвоїд!

Барс, мов блискавка, метнувся назад. На його дурній безокий пухнастій морді, здавалося, були злість і нерозуміння. Кліві підняв свою залізяку, благаючи небо про дерево, на яке міг би видертися, про пістолет чи хоча б про яскравий смолоскип ...

Смолоскип!

Кліві збагнув одразу, що це і є порятунок. Він палахнув вогнем просто в ненависний барсів писок, і хижак із пронизливим вищанням кинувся навітки. Лірою осатаніло закрутився на місці, виригаючи полум'я на всі боки, запалюючи суху траву й обсипаючи вогняними бризками кущі.

Барс накивав п'ятами разом із вовчиськами.

Ось коли Лірою нарешті відіграється! Йому давно б треба пригадати, що будь-яка тварина має глибокий інстинктивний страх перед вогнем. Йї-богу, він вибухне тут такою пожежею, якої ще не знала планета!

О. Здор. Ілюстрація до оповідання Р. Шеклі «Запах думок». 2013 р.

Від недалеких лугових пагорбів на нього повіяв легенький вітерець. Вогонь поширився! З підліску повискакували юрми білочок і помчали подалі від Ліроя. У повітря цілими зграями злітали всякі птахи. Барси, вовки й усі інші звірі бігли пліч-о-пліч, викинувши з голови навіть спогад про їжу, бажаючи лиш одного — урятуватися від пожежі, урятуватися від нього!

Тепер Кліві почав неясно усвідомлювати, що й сам став справжнісіньким телепатом. Здається, він може бачити із заплющеними очима й відчуває, що робиться за спиною. У ролі буйного полум'я він досяг неабиякого успіху: бач, позмітав усіх зі свого шляху. Тепер він навіть здатний пережити страх, який заповонив тих утікачів.

А як же інакше? Хіба людина — не цар природи, вона ж бо, як ніхто, здатна пристосуватися, будь-кого переважити інтелектом! Ось і тут це знову доведено. Сповнений пихи, він палахкотів далі й далі, запалюючи навколо чагарі й трави. Невдовзі він перескочив вузьенький струмок, що протікав за три милі від місця ночівлі...

І тут відчув першу краплю води.

Він знову пахнув вогнем, але ця єдина крапля перетворилася на 5, потім 15, тоді 500. Ось Ліроя вже прибило водою, а потім геть розмгло його паливо — трава та чагарники.

Він швидко загасав.

«Це ж просто несправедливо», — подумав Кліві.

Як по правді, то виграти мусить тільки він. Він став на герць із цілою планетою, на її власних умовах, і переміг лише для того, щоб нетяма-природа все те зруйнувала.

Звірі обережно почали повертатися назад.

Згори лилася вода. У Кліві згас останній племінець. Він зітхнув — і знепритомнів.

— ... До біса гарна робота. Ти до останку беріг пошту, а це знак класного поштаря. Мабуть, ми представимо тебе до нагороди.

Кліві розплющив очі. Над ним стояв поштмейстер і задоволено всміхався. А сам він лежав на койці, над якою схилились увігнуті металеві стіни.

Значить, він у рятівній ракеті.

— Що трапилось? — прохрипів Кліві.

— Ми наспіли до тебе саме вчасно, — сказав поштмейстер. — Слухай, ти краще не ворущися. Ще трохи, і було б уже пізно ...

Кліві відчував, як ракета піднімається вгору, і зрозумів, що вони покидають планету З-М-22. Він усе-таки дотеліпав до ілюмінатора й подивився на зелені простори внизу.

— Тобі вже був край, — мовив поштмейстер, ставши поруч із Кліві й теж заглядаючи вниз. — Ми ледве встигли включити дощувальну установку корабля. Ти стояв у центрі найстрашнішої степової пожежі, яку я коли-небудь бачив.

Глянувши на ідеально рівну й чисту зелень планети, поштмейстер на мить засумнівався. Подивився знову, і на обличчі в нього з'явився вираз, який нагадав Ліроєві ошукуваного ним барса.

— Скажи-но, а де твої опіки?

(Переклад В'ячеслава Вишневого)

Компетентності

Обізнаність. 1. Що трапилось на космічному кораблі під час чергового польоту пілота? Як повів себе поштар у скрутних обставинах? **2.** Як Лірою Кліві опинився на планеті З-М-22? **3.** Що незвичайного було в зовнішності й поведінці істот, які мешкали на планеті? **4.** Як людині вдалося врятуватися від переслідування хижаків? **Читацька діяльність. 5.** Поділіть оповідання на частини відповідно до розвитку сюжету. Назвіть їх. **6.** Визначте подібність і відмінність між образами Лірою Кліві та Тома з оповідання Р. Бредбері «Усмішка». **7.** Доведіть, що «Запах думок» — фантастичний твір. **Людські цінності. 8.** Р. Шеклі називав це оповідання твором «про силу людського розуму та вміння керувати своїми думками». Доведіть. **9.** Як Лірою Кліві навчився керувати своїми думками? **Ми — громадяни. 10.** Як ви розумієте поняття «інтелект», «сила інтелекту», «інтелект людини», «інтелект нації»? Чи залежить розвиток держави від інтелектуальних зусиль громадян? Аргументуйте. **Сучасні технології. 11.** За допомогою інтернету підготуйте повідомлення та презентацію про один із сучасних винаходів або космічні програми в США. Які з них вас найбільше вразили? Опишіть. **Творче самовираження. 12.** Складіть власне оповідання про пригоди Лірою Кліві на іншій планеті. Створіть малюнки. **Лідери та партнери. 13.** Робота в групах. Створення науково-фантастичного проєкту та представлення його. **Довкілля та безпека. 14.** Які небезпеки чекали на героя оповідання Р. Шеклі на планеті З-М-22 і як він їх подолав? **15.** Як, на вашу думку, людина має поводитися в незвичних для неї обставинах? **Навчаємося для життя. 16.** Назву оповідання (англ. “The Odor of Thought”) перекладають по-різному: «Запах думки» і «Запах думок». Яка назва краще розкриває зміст твору? Обґрунтуйте. **17.** А чи можуть думки людини мати колір, музичне чи інше втілення? Якими є ваші думки?

Радимо прочитати

Шеклі Р. Сезон риболовлі. Незамінна річ. Смак пудингу / переклад В. Вишневого // Всесвіт. — 2001. — № 7–8.

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Художність в оцінці творів мистецтва

Чи замислювалися ви колись над тим, чому одні літературні твори здійснюють на нас величезний вплив і живуть у часі, а інші ви швидко прочитуете (інколи не дочитуете) і так само швидко забуваєте? Секрет цього явища полягає в тому, що одні твори є художніми, а інші не можна назвати такими. Що ж таке *художність*? Як навчитися розрізняти художню вартість творів — минулих часів і сучасності?

Поняття «художність» можна розглядати в широкому й вузькому значеннях. У *широкому розумінні художність* — це властивість мистецтва, яка відрізняє його від інших форм відображення життя (наприклад, від науки). У цьому значенні художність пов'язана зі специфікою образного бачення світу.

У *вузькому розумінні художність* — це вартість (якість) мистецького твору (у тому числі літературного), що визначає його суспільну й естетичну (тобто з погляду краси, художньої довершеності) значущість.

Якщо говорити про якийсь окремий літературний твір, то *основними критеріями художності* є:

- важливість (для країни, народу, людства) порушених у ньому тем і проблем;
- зв'язок твору з життям людей, актуальність твору для його часу, суспільства, інших поколінь;
- значущість ідеалів, які утверджує митець (моральних, національних, загальнолюдських, у тому числі ідеалу краси);
- єдність змісту та форми;
- яскравість і довершеність художніх образів;
- багатозначність твору, що здатний породжувати різні смисли, викликати творчу уяву, спонукати читача до діалогу з текстом;
- майстерність письменника в галузі мови;
- творчий розвиток традицій та художні новації митця;
- вплив твору на читача (емоційний, естетичний, інтелектуальний, виховний тощо);
- життя твору в часі.

Буває так, що у великому потоці літератури високохудожні твори свого часу не завжди помічають і гідно оцінюють. Так було навіть із деякими творами Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Гоголя, Ч. Дікенса, Дж. Лондона й багатьма іншими. Проте згодом твори цих митців були визнані такими, що мають велике значення не тільки для їхньої доби, а й для людства загалом. Такі художні твори називають *позачасовими*: вони мають загальнолюдське значення, важливе для пізнання минулого, теперішнього та майбутнього.

Високохудожні твори для дітей та юнацтва написали й сучасні митці: А. Ліндгрен, К. Нестлінгер, М. Енде, Дж. Ролінг, П. Маар, Е. Е. Шмітт, Дж. Стронг та ін.

Психологічна повість — різновид повісті, де значну увагу приділено розкриттю внутрішнього світу персонажа (персонажів), його (їхніх) переживань, мрій, сподівань і настроїв.

Повість-казка — художній твір, у якому поєднуються ознаки повісті й казки. Разом з ознаками казки (фантастика, чарівні предмети, умовність часу й простору, антитеза, боротьба добра і зла та ін.) у повісті-казці використовують поглиблені характеристики персонажів, різні види описів, авторські оцінки, коментарі, роздуми й інші засоби.

Фантастичний роман — різновид роману, у якому фантастичні елементи є провідними й виявляються в сюжеті, образах, часі, просторі тощо.

Фентезі (англ. *fantasy* — фантазія) — різновид фантастичної літератури, заснований на використанні міфологічних і казкових сюжетів, образів і мотивів. Дія відбувається у вигаданому світі, магія тут є звичною справою, герої стикаються з незвичайними явищами й істотами. Фентезі відрізняється від наукової та соціальної фантастики: (фентезі не пояснює й не прогнозує світ із погляду науки, а також не дає оцінку суспільним явищам. Яскраві зразки фентезі створили Дж. Ролінг, К. С. Льюїс та ін.

Компетентності

Обізнаність. 1. Які книжки зарубіжних та українських авторів привернули вашу увагу останнім часом? 2. Чи можна назвати ці твори *художніми*? Доведіть. **Читацька діяльність.** 3. Чи траплялися вам у сучасному потоці літератури (або мистецтва) нехудожні явища? Поясніть, чому вони, на вашу думку, не є художніми. **Людські цінності.** 4. Поміркуйте, чому високохудожні книжки є великою цінністю для країни та світу? **Ми — громадяни.** 5. Яку роль у вашому житті відіграє бібліотека? **Сучасні технології.** 6. Знайдіть в інтернеті сайти українських бібліотек (1–2 за вибором). Яка інформація там розміщена? **Творче самовираження.** 7. Зробіть презентацію сучасної художньої книжки, яку, на ваш погляд, варто прочитати вашим однокласникам. **Довкілля та безпека.** 8. Назвіть твори, у яких ідеться про світ природи та захист тварин. Поміркуйте, як книжки можуть допомогти захистити довкілля. **Навчаємося для життя.** 9. Створіть пост для соціальних мереж про важливість читання книжок. Представте в класі.

Астрід Ліндгрєн

1907–2002

Прийдешній світ багато в чому залежить від сили уяви тих, хто зараз вчиться читати ...

Астрід Ліндгрєн

Колись королева Швеції жартома, проте не без перебільшення, сказала, що Астрід Ліндгрєн — найпопулярніша жінка у світі, а її слава затьмарює навіть королівську величність. Справді, популярність цієї письменниці давно перетнула кордони Швеції. З героями її творів виросло не одне покоління юних читачів. І, мабуть, немає й в Україні тих, хто не знає Малюка, Карлсона, Пеппі Довгупанчоха та багатьох інших.

Астрід Анна Емілія Ерікссон народилася 14 листопада 1907 р. в м. Віммербю (Швеція). Вона була другою дитиною в родині фермера Самуеля Августа Ерікссона та його дружини Ханни. Батьки обожнювали своїх дітей — трьох дочок і сина. З піснями й казками минало щасливе дитинство Астрід. Вона зростала в оточенні люблячої родини й прекрасної шведської природи. Ще в початковій школі Астрід розважала своїх однолітків вигаданими історіями. Це вміння передалося їй від батька, любителя жартів і кумедних оповідок. У гімназії майбутня письменниця продовжила навчання, керуючись гаслом, викарбуваним на вході до закладу: «Благочестя, порядок і старанність». У той час навчати дітей у гімназії було дуже дорого, проте Астрід була переконана, що їй необхідно здобути добрі знання, тому батьки мусили погодитися.

У світі художньої літератури письменницю знають і люблять як авторку книжок для дітей та юнацтва. Для свого сина й доньки вона вигадувала різні історії, які згодом були взяті за основу її відомих творів — «Пеппі Довгупанчоха» (1945), «Міо, мій Міо» (1954), «Малюк і Карлсон, який живе на даху» (1955), «Брати Лев'яче Серце» (1973) та ін.

Найбільшим визнанням літературних досягнень А. Ліндгрєн стало здобуття нею Міжнародної премії імені Г. К. Андерсена в 1958 р. Водночас вона опікувалася питаннями захисту природи, часто виступала по шведському радію та на телебаченні про культуру й мистецтво, а інколи — з гумористичними передачами, щоб потішити дітей, яким вона присвятила все життя, була дуже веселою, щирою та життєрадісною. Такими є і її високохудожні твори, що роблять наш світ добрішим.

Твори А. Ліндгрєн переклала українською мовою *О. Сетюк*, яка була добре знайома з письменницею, бувала в неї в гостях та особисто від неї отримувала книжки для перекладу.

Повість «МІО, МІЙ МІО». А. Ліндгрєн написала оповідання про хлопчика, якого виховували бездушні прийомні батьки, про його самотність і мрії. Буссе жив у Стокгольмі, мріяв про сильного й люблячого батька,

Кадр із кінофільму
«Міо, мій Міо» (реж.
В. Грамматиков, СРСР,
Норвегія, Швеція, 1986)

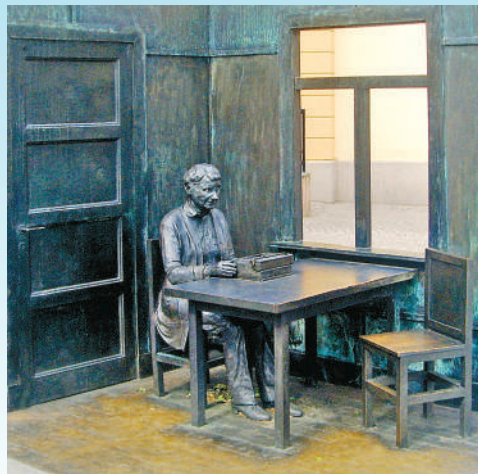
як у його друга Бенка. Проте раптом життя головного героя змінили чарівні предмети — золоте яблуко, ключ до Країни Далекої, джин із пляшки. Вони допомогли хлопчикові залишити злий земний світ і потрапити у світ добра й любові. У казковому світі він отримав усе, чого так не вистачало в реальності: нове ім'я, трояндовий садок, вірного коня Міраміса, а головне — рідного тата-короля.

У кожній казці вирішується одвічний конфлікт добра і зла. Ця казка не є винятком. У ній є втілення зла — жорстокий лицар Като та його мертвий світ (зачаровані птахи, безлюдні озеро, ліс, чорна гора). Юний лицар Міо переміг злі чари, але не сам, а з допомогою вірних товаришів — Юм-Юма й маленької дівчинки, перетвореної на птаха, що своїми крилами загасила смолоскип задля спасіння юних героїв та ожила під чарівним плащем, витканим її мамою. Отже, любов (матері, батька, друга) у цій казці здатна творити справжні дива й перемогти все лихе. Своє щастя хлопчик знайшов не в героїчних пригодах, а в родинному затишку. Однак питання, куди ж насправді подівся Буссе, — залишається відкритим. А ви як думаєте?..

Літературна прогулянка

У містечку Віммербю

Садина, де мешкала Астрід із батьками (нині це музей), має назву Нес. У шведів існує давня традиція — давати своїм будинкам імена. На згадку про А. Ліндгрена мешканці м. Віммербю назавжди зберегли атмосферу свята, казки та веселого дитинства. На центральній площі міста знаходиться пам'ятник письменниці, яка сидить за столом біля друкарської машинки й пише. У м. Віммербю збудований розважальний центр «Диво-світ Астрід», створений за мотивами казок письменниці. У Музеї А. Ліндгрена зібрано експонати, присвячені героям її книжок. Там є вілла Пеппі, будинок Карлсона, фортеця та вулиці Шипшинової долини, замок лицаря Като.

Пам'ятник А. Ліндгрена.
м. Віммербю (Швеція)

Подивіться в інтернеті кінофільм «Міо, мій Міо» (реж. В. Грамматиков, СРСР, Норвегія, Швеція, 1986). Чи відповідає кінофільм вашим уявленням про героїв письменниці?

Готуємося до читання

Чому хлопчик почувався самотнім із названими батьками?

Міо, мій Міо (1954)

Повість
(Скорочено)

Він у дорозі день і ніч

Може, хтось пам'ятає, що передавали по радіо торік п'ятнадцятого жовтня? Може, хтось пам'ятає, що йшлося про зниклого хлопчика? Ось що тоді передавали:

«Стокгольмська поліція розшукує дев'ятирічного Бу Вільгельма Ульсона, який учора о шостій годині вечора зник зі свого дому на Упландській вулиці, тринадцять. У Бу Вільгельма Ульсона білявий чуб, блакитні очі, а того вечора на ньому були короткі брунатні штани, сіра вовняна сорочка та червона шапочка. Звістки про зниклого просимо надсилати черговим поліційних дільниць».

Отак передавали по радіо. Але про Бу Вільгельма Ульсона не надійшло жодної звістки. Хлопчик зник, і ніхто не знав, куди він подівся. Ніхто не знав про нього більше за мене, бо це я — Бу Вільгельм Ульсон.

Мені дуже кортіло б прийти й розповісти про все, принаймні Бенкові. Я любив гратися з Бенком. Він теж мешкає на Упландській вулиці. Власне, його звать Бенгт, але кажуть на нього Бенко. І мене ніхто не зве Бу Вільгельм Ульсон, а просто Буссе.

Звали просто Буссе, та й годі. А тепер, коли я зник, уже ніяк не звать. Лише тітка Едля й дядько Сікстен казали на мене Бу Вільгельм. Хоча ні, дядько Сікстен не казав: він ніколи не розмовляв зі мною.

Я був годованцем у тітки Едлі й дядька Сікстена. Опинився в них, ще коли мені був усього рік. А до того жив у сирітському притулку. Мене взяла звідти тітка Едля. Власне, вона вибирала дівчинку, але не було такої, як їй хотілося, тому взяла мене. Хоча ні тітка Едля, ні дядько Сікстен не любили хлопчиків, принаймні восьмирічних і дев'ятирічних. Їм здавалося, що через мене в їхньому помешканні стало надто гамірно: я, мовляв, приношу надто багато бруду з парку Тегнера, коли граюся там, розкидаю скрізь по кімнаті свій одяг, надто голосно розмовляю та надто голосно сміюся. Тітка Едля раз по раз казала:

— Проклятий той день, коли ти з'явився в нашому домі!

А дядько Сікстен мовчав. Хоча ні, інколи він казав:

— Ану, геть з-перед моїх очей, щоб я тебе не бачив!

Я здебільшого сидів у Бенка. Його тато завжди розмовляв із ним, допомагав йому будувати моделі літаків, позначав карбами на одвірку в кухні, наскільки він виріс, тощо. Бенкові не забороняли сміятися, розмовляти й розкидати одяг, скільки він хотів. Й однаково тато його любив. І всім хлопцям можна було прихо-

дити гратися до Бенка. А до мене не дозволяли нікому приходити, бо тітка Едла казала, що в них не дитячий майданчик. А дядько Сікстен додавав:

— Досить із нас і одного шибеника.

Вечорами, коли я вже лежав у ліжку, мені часто хотілося, щоб Бенків тато був і моїм татом. І тоді я розмірковував, хто мій справжній тато та чому я не жив у нього й у своєї матері, а в притулку й у тітки Едлі та дядька Сікстена. Тітка Едла якось сказала мені, що моя мати померла, коли я народився. А хто мій батько, нікому не відомо.

— Та можна собі уявити, який то поганець, — додала вона.

За ці слова про мого тата я її зненавидів. Може, то й правда, що моя мама померла, коли я народився. Але я твердо знав, що мій тато не поганець.

Хто був ласкавий до мене, то це тітка Лундін, що продавала садовину в ятці. Вона деколи пригощала мене цукерками та яблуками.

Тепер після всього я часто розмірковую, хто ж була та тітка Лундін. Адже того жовтневого дня торік усе розпочалося з неї.

Того дня тітка Едла кілька разів сказала мені, яке це лихо, що я опинився в її домі. Надвечір, перед шостою годиною, вона послала мене до пекаря на Дрот-нінгґатан купити її улюблених сухариків. Я одягнув червону шапочку та вийшов на вулицю.

Коли я минав ятку із садовою, тітка Лундін стояла на порозі. Вона взяла мене за підборіддя та почала якось дивно й пильно приглядатися до мене. Тоді мовила:

— Хочеш яблуко?

— Дякую, хочу, — відповів я.

Вона дала мені гарне червоне яблуко, на вигляд дуже смачне. А тоді попросила:

— Може, опустиш мені в скриньку поштову картку?

— Добре, — відповів я.

Тітка Лундін написала на картці кілька рядків і дала її мені.

— Прощай, Бу Вільгельме Ульсоне, — мовила вона.

Я трохи розгубився, бо вона ніколи не називала мене інакше, як Буссе.

Я пішов до поштової скриньки за квартал від ятки. І коли вже мав опустити в неї картку, помітив, що вона світиться, ніби горить. Атож літери, які написала тітка Лундін, яскріли, мов жарини. Я не втримався й прочитав картку. На ній було написано:

«Королю Країни Далекої!

Той, кого ти так довго шукаєш, у дорозі. Він у дорозі день і ніч і несе в руці знак — осяйне золоте яблуко».

Я нічого не втямив, але мене чомусь обсипало морозом, і я квапливо вкинув картку до скриньки. Хто в дорозі день і ніч? І хто несе в руці золоте яблуко?

Та ось я глянув на яблуко, яке мені дала тітка Лундін. І побачив, що воно золоте. «Воно золоте», — сказав я сам до себе. У мене в руці було осяйне золоте яблуко.

Кадр із кінофільму «Міо, мій Міо»
(реж. В. Грамматиков, СРСР, Норвегія,
Швеція, 1986)

Я мало не заплакав, бо відчув себе дуже самотнім. Я пішов до парку Теґнера й сів на лавку. Там не було ні душі. Усі люди вечеряли вдома. У парку стояв при-смерк і сіявся дрібний дощ, але в будинках навколо світилося. Мені було видно, що в Бенковому вікні також світилося. Він тепер сидить там і їсть горох і млинці разом із татом і мамою. Мабуть, скрізь, де світилося, діти сиділи зі своїми батьками. Тільки я сидів надворі в темряві. Сидів сам. Сам із золотим яблуком і не знав, що з ним робити.

Поки що я обережно поклав його біля себе на лавку. Поблизу стояв ліхтар, і світло падало на мене й на яблуко. Але те світло осявало й ще щось на землі. Виявилось, що то звичайна пляшка з-під пива, певна річ, порожня. Тільки хтось заткнув її гіллячкою. Мабуть, хтось із дітей, які гралися вранці в парку. Я підняв пляшку й прочитав напис на невеличкій наліпці: «Акціонерне товариство стокгольмських броварів. Другий ґатунок». І раптом помітив, що в пляшці щось во-рушиться.

У книжці «Тисяча й одна ніч», яку я брав у бібліотеці, писалося про духа, замкненого в пляшці. Але ж то було в далекій Арабії тисячі років тому, та й не у звичайній пляшці з-під пива. Навряд чи в пляшках стокгольмських броварень могли бути якісь духи. Та в цій принаймні був. Далєбі, у цій пляшці сидів дух. І з усього було видно, що хотів вийти звідти. Він показував на дерев'яний корок і благально дивився на мене. Я ще ніколи не мав справи з духами й трохи боявся витягти корок, але врешті-таки витяг — і дух, страхітливо загуркотівши, вилетів із пляшки й почав рости так швидко, що став вищий за найвищі будинки навколо парку Теґнера. Духи здатні на таке: то вони зіщулюються й можуть уміститись у пляшці, то виростають і стають великі, як будинок.

Аж не віриться, що можна так злякатися, як я злякався. Я весь тремтів. Дух озвався до мене просто-таки громовим голосом. Ото б почули його тітка Едля та дядько Сікстен, яким завжди здавалося, що я розмовляю надто голосно!

— Хлопчику, — сказав дух, — ти врятував мене з в'язниці. Скажи, як тобі віддячити.

Але я не хотів ніякої дяки за те, що витяг корок із пляшки. Дух розповів мені, що до Стокгольма він прибув учора ввечері й заліз у пляшку поспати, бо для духів пляшка — найкраще місце для відпочинку. Та поки він спав, хтось затулив йому вихід. І якби я не врятував його, то, може, він сидів би в пляшці з тисячу років, доки дерев'яний корок не струхлявів.

— А це не сподобалося б моєму королю, — додав дух більше до самого себе. І тоді я зважився запитати його:

— Духу, а звідки ти прибув?

На мить запала тиша. Потім він сказав:

— Я прибув із Країни Далекої.

Він сказав ці слова так голосно, що в мене аж у голові загуло, і щось у тому голосі збудило в моєму серці тугу за невідомою країною. Я відчув, що не зможу жити, коли не потраплю туди. Тому я звів до нього руки й вигукнув:

— Візьми мене із собою! Візьми мене до Країни Далекої! Там хтось чекає на мене.

Дух похитав головою. Та коли я простяг йому золоте яблуко, він вражено скрикнув:

— У твоїй руці знак! Ти той, кого я маю забрати. Ти той, кого так довго шукає наш король!

Дух нахилився, узяв мене в обійми, навколо нас засвистіло й загуло, і ми полинули в просторі. Далеко під нами залишилися парк Тегнера й усі будинки з освітленими вікнами, де діти вечеряли зі своїми батьками й матерями. А тим часом я, Бу Вільгельм Ульсон, мчав у високості під зорями.

Ми були понад хмарами, летіли швидше за блискавку й з більшим гуркотом, ніж грім. Навколо нас яскрили зорі, місяць і сонце. То ми поринали в темряву, то в ясне сліпуче світло, аж я мусив заплющувати очі. «Він у дорозі день і ніч», — прошепотів я про себе. Так було написано на поштової картці.

Нарешті дух простягнув руку й показав удалину на щось зелене. Воно ніби плавало на чистій блакитній воді, освітлене сонцем.

— Це Країна Далека, — мовив він.

Ми почали знижуватися до тієї зеленої плями. Виявилося, що то острів, який плавав у морі. Повітря над ним було напоєне пахощами тисяч троянд і лілей, у ньому бриніла дивовижна музика, краща за будь-яку музику на світі.

На морському березі височів великий білий замок, і ми опустили біля нього.

Уздовж берега хтось ішов. І це був мій тато-король. Я впізнав його, як тільки побачив. Я знав, що це мій тато. Він простяг руки, і я кинувся йому в обійми. Він довго не відпускав мене від себе. Ми тоді нічого не казали один одному. Я лише обіймав його за шию і мовчав. (...)

(Переклад Ольги Сенюк)

Кадр із кінофільму «Міо, мій Міо»
(реж. В. Грамматиков, СРСР, Норвегія,
Швеція, 1986)

Готуємося до читання

У реальному житті Буссе дружив зі старим конем Калле. У казковому світі його чекала зустріч із красенем Мірамісом. Зверніть увагу на його опис, адже він супроводжуватиме головного героя в подальших пригодах.

Міраміс

(...) Другого ранку, тільки-но я зайшов у трояндовий садок, назустріч мені кинувся білий кінь. Я зроду не бачив, щоб кінь так гарно біг. Його золота грива маяла на вітрі, а золоті копита блищали в сонячному промінні. Він вистрибом мчав просто до мене, та ще й голосно іржав. Я ніколи не чув, щоб так іржали коні. Я трохи злякався й притулився до свого тата-короля, але він схопив дужою рукою коня за золоту гриву, і той відразу став, а тоді засунув свою м'яку морду мені в кишеню, щоб пошукати, чи немає там цукру. Так самісінько, як засовував Калле-Джигун. І в кишені справді була грудочка цукру, я сховав її туди за давньою звичкою. Кінь знайшов її та схрумкав.

— Міо, мій Міо, — сказав мій тато-король, — оце твій кінь, а звати його Міраміс.

О, мій Міраміс, я полюбив його з першої хвилини! Та він і був найкращим конем на світі, не те що сердешний Калле-Джигун, старий та завжди стомлений.

Кадр із кінофільму «Міо, мій Міо»
(реж. В. Грамматиков, СРСР, Норвегія,
Швеція, 1986)

й помчав садком. Я мчав попід тополями так, що срібне листя застрявало в моєму чубові. Я мчав дедалі швидше, і Міраміс перестрибував через найвищі трояндові кущі. Перестрибував легенько, спритно, тільки раз зачепився за живопліт, і за нами дощем сипнули трояндові пелюстки. (...)

(Переклад Ольги Сенюк)

Коментарі

Розпочалося щасливе життя Міо. Поруч були любий тато-король, новий товариш — хлопчик Юм-Юм, кінь Міраміс. Але мешканці Країни Далекої з тривогою поглядали в бік Країни Чужинецької — землі лицаря Като. Цей бездушний правитель викрадав дітей та перетворював їх на птахів. І врятувати прекрасну країну зелених лісів, луків та яблуневих садків міг тільки хлопець королівської крові.

Готуємося до читання

Зверніть увагу на пейзаж. У які моменти описи природи створюють відчуття тривоги та жаху, а в які моменти природа співчуває героям?

Зачаровані птахи

Може, я ніколи більше не побачу яблуневого цвіту, зелених шумли-вих дерев і м'якої трави, бо я їхав до країни, де не було жодної квіточки, де не могли рости ні дерева, ні трава.

Ми їхали крізь ніч. Їхали дуже довго. Скоро осяяний місячним світлом ліс залишився позаду нас і ми пірнули в темряву. Місячне світло погасло, земля стала кам'янистою та твердою, навкруги піднімалися голі скелясті кручі. Вони підступали дедалі ближче, і, зрештою, ми опинилися на вузькій темній стежці між двома високими чорними горами.

— Якби ця стежка була не така темна, — сказав Юм-Юм, — якби ці гори були не такі чорні, а ми не такі малі й самотні!

Стежка йшла закрутами, здавалося, що за кожним із них на нас чигало безліч небезпек. Мірамісові здавалося те саме. Він увесь тремтів і намагався повернути назад. Та я міцно тримав повід і змушував його йти далі. Стежка ще повужчала. Темні гори обабіч неї повищали. Темрява стала ще гущіша. Нарешті ми досягли місця, подібного до брами, — вузької ущелини між скелями. А за нею залягала пітьма, чорніша за всю пітьму світу.

— Країна Чужинецька, — прошепотів Юм-Юм. — Це вхід до Країни Чужинецької.

Міраміс завзято опирався. Він став дибки й так іржав, що нам важко було його слухати. Ми чули тільки те страхітливе іржання, бо за ущелиною була глуха п'ятьма. Глуха, але небезпечна. Тільки й чекала, щоб ми проїхали в ущелину.

Я знав, що мушу їхати в ту п'ятьму, але вже не боявся. Тепер, коли я довідався, що мені тисячі й тисячі років тому визначено проїхати в ту темну ущелину, я став сміливішим. Адже це моя доля. Може, я й не повернуся із цієї мандрівки, та однаково такого страху, як спочатку, у мене вже не було.

Я погнав Міраміса в п'ятьму. Кінь збагнув, що я не дозволю йому повернутися назад, тому блискавично проскочив крізь вузьку браму й помчав далі темними шляхами Країни Чужинецької. Ми їхали крізь ніч, нас огортала чорна п'ятьма, ми не знали, куди веде дорога.

Та зі мною був Юм-Юм. Він сидів позаду, міцно тримався за мене, і я любив його, як ніколи, бо був не сам, я мав із собою друга, як і визначено тисячі років тому.

Я не знав, скільки ми їхали в п'ятьмі. Може, недовго, а може, багато годин. Чи, може, тисячі й тисячі років, принаймні нам так здавалося. Ми їхали, наче вві сні, наче в кошмарному сні, від якого прокидаєшся з криком і ще довго нажахано тремтиш. Але то був не сон, від якого можна прокинутися. Ми їхали та їхали й не знали куди. Не знали, скільки здолали шляху. Просто їхали крізь ніч.

Зненацька Міраміс зупинився. Ми досягли озера. І воно було страшніше за найстрашніший сон. Мені іноді снилося, що переді мною розлягається велика чорна вода. Але ні я, ні жодна людина на світі ніколи не бачили вві сні такої води, як та, що з'явилася перед моїми очима. То була наймертвіша, найчорніша вода на світі. Навколо озера піднімалися лише високі, чорні й голі скелі. Над водою літало багато птахів: їх не було видно, тільки чути. Я зроду не чув нічого сумнішого за їхній крик. О, як мені було їх шкода! Вони ніби благали про допомогу. У їхньому крикові бриніли розпука та ридання.

На протилежному боці озера, на найвищій скелі, стояв великий замок. У ньому світилося лише одне вікно. Воно скидалося на лихе око, жорстоке, небезпечне, моторошне око, що дивилося на нас із ночі й бажало нам зла.

Замок лицаря Като! Там, на другому боці чорної води, мешкав мій ворог, і я приїхав сюди, щоб стати з ним на герць. Лихе око, що дивилося з-за озера, ужахнуло мене, хоч я твердо вирішив не боятися. Але ж як я, такий малий, міг перемогти лихого та жорстокого лицаря Като?

— Тобі потрібний меч, — сказав Юм-Юм. (...)

(Переклад Ольги Сенюк)

Коментарі

Лицар Като виявився ще страшнішим, ніж про нього розповідали. Він легко захопив хлопчаків у полон та обрав для них страшну кару.

Кадр із кінофільму «Міо, мій Міо»
(реж. В. Грамматиков, СРСР, Норвегія,
Швеція, 1986)

Готуємося до читання

Які особливості чарівної казки виявляються в тексті?

Страшнішого меча я ще не бачив

Колись я, мабуть, забуду все це. Колись я, мабуть, перестану згадувати лицаря Като. Забуду його страшне обличчя, страшні очі та страшний залізний пазур. Я палко чекаю того дня, коли він зітреться з моєї пам'яті. Тоді я забуду і його жажливий зал.

Він мав у замку зал, повітря в якому було просякнуте злом. Це там він сидів дні і ночі й кував лихо. Повітря там було таке просякнуте злом, що звичайна людина не могла ним дихати. Зло спливало звідти струменями та вбивало все гарне й живе за вікном, пожирало все зелене листя, і всі квітки, і всю шовковисту траву, каламутним серпанком обгортало сонце, і там ніколи не було справжнього дня, тільки ніч і ледь ясніший присмерк, майже такий самий, як ніч. Тому не дивно, що вікно в його залі завжди світилося над Мертвим озером, ніби лихе око. То світилося крізь вікно зло лицаря Като, коли вночі він сидів у своєму залі й кував лихо.

До того залу й привели мене. Лицар Като спіймав мене, коли я мусив триматися обома руками, щоб не впасти, і не міг витягти меч. А потім на мене напали його чорні вивідувачі й привели до його залу. Там уже стояв Юм-Юм. Він був блідий та засмучений. Побачивши мене, він прошепотів:

— Ох, Міо, тепер усе пропало.

Зайшов лицар Като, і ми на власні очі побачили, який він страшний. Ми дивилися на його жахливе обличчя, а він мовчки дивився на нас. І його зло лилося на нас, мов холодний струмінь, палило наші обличчя, мов пекучий вогонь, проходило крізь наші голови, наші руки, ятрило нам очі, заповнювало легені, коли ми дихали.

Я відчував, як мене заливали хвилі його зла, і був такий стомлений, що не міг підняти меч. Але до цього й не дійшло, бо вивідувачі простягли мого меча лицареві Като, а він аж здригнувся, коли глянув на нього.

— Страшнішого меча я ще не бачив, — сказав він вивідувачам, які охороняли його.

Він підійшов до вікна й довго стояв там, зважуючи меч у руці.

— Що мені зробити із цим мечем? — мовив нарешті він. — Добрих і невинних такою зброєю не можна вбити. То навіщо він мені?

Лицар Като глянув на мене страшними зміїними очима й побачив, що мені хотілося заволодіти мечем.

— Я втоплю його в Мертвому озері, — сказав він. — Утоплю в найглибшому місці Мертвого озера.

Він узяв меч і викинув крізь вікно. Я побачив, як меч блиснув у повітрі, і мене охопив розпач. Адже Зброяр тисячі й тисячі років виковував меч, що міг би розітнути камінь. Тисячі й тисячі років люди чекали й сподівалися, що я переможу лицаря Като. А тепер він утопив мій меч у Мертвому озері. Я вже його не побачу, усе пропало.

Лицар Като підійшов до нас і став так близько, що його зло мало не задушило мене.

— Що мені зробити із цими ворогами? — сказав він. — Що мені зробити із цими ворогами, які приїхали здалеку, щоб убити мене? Треба подумати. Я можу

дати їм пташиний одяг, нехай літають і кричать над Мертвим озером тисячі й тисячі років. — Він ковзнув по нас страшними зміїними очима й задумався. — Так, я можу одягти їх у пташиний одяг, — знову сказав він. — Або одним махом видерти їм із грудей серце й дати натомість кам'яне. А тоді, коли вони матимуть кам'яні серця, я можу зробити їх своїми служниками.

«Ох, зроби мене краще птахом!» — хотів крикнути я, бо мені здавалося, що не може бути нічого гіршого за кам'яне серце. Та я не крикнув. Я розумів, що, коли попрошу обернути мене на птаха, лицар Като зразу вкладе мені в груди кам'яне серце.

Лицар Като зміряв нас страшним поглядом із голови до ніг.

— Або ще можу замкнути їх у вежі, нехай там помруть із голоду, — повів він далі. — У мене є багато птахів і багато служників. Мабуть, я таки замкну їх у вежі, нехай помруть там із голоду.

Розмірковуючи так, він пройшовся з кутка в куток, і кожна думка, яка зринала в нього в голові, ще дужче насичувала повітря злом.

— У моєму замку з голоду помирають за одну ніч, — сказав він. — Така довга тут ніч і такий великий голод, що за одну-однісіньку ніч помирає кожний.

Лицар Като зупинився переді мною, поклав мені на плече залізного пазура й повів далі:

— Я тебе добре знаю, королевичу Міо. Я знав, що ти приїхав, тільки-но побачив твого білого коня. Я тут чекав на тебе. І ти прийшов. Ти сподівався, що це буде ніч боротьби. — Він нахилився й просичав мені на вухо: — Ти сподівався, що це буде ніч боротьби, але ти помилився, королевичу Міо. Це ніч голоду. А коли вона закінчиться, у моїй вежі лежатиме лише кілька білих кісток. Це буде все, що залишиться від королевича Міо та його зброєносця.

Він постукав залізним пазуром по великому кам'яному столі, що стояв посеред покою, і відразу з'явився новий гурт вивідувачів.

— Замкніть їх у вежу, — мовив він, показуючи на нас залізним пазуром. — Замкніть їх у вежу на сім замків і поставте сімох вартових перед дверима. А ще сімдесят вивідувачів нехай вартують у всіх залах, у всіх коридорах і на всіх сходах між моїм залом і вежею. — Він сів до столу й повів далі: — Я хочу спокійно сидіти тут, кувати лихо, і нехай мене не турбує ніякий королевич Міо. Коли закінчиться ніч, я піду до вежі поглянути на білі кістки. Прощавай, королевичу Міо! Хай тобі добре спиться в моїй вежі голоду!

Вивідувачі потягли мене з Юм-Юмом через увесь замок до вежі, де ми мали померти. І скрізь, у всіх залах і коридорах, уже була виставлена варта, що мала охороняти шлях між вежею та покоєм лицаря Като.

«Невже він так боїться мене, що виставив таку сторожу? Невже боїться мене без меча, за сімома замками та зі сімома вартовими перед дверима?»

Поки ми йшли до своєї в'язниці, вивідувачі міцно тримали нас за руки. Ми довго, дуже довго добиралися до неї через великий темний замок. В одному місці ми проходили повз вікно галереї, з якого можна було виглянути на подвір'я. Посеред нього стояв прикований до стовпа кінь. Він був чорної масті, і біля нього стояло чорне лошатко. У мене тьохнуло серце, коли я побачив коня, бо я згадав про Міраміса, якого вже ніколи не побачу. Цікаво, що з ним сталося, може, він теж уже мертвий. Але вивідувач шарпнув мене за руку й потяг далі. Більше я не думав про Міраміса.

Ми прийшли до вежі, де мали перебути свою останню ніч. Відчинилися важкі залізні двері, і нас загнали всередину. Потім двері зачинилися за нами, і ми по-

чули, як вивідувачі сім разів обернули ключ. Ми з Юм-Юмом залишилися самі у в'язниці.

То було кругле приміщення з товстими кам'яними стінами. У ньому було віконце, заграбоване залізними штабами, і крізь нього ми чули квіління зачарованих птахів, що літали над Мертвим озером.

Ми вмостилися на кам'яній долівці, малі й налякані. Ми знали, що маємо померти, поки закінчиться ця ніч.

— Якби смерть не була така страшна, — сказав Юм-Юм. — Якби смерть не була така страшнюча, а ми не були такі малі й самотні!

Ми трималися за руки. Міцно трималися за руки, сидячи на голій кам'яній долівці. Нам уже почав дошкуляти голод, та ще й не подібний ні на який інший голод. Він давив нас, висмокував із нас усю силу та кров, нам хотілося лягти, заснути й більше ніколи не прокидатися. Але нам не можна було спати, ще не можна. Ми вирішили відганяти від себе сон, скільки зможемо. Тому, чекаючи смерті, почали говорити про Країну Далеку.

Я згадав свого тата-короля, і на очі мені навернулися сльози. Та від голоду я був такий кволий, що сльози тільки тихенько котилися по моїх щоках. Юм-Юм теж плакав, так само тихо, як і я.

— Якби Країна Далека не була так страшенно далеко, — прошепотів він. — Якби не був так далеко Острів зелених лук, а ми не були такі малі й самотні!

— Пам'ятаєш, як ми ходили пагорбами Острова зелених лук і грали на сопілках? — спитав я. — Пам'ятаєш, Юм-Юме?

— Пам'ятаю, але це було так давно, — відповів Юм-Юм.

— Ми й тут можемо заграти на сопілках, — сказав я. — Можемо заграти стародавню мелодію пастухів, поки нас зморить голод і ми заснемо.

— Гарзд, заграймо її ще раз, — пошепки сказав Юм-Юм.

Ми витягли сопілки. Наші кволі руки насилу тримали їх, але ми почали грати стародавню мелодію. Юм-Юм, граючи, плакав, і сльози тихо котилися в нього по щоках. Може, і я плакав, так само, як і він, не знаю. Стародавня мелодія була дуже гарна, але бриніла так тихо, ніби розуміла, що й вона скоро має замовкнути. Та хоч як тихо ми грали, зачаровані птахи почули її. Почули негучні звуки й цілою зграєю підлетіли до нашого віконця. Крізь ґрати я бачив їхні блискучі, сумні пташині очі. Потім птахи відлетіли, і ми перестали грати, бо не мали вже сили.

— От ми й заграли востаннє, — сказав я, ховаючи сопілку до кишені. (...)

(Переклад Ольги Сенюк)

Коментарі

На допомогу Мію та Юм-Юму несподівано прийшли чарівні помічники — ложечка, яка весь час наповнювалася їжею, і плащ, який робив людину невидимою. Зачаровані птахи дістали меч, який лежав на дні Мертвого озера, але на головний бій із лицарем Като повинен був вийти лише королевич Міо.

Готуємося до читання

Читаючи текст, зверніть увагу на те, як змінився головний герой. Які риси характеру в ньому виявилися в момент зіткнення з лицарем Като?

(...) Я накинув плащ на плечі. Чарівна тканина блищала так яскраво, що могла освітити весь замок лицаря Като. Проте Юм-Юм сказав:

— Я тебе не бачу, Міо, хоч і знаю, що ти біля мене. Я почекаю тебе тут, поки ти повернешся.

— А якщо я ніколи не повернуся? — сказав я та замовк. Адже я не знав, хто переможе в цьому останньому бою: я чи лицар Като.

У нашій в'язниці на довгу хвилю запала тиша. Потім Юм-Юм сказав:

— Якщо ти ніколи не повернешся, Міо, ми будемо думати один про одного, скільки нам стане сили.

— Так, Юм-Юме. Своєї останньої години я думатиму про тебе й про свого тата-короля.

Я махнув мечем, і він розітнув залізні двері, ніби вони були з тіста, бо для меча, що здатний розтинати камінь, залізні двері були мов тісто. І так само нечутно, як тісто, він розрубав тверде залізо.

Кількома ударами я вирізав міцні замки, тоді відчинив двері. Вони ледь зарипіли. Перед дверима стояло сім вартових. Коли двері зарипіли, вони обернулися. Я стояв у своєму блискучому плащі. Він так світився, що вартові мали б мене побачити.

— Щось зарипіло, — сказав один із них.

— Так, щось зарипіло в темряві, — озвався другий.

Вони почали роззиратися на всі боки, але не побачили мене.

— Це, мабуть, зарипіла лиха думка лицаря Като, що пролітала повз нас, — сказав третій вартовий.

Але мене вже там не було. Я поспішав далі. Однією рукою стискав меч, другою притримував плащ і швидко біг до залу лицаря Като.

Скрізь: і в залах, і в коридорах, і на сходах стояли його вивідувачі. Увесь темний, понурий замок був повний чорних вивідувачів. Та вони мене не бачили й не чули. А я поспішав до покою лицаря Като.

Я вже не боявся. Ніколи ще я не відчував такої відваги. Я вже був не тим Міо, який споруджував курені в трояндовому садку та грався на Острові зелених лук. Я був лицарем на бойовій стежці й чимдуж біг до залу лицаря Като.

Я поспішав. Мій чарівний плащ маяв у мене за плечима, маяв та яскрів у темному замку. А я мчав до покою лицаря Като.

Меч у моїй руці палахкотів, мов полум'я, яскрів і змінювався. Я не відпускав руків'я та мчав до покою лицаря Като.

Я думав про свого тата-короля. І знав, що й він думає про мене. Ось-ось розпочнеться бій. Він мене не лякав. Я був безстрашним лицарем із мечем у руці й мчав до покою лицаря Като.

У голові в мене загуркотіло, наче я підійшов до водоспаду. Я стояв перед дверима до покою лицаря Като.

Я відчинив двері. Лицар Като сидів біля кам'яного столу спиною до мене. Навколо нього повітря було просякнуте злом.

— Обернися, лицарю Като! — сказав я. — Зараз почнеться твій останній герць!

Він обернувся. Я зірвав із себе плащ і став перед ним із мечем у руці. Його страшне обличчя скривилось і посіріло, а в страшних очах блиснули переляк і ненависть. Він квапливо схопив свій меч, що лежав біля нього на столі. І так розпочався його останній бій.

Лицар Като теж мав страшний меч, але не такий, як мій. Мій меч дзвенів, яскрів і палахкотів, розтинав повітря, мов блискавка, і безжально відбивав удари лицаря Като.

Цілу годину тривав той герць, на який чекали тисячі й тисячі років. Мовчазний та моторошний двобій. Мій меч блискавкою літав у повітрі й перетинався з мечем лицаря Като. Та нарешті я вибив меч з його руки. Лицар Като стояв переді мною без зброї та знав, що двобій закінчився.

Тоді він роздер на грудях свою чорну оксамитову куртку й крикнув:

— Дивися, щоб ти влучив у серце! Дивися, щоб ти влучив просто в моє кам'яне серце! Воно мене так довго муляло й так мене ятрило!

Я глянув йому у вічі й помітив щось дивне. Помітив, що лицар Като прагне позбутися свого кам'яного серця. Може, найдужче ненавидів лицаря Като сам лицар Като.

Я, не зволікаючи, підняв свій полум'яний меч, підняв на таку висоту, що прохромив наскрізь страшне кам'яне серце лицаря Като.

Тієї миті він зник. Так, наче його й не було, а на підлозі залишилася лише купа каміння. Тільки купа каміння й залізний пазур.

На підвіконні в залі лицаря Като сиділа сіра пташка й билася об шибку. Я раніше її не бачив, не знаю, де вона була. Я підійшов до вікна й відчинив його, щоб випустити пташку. Вона шугнула вгору та радісно защебетала. Видно, довго сиділа в неволі.

Я трохи постояв біля вікна, дивлячись услід пташці. І побачив, що ніч закінчилася й настав ранок. (...)

(Переклад Ольги Сенюк)

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про життя Буссе з названими батьками. **2.** Які казкові герої та чарівні предмети згадані у творі? Яку роль вони відіграють у тексті. **3.** Хто допомагав Міо в боротьбі з Като? **Читацька діяльність. 4.** Порівняйте дві країни, якими подорожує головний герой, — Країну Далеку й Країну Чужинецьку. **5.** Лицар Като перетворював дітей на птахів або на людей із кам'яним серцем. Пригадайте відомі вам казки, де йшлося про подібні перевтілення. Визначте роль прийому перетворення у творі А. Ліндгрена. **6.** Визначте подібність і відмінність повісті «Міо, мій Міо» від народної чарівної казки. **Людські цінності. 7.** На прикладі якої родини письменниця продемонструвала ідеал? А якими є ваші уявлення про сімейну гармонію? **8.** Поміркуйте, які якості допомогли Буссе знайти батька й справжніх друзів. **Комунікація. 9.** Підготуйте усну розповідь на тему «Умій вибирати друзів» (за повістю А. Ліндгрена «Міо, мій Міо»). **Ми — громадяни. 10.** У повісті А. Ліндгрена порушено складні проблеми взаємин дітей і дорослих. Які з них, на вашу думку, актуальні нині? Поясніть. **Сучасні технології. 11.** Знайдіть в інтернеті та відвідайте сайт письменниці. Яку нову інформацію ви дізналися про неї? **Творче самовираження. 12.** Намалуйте герб Країни Далекої. **Довкілля та безпека. 13.** Порівняйте казковий світ і місто, у якому мешкав хлопчик Буссе. Зверніть увагу на природу, помешкання, одяг, транспорт і розваги. **14.** А яким є місто вашої мрії? Опишіть або намалуйте. **Навчаємося для життя. 15.** Уявіть, що ви є архітектором дитячого парку на честь А. Ліндгрена в Україні. Створіть і презентуйте проєкт цього парку. Придумайте атракціони, які б сприяли підвищенню інтересу дітей до читання книжок.

Радимо прочитати

Ліндгрена А. Карлсон, Пеппі та інші / переклади зі шведської О. Сенюк. — Київ, 2010.

Міхаель Енде

1929–1995

Незважаючи на фантастичність, книжки Міхаеля Енде є критикою цивілізації, за якою криється бачення іншого, кращого світу.

Роман Гоке

Нині навіть важко уявити дитячу кімнату в Німеччині без іграшок-персонажів з відомої книжки М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас» (нім. *“Jim Knopf und Lukas der Lokomotivführer”*). Від їхніх пригод у захваті вже не одне покоління дітей у всьому світі, а їхня дружба, відданість і самопожертва заради інших є прикладом для сучасних дитячих стосунків.

Міхаель Андреас Гельмут Енде народився в 1929 р. в сім'ї художника Едгара Енде в мальовничій місцевості Гірміш (Німеччина). Дитинство провів у м. Мюнхені. У 1943 р., коли Німеччина почала зазнавати воєнних поразок, гімназія, де навчався хлопець, була евакуйована, дітей відправили в сільську місцевість, щоб урятувати від голоду та небезпеки.

За кілька тижнів до кінця Другої світової війни Міхаель, як і всі німецькі підлітки, мав стати «захисником вітчизни», проте він не захотів воювати, тому був змушений дезертирувати й переховуватися від нацистів. Лише після закінчення війни та відновлення мирного життя в Європі 1948 р. Міхаель зміг закінчити Вальдорфську школу в м. Штутгарті. Тут разом з обов'язковими предметами учні поглиблено вивчали мистецтво, займалися рукоділлям і виконували різні творчі завдання.

Потім юнак продовжив навчання в Академії прикладних мистецтв імені Отто Фалькенберга в м. Мюнхені, де вивчав акторське мистецтво та режисуру. До 1953 р. він працював у різних театрах, кінокритиком на Баварському радіо, писав п'єси. 1960 р. вийшла друком його перша книжка для дітей «Джим Гудзик і машиніст Лукас», яка зразу ж сподобалася читачам і принесла авторові довгоочікуваний успіх. Твір був відзначений Німецькою премією книжок для дітей (1961) як найкраща книжка для молоді.

У 1973 р. письменник переїхав до Італії, де з'явився його казковий роман «Момо» (нім. *“Момо”*), за мотивами якого пізніше було написано оперу й знято кілька кінофільмів. У 1979 р. письменник опублікував фантастичний роман «Нескінченна історія» (нім. *“Die unendliche Geschichte”*), який було перекладено багатьма мовами, а загальний наклад видання твору в усьому світі досяг майже 10 млн примірників. Письменник помер у 1995 р., похований у м. Мюнхені (Німеччина).

Ф. Трпін. Обкладинка до роману М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас». 1960 р.

Кожна книжка М. Енде — це захопливий ланцюг пригод і випробувань героїв. У романі «Нескінченна історія» ідеться про хлопчика, який випадково потрапив у маленьку антикварну крамницю. Власник старовинних речей подарував йому книжку про чарівну країну Фантазію, про дивовижних мешканців цієї країни та про смертельну небезпеку, яка загрожує її існуванню, адже казкову країну поступово поглинає Ніщо. Потрапивши в книжку, герой зрозумів, що лише від нього залежить майбутнє чарівної країни — Фантазії.

Роман «ДЖИМ ҐУДЗИК І МАШИНІСТ ЛУКАС». Роман М. Енде належить до найуспішніших і найпопулярніших книжок для дітей не лише в Німеччині, а й у всьому світі. Її герой Джим Ґудзик є казковим персонажем. Однак за казковими пригодами криється авторська критика расової ідеології нацизму та власне бачення письменником шляху розвитку людства.

Сюжет книжки відомий усім маленьким європейцям: одного дня поштова посилка з маленьким чорним хлопчиком-сиротою приземлилася на крихітному острові Недогадія. Мешканці острова (пані Штоцкер, машиніст Лукас, пан Неталан і король Альфонс За Четверть Дванадцятий) турботливо доглядали за немовлям, поки він не виріс. Тоді місця на острові для всіх стало замало. Король вирішив позбавитися паротяжких Емми. Але друзі (Джим, Лукас та Емма) разом залишили крихітний острів, щоб знайти собі нову батьківщину, і поринули у світ пригод. Вони дісталися до далекої азіатської країни, де їх зустріли прозорі дерева, смугасті гори, величезна дракониха. Герої виявляють таємничі написи, потрапляють у фантастичну місцевість, застрягають перед входом у Пащу смерті, ремонтують маленький вулкан, спілкуються з драконихою. Наприкінці Джим не тільки розгадує таємницю своєї появи в Недогадії, а й визволяє прекрасну принцесу Лі Ши та полонених дітей.

Фантастичний світ твору М. Енде не лише зачаровує своєю незвичайністю, а й поглиблює наші уявлення про реальність. Вигадані країни порівнюються з Німеччиною, Африкою, Китаєм, митець зазначає їхні географічні координати, описує державний устрій, політику, транспорт та освіту тощо. У такий казково-фантастичний спосіб автор спонукає юних читачів не уникати проблем дійсності, замислитися над тим, у якому світі вони живуть. Персонажі роману М. Енде «Джим Ґудзик і машиніст Лукас», хоча й мешкають у фантастичних країнах і беруть участь у неймовірних пригодах, насправді дуже схожі на звичайних людей. Їм притаманні людські якості (життєрадісність, цілеспрямованість, відкритість, доброзичливість, допитливість, прагнення до кращого) і живі яскраві характери. У творі утверджуються моральні цінності — дружба, взаємодопомога, повага до інших, любов до батьківщини, кохання. А ще в романі осмислюються поняття «добро і зло», «життя і смерть», «милосердя і байдужість».

Готуємося до читання

З яким випробуванням зіткнулися герої? Як вони вирішили вийти зі скрутного становища?

Джим Гудзик і машиніст Лукас (1960)

Роман
(Уривки)

Розділ третій, *у якому приймається майже сумне рішення, на яке Джим не пристає*

(...) Роки спливали, і Джим Гудзик вибився в напівпіддані. У якійсь іншій країні хлопець, певно, сидів би за шкільною партою й потроху вчився читати, писати та рахувати, та в Недогадії про школу й не чули. А коли немає школи, то кому спаде на думку, що саме час відправляти кудись хлопця, щоб той учився читати, писати й рахувати. Джим і сам не брав це собі до голови й день у день розкошував. Пані Штоцкер міряла малого щомісяця. Ставила його босоніж біля одвірка на маленькій кухні й дивилася, наскільки він виріс. А тоді проводила ризику на одвірку — і щоразу та піднімалася бодай на дрібку вище.

Пані Штоцкер тішилася, що малий росте. А хтось інший тим часом тривожився: король, який мав правити країною й відповідав за добробут своїх підданих. Якось увечері він покликав машиніста Лукаса до себе в палац між двох вершин. Лукас увійшов, зняв картуз, витягнув із рота люльку й мовив:

— Доброго вечора, мій королю!

— Здоров був, дорогенький Лукасе, машиністе паротяжики! Прошу, сідай! — відказав король (...).

Лукас умостився.

— Отож-бо, — звів голос король і кілька разів кахикнув: — Дорогенький Лукасе, не знаю, як тобі про це сказати. Проте сподіваюся, що ти й так усе зрозумієш.

Лукас мовчав. Пригнічений вигляд короля його спантеличив.

Король ще раз кахикнув, подивився на Лукаса розгублено й сумно та почав знову:

— Ти ж недаремно носиш голову на плечах, Лукасе.

— А що сталося? — спитав Лукас обережно.

— Мій дорогий Лукасе (...), нам треба це зробити.

— Що нам треба зробити, Ваша величносте? — спитав Лукас.

— Хіба я не сказав? — пробелькотів король розчаровано. — Мені здавалося, що я сказав.

— Ні, — кинув Лукас. — Ви щойно сказали, що нам треба щось зробити.

Король замислено дивився перед собою. За якийсь час він здивовано похитав головою й мовив:

— Дивно, голову даю на відсіч, що це я сам сказав, ніби нам треба здихатися старої Емми.

Лукас не повірив своїм вухам, отож вирішив перепитати:

— То що нам треба зробити з Еммою?

— Треба її позбутися, — мовив король і серйозно кивнув. — Звісно, не зразу, проте якнайшвидше. Певна річ, я знаю, що немає нічого важчого, ніж отак узяти й відмовитися від Емми, проте необхідно це зробити.

Кадр із кінофільму «Джим Гудзик і машиніст Лукас»
(реж. Д. Ганзель, Німеччина, 2018)

— Нізащо, Ваша величносте! — рішуче кинув Лукас. — А крім того, навіщо?
— Бачиш-но, — мовив король спокійно, — Недогадія — невеличка країна, навіть надто маленька, порівняно з іншими країнами й континентами, скажімо, Німеччиною, Африкою чи Китаєм. Королеві, паротягові, машиністові паротяга та двом підданам місця, звісно, вистачить. Але варто з'явитися ще одному підданому ...

— Але ж це тільки половина підданого, — зауважив Лукас.

— Отож, отож, — відказав заклопотаний король. — Та чи надовго? День у день хлопець росте. Я маю думати про майбутнє нашої країни, бо я ж — король. Недалеко той день, коли Джим Гудзик стане повноправним підданим. І тоді хлопцеві закортить збудувати власний дім. Тепер скажи мені, будь ласка, де йому той будинок поставити? Місця в нас більше не залишилося, куди не кинься, усюди — самі колії. Нам треба підтягнути очкурі¹. Нічого не допоможе.

— А щоб його муха вбрикнула! — пробурчав Лукас і почухав за вухом.

— Тепер ти бачиш, — вів своєї король, — що наша країна просто потерпає від перенаселення. Майже всі країни у світі потерпають од цього, проте Недогадії особливо не пощастило. У мене душа не на місці. Що нам робити?

— Звісно, я теж про це знаю, — мовив Лукас.

— Нам доведеться або відмовитися від Емми, або когось із нас вислати з острова, щойно Джим Гудзик дійде повних літ. Але ти — друг Джима, дорогий Лукасе. Як ти дивишся на те, щоб хлопець поїхав із Недогадії, коли виросте?

— Ніяк, — мовив Лукас сумно. — Але ж я не можу так просто залишитися без Емми. Що то за машиніст паротяжихи без паротяжихи?

— Отож, — зауважив король, — поміркуй-но над цим. Я знаю, що розуму тобі не позичати. У тебе є трохи часу, щоб усе зважити. — І він простягнув Лукасові руку, даючи машиністові зрозуміти, що аудієнція закінчилася.

Лукас устав, натягнув свій картуз і, похнюпившись, пішов із палацу. Король зітхнув, знову сів у свій фотель та обер пiт із лоба шовковим носовичком. Розмова дуже стомила правителя.

¹ *Очкір* — пояс або шнур, яким стягують штани.

Лукас повільно пішов до своєї маленької станції, де на нього чекала паротяжика Емма. Він постукав їй по товстому черевцю та дав кілька крапель пального, без якого вона не могла жити. Тоді сів край перону й підпер голову руками. (...) Залізничник сумно кивнув і тихо мовив:

— Гарзд. Підемо вдвох.

З моря подув легкий вітерець і війнуло прохолодою. Лукас підвівся, підійшов до Емми й довго розглядав її. Вона помітила: щось сталося. (...) Цієї миті Лукас тихо й печально прошепотів їй:

— Моя гарненька, стара Еммочко!

Їй защеміло на душі так, що вона покинула пихкотіти й завмерла.

— Еммо, — мовив Лукас тихо, геть чужим голосом, — мені несила розлучитися з тобою. Ні, ми залишимося вдвох. Завжди й усюди, на землі чи на небі — якщо туди взагалі можна потрапити.

Емма не розуміла нічого з того, що казав Лукас. Але вона дуже любила свого машиніста й просто не могла дивитися на те, як він сумує. Емма заходилася ревіти, так що серце краялося. Лукас насилу її заспокоїв.

— Розумієш, це через Джима, — мовив він заспокійливо. — Дуже швидко він стане підданим на всі сто, і тоді для одного з нас не буде більше місця. А що підданий для країни важить більше за товстий старий паротяг, то король ухвалив, що тобі треба зникнути. Проте якщо не стане тебе, тоді маю зникнути і я, це ясно як божий день. Чого я вартий без тебе?

Емма глибоко вдихнула й уже хотіла, було, знову заревіти, коли раптом тоненький голосок спитав:

— Що трапилось?

Це озвався Джим Гудзик, який чекав Лукаса й, урешті-решт, заснув на тендері з вугіллям. Щойно Лукас звів голос до Емми, хлопчик прокинувся й мимоволі почув усе, про що вони говорили.

— Привіт, Джиме! — крикнув вражений Лукас. — Власне, тобі не треба було все це слухати. Але, як на мене, чому б тобі й не дізнатися?! Авжеж, Емма та я, ми вдвох їдемо з острова. Назавжди. Так буде краще.

— Через мене? — спитав Джим налякано.

— Якщо придивитися пильніше, — мовив Лукас, — то король таки має слухність. Недогадія справді замала для нас усіх.

— То коли ж ви хочете їхати? — спитав Джим.

— Ліпше не відтягувати прощання, коли вже до цього дійшло, — серйозно мовив Лукас. — Думаю, сьогодні ж увечері й поїдемо.

Джим на якусь хвилю замислився. А тоді ні з того ні з сього рішуче сказав:

— Я їду з вами.

— Але, Джиме! — заперечив Лукас. — Так не піде. Що скаже пані Штоцкер? Вона ж нікуди тебе не пустить!

— Краще їй взагалі не чіпати, — відказав Джим. — Я напишу їй листа, де все поясню. І залишу його на столі в кухні. Коли вона знатиме, що я подався з тобою, то не надто цим перейматиметься.

— Не впевнений, — зауважив Лукас. — До того ж ти не вмієш писати.

— А я намалюю лист, — уперся Джим.

Проте Лукас серйозно похитав головою:

— Ні, хлопче, я не можу тебе взяти. З твого боку це люб'язно, і я б залюбки тебе прихопив, але так не піде. Урешті-решт, ти ще геть малий, і нам із тобою тільки...

Він тримався щиро, та Джим раптом повернув до нього своє обличчя: на ньому була рішучість і безпорадність водночас.

— Лукасе, — тихо мовив Джим, — навіщо ти таке кажеш? Побачиш, як я можу стати в пригоді.

— Воно то так, — відказав Лукас, трохи збентежений, — певна річ, хлопець ти тямущий, а інколи це навіть добре, коли ти малий. Це вже щось... (...). Подумай-но, Джиме! Еммі доводиться забиратися з острова, щоб звільнити тобі місце на майбутнє. А якщо ти надумав іти, то Емма могла б спокійнісінько залишитися, а разом і я.

— Та де там, — мовив Джим із видом затятого впертюха, — я не залишу свого найкращого друга. Або ми залишимося на острові втрьох, або разом попливемо звідси геть. Коли вже нам не випадає тут залишатися, попливемо всі троє ...

Лукас усміхнувся:

— Це справді люб'язно з твого боку, друзяко Джиме, — мовив він і поклав своєму другові руку на плече: — Боюся, що це не сподобається королю. Такого він точно не уявляв (...).

— Мені фіолетово, — кинув Джим. — Я все одно поїду з тобою.

— Гарзд! — почувся врешті голос Лукаса. — Тоді чекаю тебе тут опівночі.

— Згода, — відказав Джим.

Вони потиснули один одному руки, і Джим уже рушив, коли Лукас ще раз озвався до нього:

— Джиме Ґудзику, — мовив він, і в його словах чулася урочистість, — ти справді найсучасніший пацан, якого я бачив у своєму житті.

Потім він обернувся й хутко почимчикував геть. Джим подивився йому вслід і рушив додому. Лукасові слова засіли хлопцеві в пам'яті, і водночас він думав про те, як добре жилося йому в пані Штоцкер. Джим почувався щасливим і нещасним. (...)

(Переклад Ігоря Андрущенка)

Коментарі

Спочатку друзі подорожували морем. Першою країною, куди вони потрапили, була Мандала. Ця країна подібна до Китаю, адже там був імператор, Велика Мандалійська стіна, а літери в словах пишуть «одну під однією». Завдяки кмітливості й сміливості, а також допомозі друзів (хлопчика Фін Пон, ніби-велетня пана Ци Баня, дракона Непомука) Лукас і Джим дісталися до країни Недоладії та Драконового міста. Цей шлях вони подолали, щоб визволити мандалійську принцесу та дітей, які перебували в полоні. Нарешті друзі знайшли будинок, де мешкала дракониха пані Кутняк.

Готуємося до читання

Зверніть увагу на систему навчання та виховання в школі пані Кутняк. Чи була ефективною ця система? Які явища сучасного життя відображено у фантастичних описах школи драконихи?

Розділ двадцять перший,

у якому Джим і Лукас ознайомлюються з недоладійською школою

(...) Коли паротяжика опинилася в місті, у друзів аж голова пішла обертом: як знайти Стару вулицю в такому величезному місті? Адже не вилізеш із паротяжихи й не запитаєш у перехожого?! Їм пощастило. Доїхавши до найближчого перехрестя, Лукас обережно визирнув у щілинку й побачив на розі кам'яний стовп із покажчиком: «Стара вулиця». (...)

Незабаром він помітив потрібний номер — 133.

— Ти боїшся, Джиме? — тихенько запитав Лукас.

Джим на секунду замислився й згадав про ніби-велетня, а також про те, що багато чого лише здалеку здається страшним.

— Ні, Лукасе, не боюся, — рішуче сказав він. — Може, хіба що трішки, — докинув він, аби бути вже геть чесним.

— Ну, гаразд, тоді вперед! — скомандував Лукас.

— Уперед! — відгукнувся Джим.

Лукас обережно заїхав у гігантську браму. Вони опинилися в дуже просторому під'їзді, котрий за величиною чимось нагадував вокзал. Потужні кручені сходи вели в якесь підхмар'я. Було зовсім не зрозуміло, де вони закінчуються. Примарне світло слабко освітлювало цю величезну залу. І що дивно, у сходів не було жодної сходинки, вони плавно піднімалися вгору на зразок вулиці, що йде вгору. (...)

Відсутність сходинок була дуже доречною нашим мандрівникам. Адже звичайні сходи Еммі було б нізачо не здолати. А так вони могли спокійно собі котити, як по рейках. Тож вони котилися й котилися без жодної перешкоди, поки нарешті не дісталися до третього поверху.

Перед першими дверима ліворуч вони пригальмували. Двері ці були такими величезними, що в них міг легко в'їхати двоповерховий автобус. Але, на жаль, ці двері — потужна кам'яна плита, були щільно закриті. Посередині красувався напис: «Пані Кутняк. Стукати тричі. Відвідувачів не приймаємо». А нижче була прироблена спеціальна кам'яна ручка, щоб стукати, — череп із затиснутим у зубах кільцем. Лукас тихенько прочитав Джиму напис.

— Постукаємо? — невпевнено запитав Джим.

Лукас похитав головою. Дотримуючись обережності, він виглянув із віконця, щоб оцінити ситуацію. Переконавшись, що поблизу нікого немає, Лукас вискочив із паротяжихи й з усією силою вперся в кам'яні двері. Йому довелося неабияк попотіти, щоб зрушити плиту з місця. Вийшла досить велика щілина. Упоравшись із дверима, Лукас швидко заплигнув назад.

— Краще не залишати тут Емму саму, — пошепки пояснив він Джиму й, смикнувши за важіль, заїхав просто в помешкання (...).

Кадр із мультфільму
«Джим Гудзик і машиніст Лукас»
(реж. М. Дженнінг, Німеччина, 1976)

— А хіба можна без дозволу входити в чужу квартиру, та ще й з паротяжиною? — боязко запитав Джим.

— На жаль, іншого виходу в нас немає, — тихо відказав Лукас. — Треба спочатку з'ясувати, що тут і до чого.

Вони загнали Емму в куток і звеліли їй стояти тут, а самі крадькома пішли довгим темним коридором. Біля кожних дверей вони зупинялися й обережно заглядали в кімнати. Ніде ні душі. Ні людей, ні драконів. Усі меблі в кімнатах були зроблені з каменю — кам'яні столи, крісла, дивани з кам'яними подушками.

Коли друзі вже дісталися майже до кінця коридору, вони раптом почули чийсь противний, верескливий голос, який долинав з останньої кімнати. Джим і Лукас напружено прислухалися. Якоїсь миті їм навіть здалося, що вони виразно розрізнили дитячий голосок. Друзі багатозначно переглянулися й кинулися до таємничих дверей. Коли вони зазирали в щілинку, то побачили величезну залу, у якій рядами стояли кам'яні парти. За ними сиділо із двадцять дітей з усього світу — малі індіанці й білошкіра малеча, ескімоси й смагляві карапузи в тюрбанах, а посеред зали стояла мила маленька дівчинка з двома чорними кісками й ніжним личком, які бувають у порцелянових мандалійських лялочок. Хто б сумнівався, що це і є принцеса Лі Ши, дочка мандалійського імператора. Усі діти були прикуті до парт залізними ланцюгами, і хоча с'як-так рухатися вони ще могли, про втечу годі було й думати. У кінці зали на стіні висіла величезна кам'яна дошка, а поруч стояла велика кафедра, завбільшки з одержну шафу, вирізана із цілого шматка граніту. За кафедрою сидів напрочуд потворний дракон. Він був, мабуть, більший за Емму, але не такий угодований, навіть можна сказати, худий. Його витягнута морда, заросла густою щетиною, була до того ж уся всяяна бородавками. Крізь скельця блискучих окулярів дивилися маленькі колючі очки. У лапі дракон тримав бамбукову палицю, якою він увесь час розмахував, зі свистою розрізаючи повітря. На довгій худій шиї виразно стримів борлак, а із хижої пащі стирчав єдиний зуб, надаючи драконячому пискові цілком мерзенного виразу. Сумнівів не залишалося: цей дракон не дракон, а дракониха — сама пані Кутняк.

Діти сиділи тихо й боялися поворухнутися. Слухняно склавши руки на партах, вони дивилися переляканими оченятами на дракониху.

— Це школа! — прошепотів Лукас Джиму на вухо.

— О Господи! — тихенько вигукнув Джим, який ще жодного разу не бачив школу. — Це так завжди в школах?

— Крий боже! — спробував його заспокоїти Лукас. — Деякі школи бувають навіть нівроку. До того ж учителями там працюють не дракони, а цілком нормальні люди, серед яких іноді трапляються й башковиті.

— Ану, цить! — раптом крикнула дракониха, а тоді як стукне палицею по своїй кафедрі: — Це хто там шепочеться?

Лукас і Джим притихли й утягнули голови в плечі. У класі запанувала гнітюча тиша. Джим не міг відірвати очей від маленької принцеси. Гляне на неї: і аж серце тремтить — так вона йому сподобалася. Ще жодного разу в житті в нього не було такого, щоб хто-небудь йому так сподобався. Звісно, про Лукаса тут не йдеться. Та й узагалі він — геть інша річ. Лукаса й красенем назвати було важко. А Лі Ши — справжня красуня! Така мила й така ніжна, тендітна, що Джиму відразу ж захотілося взяти її під свій захист. Від страху не залишилося й сліду. Джим твердо вирішив за всяку ціну звільнити Лі Ши!

Поблискуючи окулярами, дракониха проймала дітей мстивим оком і волала своїм верескливим противним голосом:

— То ви т-а-а-ак! Не хоч-ч-чете мені відповідат-т-ти! Ну, начувайтесь! Дочекаєтеся ви в мене!

Борлак знову затанцював на худій шиї. І раптом чудовисько як заверещить:

— Скільки буде с-с-сім на віс-сім? Ти, відповідай!

З місця відразу підхопився маленький індіанець, на якого дракониха вказала палицею. Геть малий, він мав років чотири-п'ять, не більше. Але хлопчина вже носив національний індійський убір із пір'я — три пера білили на його чорній голові. Мабуть, малий був сином вождя якого-небудь племені. Він розгублено дивився на пані Кутняк і, затинаючись, бурмотів:

— Сім на вісім буде ... буде ... Сім на вісім — це ...

— Буде-буде, це-це! Завів своєї! — перебила його дракониха. — Ану, хутко кажи!

— Сім на вісім буде двадцять, — вистрілив маленький індіанець.

— Що? — засичала дракониха з глузуванням у голосі. — Чи добре я почул-л-ла, у тебе виходить двадцять?!

— Ой, ні! Тобто я хотів сказати... буде п'ятнадцять! — геть уже заплутався малий.

— Дос-с-силь! — закричала дракониха, блискаючи оком на учня. — Отж-ж-ж-же, не з-з-знаєш-ш-ш? Ти найтупіший бевзь і найбільше ледащо з-поміж усіх дітей на світі! А за дур-р-р-рість і лінь треба кар-р-р-рати!

Із цими словами дракониха підвелася й рушила до хлопчика. Вона наказала йому лягти на лаву й із неприхованою насолодою відшмагала. Закінчивши езекуцію, задоволена дракониха із сопінням знову повернулася за кафедру. Очі в маленького індіанця були повні сліз, але він не плакав. Адже індіанці, як відомо, — дуже мужній народ.

Джим просто побілів од люті (наскільки це, звісно, було можливо при його чорній шкірі).

— Яка підлість! — процідив він крізь зуби.

Лукас тільки кивнув у відповідь. Він не міг говорити й мовчки стояв, міцно стиснувши кулаки.

Дракониха обвела поглядом клас і знову засичала:

— С-с-скільки буде с-с-сім на вісім? Лі Ш-ш-ши!

Джимові так і тьохнуло серце. Не можна допустити, щоб дракониха відшмагала Лі Ши! А запитання ж таке складне! Вона нізащо на нього не відповість. Треба щось робити!

Але Джим забув, що Лі Ши все ж мандалійська дівчинка, а діти в Китаї вже з чотирьох років задачки лускають як горішки.

Принцеса підвелася.

— Сім на вісім буде п'ятдесят шість, — відповіла вона ніжним голоском, що нагадував щебет манюсінкої пташки.

— Ф-ф-фу! — злобливо фиркнула дракониха. Дівчинка не помилилася. — А с-с-скільки буде тринадцять мінус ш-ш-шість?

— Тринадцять мінус шість буде сім, — голосно відповіла Лі Ши.

— Гляньте-но на неї! — задихаючись од люті, зарепетувала дракониха. — Ти що, думаєш, ніби найрозумніша? Противне, нахабне дівчисько! Корчить тут із себе казна-що! Ну, постривай, зараз я тобі покажу! Ану ж бо, розкажуй мені таблицю множення на сім і швидше!

— Сім на один — сім, — спокійно почала Лі Ши, виспівуючи, мов соловей. — Сім на два — чотирнадцять. Сім на три — двадцять один ... — так вона відторохтіла всю таблицю до кінця, жодного разу не збившись.

Джим вухам своїм не повірив. Хто б міг подумати, що така противна річ, як таблиця множення, може звучати так красиво. Дракониha теж слухала з увагою — надто вже їй хотілося піймати яку-небудь помилку. При цьому вона нервово постукувала своєю палицею. Цієї миті Лукас тихенько покликав Джима:

— Джиме!

— Що?

— Ти не боїшся?

— Та ні.

— Ну, то добре. Слухай мене. Я знаю, що ми повинні робити. Ми дамо драконисі останній шанс самій відпустити всіх дітей. Якщо ж вона не погодиться, то доведеться застосовувати силу, хоча я терпіти не можу насильства.

— І як нам діяти? — запитав Джим.

— Підеш у клас і спробуєш із нею домовитися. Що сказати, вирішиш на місці. Я тобі довіряю, але головне, ні слова про мене й про Емму! Ми чекатимемо за дверима, якщо знадобиться, допоможемо. Зрозумів?

— Зрозумів, — рішуче відповів Джим.

— Ну, дуй! — тихенько сказав Лукас і заквапився до паротяхихи, намагаючись якнайменше шуміти.

Тим часом Лі Ши встигла дійти до кінця таблиці множення. Вона жодного разу не збилася. Але саме це розлютило дракониху. Вона підскочила до Лі Ши, тицьнула її лапою в груди й заверещала:

— Бач-ч-ч, що вигадала, бридке дівчачько! Ж-ж-ж-жодної помилки! Це спеціально, щоб мене поз-з-злити! Задавака з твані кряка! Нах-хаба! Що-о-о-о? Я-а-а-ак? Відповідай, коли тебе питають!

Принцеса мовчала. А що вона могла на це сказати?

— А скільки буде до трьох додати чотири? — насмішувато спитала дракониha.

— Сім, — відказала Лі Ши.

Дракониha люто зиркнула:

— А коли я тобі скаж-ж-ж-жу, що віс-с-сім?

— Усе одно сім, — мовила мала принцеса.

— Коли я каж-ж-ж-жу тобі віс-с-сім, з-з-з-значить віс-с-с-сім, — прошипіла дракониha. — З-з-з-зрозуміло?!

— Ні, сім, — прошепотіла Лі Ши.

— Що-о-о-о-о? — засичала дракониha. — Як ти с-с-с-смієш мені с-с-с-суперечити! С-с-с-сама знаю, що с-с-сім. А тобі с-с-с-с-слід слухатися! Постр-р-ривай-но! Ти зар-р-р-розуміла й мар-р-р-р-рноюлюбна. А за пиху й марнославство треба кар-р-р-рати!

Дракониha саме зібралася відшмагати принцесу, як раптом пролунав чийсь дзвінкий сердитий голос:

— Хвилиночку, пані Кутняк!

Дракониha здивовано обернулася й побачила маленького чорношкірого хлопчика, який стояв на порозі та безстрашно дивився на неї своїми блискучими очима.

— Не смійте чіпати Лі Ши, — твердим голосом сказав Джим.

— Ти, чор-р-рний смердючий хробаку, — пророхкала дракониha, геть ошелешена несподіваною появою Джима. — Звідки ти взагалі взявся й хто ти такий?

— Я — Джим Гудзик, — спокійно відповів Джим. — Я прибув із Недогадії, щоб звільнити принцесу Лі Ши й інших дітей теж.

По рядах пробіг піднесений шепіт. Усі дивилися на Джима великими очима. Особливо сильне враження Джим справив на принцесу Лі Ши, якій дуже сподобалося, що маленький чорний хлопчик не побоявся виступити проти такого величезного чудовиська й розмовляв при цьому дуже спокійно та стримано.

Обурена дракониха як заверещить:

— Тихо! Що це ви собі дозволяєте, хулігани невиховані?!

Потім вона знову повернулася до Джима й запитала його таким елейним голосом:

— Тебе що, Чор-р-р-ртова Дюж-ж-жина до мене послала, хлопче?

— Ні, — відказав Джим, — мене ніхто не посилав.

Колючим поглядом дракониха вп'ялася в Джима. Недобрі вогники спалахували в її очах.

— Щ-щ-що це значить? — прошипіла дракониха. — Ти щ-щ-що, с-с-сам до мене прийш-ш-шов? Може, с-с-скажеш-ш, я тобі дуже подобаюся?

— Та ні, не надто, — чесно зізнався Джим. — Просто я хочу розкрити таємницю свого походження, і тут ви можете мені допомогти.

— А чому с-с-с-саме я? — запитала дракониха, насторожившись.

— Бо на посилці, у якій я прибув у Недогадію, була написана адреса й одержувач — пані Кутняк або щось таке. А замість відправника стояла цифра тринадцять.

— Ах, он воно що! — видихнула дракониха, не приховуючи свого здивування, і зловтішна посмішка заграла на її щетинистій фізіономії. — Виходить, це ти й є, радіс-с-сть моя! Давненько я тебе вже чекаю!

У Джима мурашки по спині побігли, проте він опанував себе й чемно запитав:

— Не могли б ви мені сказати, хто мої батьки?

— Не тривож-ж-жся, з-з-золотце моє, тобі це вже ні до чого знати. Ти мій!

— Я теж спочатку думав, що я ваш, — спокійно продовжував Джим далі, — але тепер твердо знаю, що не маю до вас жодного стосунку.

— Але я тебе вже купила! І заплатила Чортовій Дюжині кругленьку суму! — проговорила дракониха з неприхованою зловтіхою.

— Це мене не стосується, я ж повернуся в Недогадію, — заявив Джим.

— Спр-р-равді?! — удаючи непідроблений подив, вигукнула дракониха з лукавою посмішкою. — І тобі не ж-ж-жаль тітки? Навіщо так ж-ж-жартувати зі мною? Ех ти, пустун який!

— Атож я збираюся повернутися в Недогадію, — повторив Джим, — і хочу взяти із собою Лі Ши, звісно, разом з іншими дітьми.

— Ну, а що буде, якщо я не віддам тобі дітей? — поцікавилася дракониха своїм досі медоточивим голосом.

— Вам доведеться це зробити, пані Кутняк! — відповів Джим і нишком подивився на Лі Ши, яка не зводила з нього очей.

Тут уже дракониха не витримала й вибухнула диким реготом.

— Ги-ги-ги! Го-го-го! — сміялася вона. — Ну й сміхота! Бачили такого дурня! Ха-ха-ха! Ще й сам до мене прийшов! Кхи-кхи-кхи!

— І чого це ви скалите зуби! — сердито перервав її Джим. — Віддасте дітей по-доброму чи ні? Кажіть!

Дракониха вже просто падала від сміху.

— Ні, — крізь сміх сказала нарешті. — Ні, крабе ти смердючий! Дітей я не віддам ні за яку силу у світі!

Тут люта дракониха різко замовкла. Вона скинула на Джима холодним, твердим поглядом і прогарчала:

— Усі ці діти мої, тільки мої. Розумієш? Ніхто на них не має права! Тільки я! Це я купила їх у Чор-р-ртової Дюжини! Я заплатила за них! І тепер вони — моя власність.

— Але звідки Чортова Дюжина бере всіх цих дітей, яких ви купили? — запитав Джим, твердо дивлячись просто в очі драконисі.

— Мене це не стосується, — сердито відказала вона.

— Зате мене стосується, пані Кутняк, — сміло продовжував Джим. — От, наприклад, принцесу Лі Ши просто вкрали!

Дракониха вже аж задихалася з люті. Вона біла хвостом по підлозі й верещала:

— Мене це не стосується! Вона моя! І ти мій! І ніколи ти не побачиш своєї батьківщини, дур-р-рню нещас-с-ний! Я тебе ніколи не відпуш-щ-щу!

Із цими словами вона почала повільно наступати на Джима.

— Фр-р-р! Фр-р-р-р! Фр-р-р-р! — зафиркала вона. — Для початку я тебе гарно відшмагаю, з-з-золотце мое! Щоб ти тр-р-римав свого поганого яз-з-зика за з-з-зубами!

І дракониха спробувала вхопити лапою Джима, але той вислизнув. Вона лупила своєю палицею куди прийдеться, але Джим щоразу спритно ухилився. Він вихором гасав по класу — по партах, по стільцях, по кафедрі. Дракониха переслідувала його по п'ятах, однак їй ніяк не вдавалося піймати меткого хлопчика. Це страшно злило її, і з люті вона навіть узялася червоно-зеленими плямами, а на тілі вискочили гулі й бородавки. Прямо скажемо, вигляд у драконихи був не надто апетитний.

Від швидкого бігу Джим, зрештою, захекався. Він кашляв і хапав повітря ротом, адже дракониха невпинно плювалася вогнем і жбухала димом. «Ну де ж Лукас? Де він подівся? Він обіцяв разом з Еммою прийти на допомогу». У класі не було вже чим дихати від диму, і Джим погано бачив, пробираючись крізь густу завісу. Цієї миті пролунав пронизливий свист — це була Емма. Дракониха обернулася й побачила крізь непроникну завісу, як на неї суне страшне чудовисько з вогненними очима. Це чудовисько було, щоправда, не надто вже велике, проте досить огрядне й міцне.

— Чого ви баж-ж-жаєте? — завищала дракониха, украй роздратована. — Хто вам доз-з-з-зволить?..

На пів слові вона замовкла, бо Емма, мов ураган, налетіла на неї й з усього розмаху влупила буфером. Дракониха не попустила й скористалася своїми могутніми лапами та міцним лускатим хвостом. Зав'язалася жорстока сутичка не на життя, а на смерть.

Дракониха шаленіла: вона вила, верещала, фиркала, плювалася вогнем і димом і так одчайдушно насідала на Емму, що навіть важко було з упевненістю сказати, хто візьме гору. Але паротяхиха трималася по-молодецькому. Безстрашно кидалася на чудовисько, не забуваючи пускати якнайбільше вогню та диму. Від маскувального костюма Емми залишилося тільки жалюгідне лахміття. І тепер було видно, що це ніякий не дракон, а звичайнісінька паротяхиха.

Діти, які були прикуті ланцюгами до своїх парт і тому не могли втекти, із жахом стежили за тим, як на їхніх очах розпочалася боротьба. Коли ж вони розібралися, у чому річ, радості не було меж!

— Паротяг! — кричали вони на всі лади. — Хай живе паротяг! Ура паротягу!

Цієї миті Емма приготувалася завдати останнього вирішального удару. Вона розігналася — і з усієї сили як дасть драконисі в бік! Так, що та полетіла шкереберть і впала на підлогу, піднявши догори всі чотири лапи.

Лукас вискочив із кабіни й закричав:

— Мерщій, Джиме! Треба її зв'язати, перш ніж вона отямиться!

— Але чим? — запитав Джим, який досі не отямився від біганини по партах.

— Ось наші ланцюги! — закричав маленький індіанець схвильованим голосом. — Візьміть у неї ключ. Вона носить його на шиї!

Джим підскочив до драконихи й перекусив шнурок зубами. Потім швидко відімкнув замки на ланцюгах у тих дітей, які сиділи ближче до нього. Підійшовши до принцеси, він помітив, що вона почервоніла й зняковіло відвернулася.

— Ця шельма вже приходиться до тями! — закричав Лукас. — Давай швидше!

Одним ланцюгом вони міцно стягнули писок драконихи, щоб та вже не могла відкрити пашу. Потім зв'язали їй лапи.

— Ну все! — видихнув Лукас і задоволений витер піт із чола.

Джим тим часом звільнив інших дітей.

— Найстрашніше тепер позаду! — кинув Лукас.

Відчувши смак свободи, діти в один голос прокричали голосне «ура». Усі не тямалися від радості. Вони сміялися, веселилися, кричали всі відразу, а найменші стрибали й плескали в долоні.

Лукас і Джим з усмішкою дивилися на цю метушню. Потім діти оточили своїх рятівників і навперебій їм дякували. Не обійшли увагою й Емму — діти і їй дякували за сміливість і зворушливо плескали паротяжиху по товстих боках. Знайшлися навіть такі прудкі хлопчачки, які, не довго думаючи, залізли на паротяжиху й вирішили самостійно її обдивитися. Розчулена фізіономія Емми світилася повним блаженством.

Лукас вийшов у коридор і закрив кам'яні двері на важкий засув.

— Отже, так, друзі мої, — сказав він, повернувшись у клас, — поки що нам ніщо більше не загрожує. Ми в безпеці. Час у нас ще є. Давайте обговоримо, як нам найкраще вибратися з цього похмурого Драконового міста. Через головну браму, боюся, ми не проскочимо. Це занадто небезпечно. По-перше, від маскувального костюма Емми залишилося шмаття. По-друге, ми просто всі не помістимося в кабіні. Стражники відразу нас помітять. Треба придумати щось інше.

Усі замислилися, проте ніхто нічого не придумав. Урешті озвався Джим:

— Лі Ши, а куди ти, цікаво, кинула тоді пляшечку із запискою? — запитав він, насупивши лоба.

— У річку, що починається у дворі нашого будинку, — відказала принцеса.

Лукас і Джим здивовано переглянулися, і Лукас вигукнув:

— То річка таки існує! Чого ж нам Непомук морочив голову?

— А можна подивитися на цю річку? — поцікавився Джим.

— Звісно, — відповіла принцеса, — ходімо, я покажу вам, де це.

Вона повела друзів до іншої кімнати в протилежному кінці коридору. Там стояло двадцять маленьких кам'яних ліжок. Це була спальня, у якій дракониха щовечора замикала дітей. Якщо підсунути якесь із ліжок до стіни й піднятися на нього, то далі можна дотягтися до дірки в стіні й визирнути назовні. І справді, там, посеред двору, котрий мав дивну трикутну форму, проглядався величезний круглий колодязь із джерелом. Це джерело било так сильно, що вода дивовиж-

Кадр із кінофільму
«Джим Гудзик
і машиніст Лукас»
(реж. Д. Ганзель,
Німеччина, 2018)

ного золотаво-жовтого кольору хлюпала через край кам'яного колодязя й текла, ховаючись десь у похмурих підземеллях будинку.

Лукас і Джим задумливо дивилися на джерело, з якого брала свій початок Жовта ріка, — а що саме звідси та витікала, ні в кого не викликало ані найменшого сумніву. Діти тим часом теж перебралися в спальню, тепер стояли мовчки біля друзів.

— Якщо пляшка із запискою від Лі Ши дісталася до Мандали, то нам потрібно скористатися цим шляхом! — сказав Джим.

— Джиме! — промурмотав він. — А це ідея! Ні, це навіть не ідея, а вже готовий план, причому план дуже сміливий! Це буде подорож у незвідане!

— Але ж я не вмію плавати, — жалібно проскиглила якась маленька дівчинка.

Лукас усміхнувся:

— Пусте, мила панночко. Зате в нас є чудовий пароплав. Наша товстунка Емма плаває не гірше за лебедя. Щоправда, нам треба було б дістати десь смоли або дьогтю, аби заліпити всі щілини.

Але це виявилось геть просто — як-не-як, а дьогтю в дракониhi вистачало. Від бочок із дьогтем у комірці не пропхатися. Друзі змогли переконатися в цьому на власні очі, бо ж дьоготь і смола — головні продукти харчування жителів Недоладії.

— Отже, так, друзі, — сказав Лукас, — найкраще дочекатися, доки настане ніч. У темряві ми попливемо вниз по воді, а завтра вже будемо далеко, і шукай вітру в полі!

Діти радісно пристали на такий план.

— Гаразд, — промовив Лукас. — Тепер найрозумніше було б трохи перепочити, треба поспати. Згода?

Ніхто не заперечував. Задля надійності Джим ще замкнув класну кімнату, у якій Емма сторожила зв'язану дракониhi. Потім усі якнайзручніше влаштувалися, наскільки це, звісно, було можливо, на своїх кам'яних ліжках і заснули. Тільки Лукас залишився сидіти в кутку спальні на величезному кам'яному кріслі.

Маленькому індіанцеві снився його рідний вігвам та його дідусь, вождь Білий Орел, який дасть хлопчику нову пір'їну. А крихітці-ескімосу снився круглий будинок із снігу, над яким змінюється в небі північне сяйво. А ще йому снилася його сивоволоса тіточка Улуболо, що простягає йому горнятко гарячого риб'ячого жиру. А маленька дівчинка з Голландії залітала в снах в нескінченні тюльпанові

поля, посередині яких стояв маленький біленький будиночок її батьків, а в його дворі лежало кружало сиру, завбільшки із ціле жорно. А принцеса гуляла ввісні разом зі своїм татом по порцелянових містках. Джим Гудзик увісні ніби знову опинився в рідній Недогадії. Він сидів на кухні в будиночку пані Штоцкер. Сонце світило у віконце, а він оповідав їй про свої пригоди. Поруч сиділа принцеса Лі Ши та теж із замилюванням слухала хлопця.

Усім снилося щось своє, рідне. Тим часом швидко сутеніло. Година відплиття наближалася. (...)

(Переклад Ігоря Андрущенка)

Німецькі митці екранізували книжку М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас» (реж. Д. Ганзель, Німеччина, 2018). Знімальна група побувала на трьох континентах, шукаючи фантастичні пейзажі. Так, у Південній Африці знайшли гори, печери й пустелю, в Австралії — Драконове місто. А рідний для героїв острів Недогадія був створений у Німеччині. За допомогою інтернету ви зможете потрапити у світ пригод героїв кінофільму. Чи відповідають вони вашим уявленням?

Компетентності

Обізнаність. 1. Поясніть, як Джим потрапив на острів Недогадія та звідки в нього прізвище Гудзик. **2.** Назвіть країни, про які згадано у творі. Які з них справжні, а які — вигадані? **3.** Які пригоди трапилися з героями? **Читацька діяльність. 4.** Поясніть, чому персонажі твору мають такі чудернацькі імена: пані Штоцкер, пані Кутняк, пан Неталан, король Альфонс За Чверть Дванадцятий? **5.** Які елементи казки, фантастичної та пригодницької літератури М. Енде використав у повісті? **Людські цінності. 6.** Які реальні проблеми порушив автор у романі «Джим Гудзик і машиніст Лукас»? **7.** Які людські та суспільні вади викрито у творі? **Комунікація. 8.** Підготуйте розповідь на тему «Як вийти переможцем зі скрутних ситуацій?» (за романом М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас»). **Ми — громадяни. 9.** Як вирішується у творі проблема ставлення до людей інших національностей, кольору шкіри? **Сучасні технології. 10.** Відвідайте сайт письменника М. Енде. Поділіться враженнями та новою інформацією. **Творче самовираження. 11.** Намалуйте маршрут подорожі персонажів, користуючись методом Джима Гудзика. Пригадайте, як він за допомогою малюнків «написав» лист пані Штоцкер. **Лідери та партнери. 12.** Робота в групах. Створіть описи місць, якими мандрували Джим і Лукас: 1) Недогадія; 2) Мандала; 3) Країна Тисячі Вулканів; 4) Драконове місто; 5) пустеля Край Світу. **Довкілля та безпека. 13.** Розкажіть, як герої твору захищали природу. **Навчаємося для життя. 14.** Які якості характеру Джима Гудзика вам сподобалися? Які вчинки героя запам'яталися? **15.** Як ви розумієте поняття «дружба» і «відданість»? Хто з героїв їх утілює?

Радимо прочитати

Енде М. Джим Гудзик і машиніст Лукас / переклад Ігоря Андрущенка. — Київ, 2010.

Крістіне Нестлінґер

1936–2018

Вона простягає своїм героям руку й підбадьорює: «Розправляйте крила! Летіть, не бійтеся! А якщо трапиться спіткнутися, розквасити носа — не біда!.. Ну ж бо, вище голову, глибоко вдихніть і кроком руш прямо у двері, точніше — у життя!»

Хайнц Яниш

Австрійську письменницю Крістіне Нестлінґер вважають однією з найпопулярніших авторок у сучасній Європі. Творча спадщина мисткині надзвичайно багата: проза, вірші, п'єси тощо. Відкритість письменниці, тонке розуміння нею людської психології, оптимізм і вміння дивитися на все з гумором забезпечують успіх її книжок насамперед серед дітей і підлітків у всьому світі.

Крістіне Нестлінґер народилася 13 жовтня 1936 р. у м. Відні (Австрія). Її батько був годинниковим майстром, а мати — вихователькою в дитячому садку. Дівчинка навчалася в гімназії в гуманітарному класі, дуже захоплювалася літературою. Після закінчення гімназії Крістіне вирішила стати художницею й вступила до Академії мистецтв у Відні, займалася графікою та ілюструвала книжки для дорослих.

Коли народилися її доньки, вона повністю присвятила себе їхньому вихованню. Саме для них вигадала Фредеріку — неслухняну дівчинку з малиновим волоссям, з якою постійно траплялися різні історії. К. Нестлінґер спочатку створила серію малюнків, а пізніше записала історії, що розповідала дітям. Так виникла книжка «Рудоволоса Фредеріка», яка була опублікована 1970 р. й одразу сподобалася читачам. За неї авторка отримала Літературну премію Фрідріха Бедекера.

К. Нестлінґер на зустрічі з читачами

Молода авторка наполегливо працювала. І невдовзі одна за одною з'являються її нові книжки: «Діти з дитячого підземелля», «Троє поштових грабіжників» (1971), «Геть огіркового короля!», «Чоловік для мами» (1972), «Чорний пан і великий собака», «Лети, колорадський жук!», «Маленький пан береться за справу» (1973), «Конрад, або Дитина з бляшанки» (1975). Кожна з них викликала широкий резонанс у читацькому колі: одні вважали їх занадто бунтарськими, не педагогічними, навіть шкідливими для дітей, а інші — чесними, відкритими й актуальними. Однак усі погоджувалися, що письменниця

висвітлює реальні проблеми дітей та дорослих, що виникають у сучасному житті, і шукає вирішення складних питань. На прикладах історій персонажів (як позитивних, так і негативних) К. Нестлінґер розкриває теми дитячої самотності («Дитина за обміном»), пошуку власного «Я» («Маргаритко, моя квітко»), підліткової кризи («Ільзе Янда, 14»), шукаючи витоки проблем дітей та підлітків насамперед у сімейних стосунках.

За роки творчості К. Нестлінґер отримала понад 30 літературних премій, як австрійських, так і міжнародних. Найвизначнішими серед них є Міжнародна премія імені Г. К. Андерсена (1984), Премія пам'яті Астрід Ліндґрен (2003).

Письменниця померла 28 червня 2018 р. у м. Відні (Австрія).

Обкладинка до повісті К. Нестлінґер «Конрад, або Дитина з бляшанки». 2007 р.

В Україні К. Нестлінґер знають за такими книжками: «Конрад, або Дитина з бляшанки» (переклад Є. Поповича), «Летить, хрущі», «Пес іде у світ», «Начхати нам на огіркового короля», «Гном у голові» (переклад В. Василюка), «Обзивають мене Мурахойдом» (переклад О. Мокровольського), «Маргаритко, моя квітко!» (переклад О. Сидор).

Повість «КОНРАД, або ДИТИНА З БЛЯШАНКИ». Твір присвячений проблемам взаємин дітей та дорослих. Авторка намагається показати батькам, що прагнення виховати своїх нащадків «ідеальними» позбавляє дітей їхньої індивідуальності, робить їхнє життя нудним і нецікавим, а нерідко призводить до відчуження. Надто самостійний, серйозний, проте «штучний» хлопчик Конрад, потрапивши в реальне життя, не лише сам вчиться жити в суспільстві, а й навчає дорослих придивлятися до дитячих проблем, розуміти мотиви їхніх вчинків, упорядковувати власне життя, щоб бути дітям гідним прикладом.

Пані Бартолотті дуже відрізняється від свого оточення: носить чудернацький одяг, яскраво фарбується. Вона охоче замовляє речі за різними каталогами, а інколи й не пам'ятає, що та коли замовила. Тому жінка не дуже здивувалася, коли отримала посилку з консервною бляшанкою, у якій був семирічний хлопчик, на ім'я Конрад. Одразу полюбивши його, намагається стати йому «справжньою» матір'ю, хоча сама ще не «подо-рослшала».

Пані Бартолотті не вміє влаштувати свій побут, дати раду грошам, упорядкувати власне життя. Та й про дітей вона не вміє дбати, тому й запитує в Конрада, як краще з ним поводитися, чим його

В. Челака. Ілюстрація до повісті К. Нестлінґер «Конрад, або Дитина з бляшанки». 2013 р.

годувати... Тільки завдяки своїй відкритості, щирості та відданості пані гідно справляється з обов'язками матері, дає «фабричній» дитині саме те, чого їй найбільше не вистачає, — материнську любов.

Конрад же, навпаки, добре підготовлений до «ідеального» життя. Проте ці знання мало допомагають йому адаптуватися в дитячому середовищі, а його «ідеальна» поведінка навіть заважає знайти друзів. Сусідська дівчинка Кіті (не завжди чемна й не завжди говорить правду) допомагає хлопчикові подолати власну «запрограмовану ідеальність» і стати «нормальною» дитиною.

Коли на фабриці зрозуміли, що Конрада помилково відправили не за тією адресою, і хотіли повернути назад, пані Бартолотті, Еґон і Кіті доклали всіх зусиль, щоб він залишився.

Літературна прогулянка

Психологічна й водночас казкова повість «Конрад, або Дитина з бляшанки» К. Нестлінґер приваблює читачів насамперед художністю. У творі авторка використовує елементи чарівності (штучно створена дитина, живильна вода), наповнюючи їх сучасним соціальним змістом. Вона вміло поєднує фантастику з актуальною проблематикою так, що читачі мимоволі вірять у реальність неймовірних подій. Персонажі повісті живуть не в ізольованому літературному світі, а ніби поруч із нами. У їхніх образах і вчинках читач часто бачить себе самого. Пригоди фантастичних персонажів у реальному житті допомагають читачеві по-новому осмислити поняття добра і зла, любові й ненависті, милосердя та байдужості, спонукають до роздумів про вибір життєвої позиції, моральні цінності.

А. Василенко. Ілюстрація до повісті К. Нестлінґер «Конрад, або Дитина з бляшанки». 1988 р.

Письменниця майстерно влітає в текст роздуми про взаємини дітей і дорослих, дошукується до їхньої сутності. Повість навчає не відступати перед труднощами, вірити у власні сили. Сміх у творі допомагає подолати персонажам (і читачам також) невпевненість у собі й страх перед складними життєвими ситуаціями, зрозуміти, що є справжнім ідеалом, а що сфальшованим.

Готуємося до читання

Чому Конрад відчував себе самотнім у колі однокласників? Чим його поведінка відрізнялася від їхньої?

Конрад, або Дитина з бляшанки (1975)

Повість

(Скорочено)

(...) — Добрий день, люба матусю!

Коли пані Бартолотті дуже лякалася, вона не лише тремтіла, їй не тільки ставало млосно. Коли пані Бартолотті дуже лякалася, то перед очима в неї миготіли золоті зірки, а за ними мінилася синя імла.

Тепер пані Бартолотті була страшенно злякана. Вона бачила золоті зірки, за ними — синювато-золотаву імлу, за імлою — нижню частину бляшанки, а в бляшанці — верхню частину зморщеного карлика. Бачила його зморщену, як сушене яблуко, голову, зморщені руки, зморщену шию й зморщені груди. Потім побачила й зморщений живіт, бо карлик, що, мабуть, сидів у бляшанці, тепер підвівся на ноги. І його зморщений рот проказав:

— Люба матусю, живильний розчин у накривці.

Пані Бартолотті потрусила головою й закліпала повіками: вона хотіла, щоб з-перед очей у неї зникли зірки й синя імла. Зірки зникли, а крізь синю імлу вона помітила під накривкою коробки блакитний пакуночок. На ньому було написано: «ЖИВИЛЬНИЙ РОЗЧИН». А нижче дрібнішими літерами: «Розчинити вміст пакуночка в чотирьох літрах теплої води й, відкривши бляшанку, негайно вилити розчин на те, що в ній міститься».

На одному ріжку пакуночка пані Бартолотті побачила напис: «Відрізати тут», а під ним стрілку. Вона відрізала ріжок пакуночка рівно під стрілкою.

— Добре було б, якби Ви поквапилися, — сказав карлик, — бо без живильної рідини я довго не витримаю на свіжому повітрі.

Пані Бартолотті підвелася з ослінчика й заточилася, мало не впавши. Вона витягла з-під зливальниці рожеве пластмасове відро, поставила його під кран і повернула ручку колонки на позначку «гаряча». (Колонка в неї була дуже стара, і на позначці «гаряча» вода нагрівалася тільки до теплої.) Тоді взяла півлітровий кухоль, — пані Бартолотті знала, що він півлітровий, — налила у відро вісім кухлів води й висипала в неї живильний розчин. Той розчин був темно-рудого кольору. Пані Бартолотті розмішала його у відрі ополоником. Вода стала ясно-рудюю.

Нарешті пані Бартолотті почала поволі лити воду на голову зморщеному карликові. Вона думала, що ясно-руда вода спливе з нього, як душ, — частина в бляшанку, а частина на підлогу. Коли ж ні: карлик усю воду вбирив у себе, і зморшки його вирівнювалися. Скоро він став схожий не на карлика, а на звичайну дитину.

Так пані Бартолотті вилила всі чотири літри. Перед нею тепер стояв хлопчик років семи. У нього була гладенька, ніжна дитяча шкіра здорового смаглявого кольору, рожеві щоки, блакитні очі, білі зуби й біляві кучері. Він був голенький.

Хлопчик виліз із бляшанки й подав пані Бартолотті блакитний конверт. Вона взяла його в руки. Конверт був пластмасовий, запаєний по краях, щоб волога не потрапила всередину. На ньому було надруковано чорними літерами: «ПАПЕРИ».

Пані Бартолотті взяла ножиці й надрізала конверт із того боку, де була пунктирна лінія. У конверті виявилися метрика, посвідчення про громадянство й медична довідка.

У метриці написано:

«Батько: Конрад Август Бартолотті.

Мати: Берті Бартолотті.

Дата народження: 23. 10. 1967

Місце народження: невідоме».

У посвідченні про громадянство було написано, що Конрад Бартолотті, син Конрада Августа Бартолотті й Берті Бартолотті, — громадянин Австрії. А в медичній довідці засвідчено, що Конрадові Бартолотті було зроблено щеплення проти скарлатини, коклюшу, кору, сухот, тифу, дизентерії, дифтерії, правцюю й віспи.

А ще пані Бартолотті знайшла в конверті картку із зубчастими берегами з особливого тисненого паперу, на якій блакитним чорнилом було гарно виведено:

«Дорогі батьки! От і здійснилося ваше палке бажання.

Ми, виробники, зичимо вам великого щастя та великої втіхи від вашого нащадка. Хай він завжди дає вам радість і виправдає ті сподівання, які ви поклали на нього й на нашу фірму. Наша фірма зробила все, щоб забезпечити вас радісним, ласкавим і здібним нащадком. Тепер зробіть те, що залежить від вас! У вас, напевне, не виникне великих труднощів, бо з нашими виробами дуже легко поводитися й легко доглядати їх, тим більше, що в нашому технічно досконалому кінцевому продукті немає природних вад.

І ще одне прохання! Ваш нащадок так сконструйований, що, крім звичайного догляду й піклування, потребує також прихильності.

Просимо про це не забувати!

Радощів і щастя в майбутньому бажає вам ...»

І знову той самий підпис: «Гунберт», чи «Гонберт», чи «Монберт». (...)

(Переклад Євгена Поповича)

Готуємося до читання

Перебуваючи в будинку пані Бартолотті, Конрад вразив свою нову маму вихованістю, чемністю й правильною вимовою. Але вона радить йому розмовляти по-дитячому. Читаючи епізод, поміркуйте над словами Конрада: *«Мені ще дуже важко розрізнати, що означає говорити по-дитячому, а що означає говорити нечемно»*. Чи розрізняєте ви ці поняття? Якою є авторська позиція? Водночас зверніть увагу на те, як порушено проблему батьків і дітей у творі. У яких стосунках перебувають батьки хлопчика: пані Бартолотті та пан Егон? Як вони ставляться до сина?

(...) Опівдні, о дванадцятій годині, пані Бартолотті прийшла до школи за Конрадом.

Перед брамою стояв пан Егон. Усе ще ображений, він пояснив пані Бартолотті, що не знав, прийде вона за хлопцем чи ні.

— Ти ж ніколи не буваєш пунктуальною, — сказав він.

Пані Бартолотті просто осатаніла, бо вона завжди була пунктуальною.

— Такі, як ти, — закричала вона, — завжди звинувачують інших! Тільки тому, що я не маю чоловіка, тчу килими й густо малюю обличчя, ти заявляєш, що я не пунктуальна! Це нечуване нахабство!

— Не кричи, прошу тебе, не кричи, на нас уже дивляться! — мовив аптекар. Тоді витяг із кишені кілька асигнацій та додав: — Ось решта аліментів. Першого числа наступного місяця ти знову отримаєш від мене гроші.

Пані Бартолотті сховала гроші й спробувала всміхнутися. Хоч їй не так легко було всміхнутися. У школі пролунав дзвінок.

— Зараз він вийде, — сказав пан Егон.

— Хоч би йому там сподобалося, — мовила пані Бартолотті.

— Він, напевне, першого ж дня отримав п'ятірку, — сказав пан Егон.

— Мені до його оцінок байдуже, — мовила пані Бартолотті.

Зі школи спершу сипнув гурт хлопців, потім гурт дівчат, далі гурт хлопців і дівчат, а потім з'явився Конрад.

Він побачив пані Бартолотті та пана Еґона й рушив до них. Услід йому хтось гукнув:

— Бартолотті у болоті, Бартолотті у болоті!
Конрад не оглянувся.

— Добре тобі було в школі? — запитала пані Бартолотті.

— Ти отримав п'ятірку? — і собі запитав пан Еґон.

Конрад похитав головою.

— Ні? Чому? — розчаровано запитав пан Еґон. — Може, ти краще підеш до другого класу?

— Не, предку, — відповів Конрад. — Не, справді, не. Та каламуть, якої тут навчають, однаково й там, і там нудна до безтями. Я не отримав п'ятірку, бо ще не розтуляв писка.

— Конраде, як ти говориш?

Пан Еґон був такий вражений, що на лобі в нього проступило сім зморщок.

— Говорю по-дитячому, — відповів хлопчик. — Так само, як інші діти. — Він обернувся до пані Бартолотті: — Мені здається, я зрозумів, що ви мали на увазі, коли вранці казали про мою дорослу мову, і здається, що я вже трохи навчився говорити по-дитячому. — Конрад знов обернувся до пана Еґона: — Я тому сьогодні нічого не відповідав на уроках, бо хотів спершу засвоїти правильну вимову. Завтра... — хлопчик усміхнувся панові Еґонові, — завтра я вже відповідатиму та, напевне, отримаю п'ятірку. Якщо вона вас так тішить!

Конрад ішов головною вулицею між пані Бартолотті й паном Еґоном.

— Мені ще дуже важко розрізнати, що означає говорити по-дитячому, а що означає говорити нечемно. Мені ще треба добре вивчити цю різницю.

Коли вони повернули на вуличку, де мешкала пані Бартолотті, то помітили, що за ними біжить Кіті Рузіка й махає рукою. Пані Бартолотті зупинилася.

— Це, напевне, та нечемна дівчинка? — запитав пан Еґон, а коли пані Бартолотті кивнула головою, додав: — Я не хочу, щоб Конрад спілкувався з нею. Ця дівчинка не раз показувала мені язик!

Кіті Рузіка відразу здалася пані Бартолотті ще приємнішою.

— Мій син спілкуватиметься із цією дівчинкою, скільки захоче! — вигукнула вона.

— А мій — ні! — вигукнув пан Еґон.

Кіті була вже зовсім близько, тому Конрад запитав:

— То що мені тепер робити? Спілкуватися з нею чи ні?

— Ти повинен... — почав пан Еґон, тоді крикнув: — Ой! — бо пані Бартолотті знову наступила йому на палець.

— Чуєш, що каже батько? Ти повинен спілкуватися з нею, — усміхнувшись, мовила пані Бартолотті.

Кіті саме підійшла до них.

— Добрий день, пані Бартолотті, — мовила вона. Панові Еґону дівчинка тільки вклонилася, а Конрадові всміхнулася: — Сьогодні мій день народження, і в мене зберуться діти. Я була б дуже рада, коли б і ти прийшов. Ми збираємось о третій! Бувай! До третьої!

В. Челах. Ілюстрація до повісті К. Нестлінґер «Конрад, або Дитина з бляшанки». 2013 р.

Кіті побігла далі. Мабуть, вона тому так поспішала, що до третьої години ще мала багато справ. А Конрад із батьками йшов поволі.

— Я проти, — заявив пан Еґон. — Вона невихована дитина!

— Не плещи дурниць! — розсердилася пані Бартолотті. — Вона цілком нормальна дівчинка. Та ще й гарненька!

— Тобі дуже хочеться іти туди? — запитав Конрада пан Еґон.

Конрад подумав. Потім сказав, що добре не знає, чи йому дуже хочеться. Але Кіті йому подобається. А крім того, йому здається, що піти до Кіті, напевне, було б корисно: він міг би там краще навчитися говорити по-дитячому. (...)

— Конраде, це справа дуже проста: якщо ти сьогодні підеш до Кіті, то ти — мій син, а якщо ввечері тихенько ляжеш у ліжко, то — його!

— Зрозуміло, мамо, — мовив Конрад.

Проте пан Еґон іще не хотів здаватися. Коли вони підійшли до входу в будинок, він раптом згадав, що мав намір після обіду повести Конрада на чортове колесо.

— Еґоне, іди собі до своєї аптеки! — крикнула пані Бартолотті, тремтячи з люті.

Та пан Еґон не квапився до аптеки. Саме була обідня перерва. Аптеку він відчиняв аж о другій. У нього була ще ціла година вільна, і він хотів провести її в помешканні пані Бартолотті. Проте вона рішуче запротестувала.

— Нам ніколи! — сказала вона. — У нас немає ще подарунка на день народження. І немає обіду для тебе. І взагалі ми хочемо побути самі. Розумієш?

— То до побачення, — сказав пан Еґон і сумно поплентався до своєї аптеки.

Конрад стояв і дивився йому вслід. Він також посмутнішав і тихо сказав:

— Мені шкода батька.

— Немає чого його шкодувати. Таку стару зануду!

Пані Бартолотті потягла Конрада додому.

— Він мій батько і я його люблю!

Конрад ще дужче посмутнішав. Тому пані Бартолотті квапливо запевнила його, що й вона любить Еґона. Усім серцем любить! І Конрад знову повеселішав.

Коли вони пообідали, пані Бартолотті почала шукати подарунок для Кіті. Дістаючи із шафи у вітальні іграшковий сервіз, давно колись замовлений, вона помітила, що Конрад хоче поговорити про пана Еґона. Він почав із натяків: мовляв, батьки повинні миритися між собою, так краще для дітей, і якщо батьки сваряться, то здебільшого винні обоє. А ще сказав, що всі люди різні й треба бути поблажливим до своїх ближніх. (...)

(Переклад Євгена Поповича)

Коментарі

За три тижні перебування в пані Бартолотті Конрад не тільки відчув тепло материнського й батьківського піклування про нього, а й знайшов справжню подругу — Кіті Рузіку, котра мешкала по сусідству й з якою він разом ходив до школи та проводив вільний час. Конрад дивувався усім своєю вихованістю. Проте більшість його однокласників (Антон, Флоріан, Міхі, Гіті) ставилася до нього негативно.

Готуємося до читання

Читаючи наступний епізод, зверніть увагу на те, чому Конрад відчував себе самотнім серед однокласників. Чим його манера поведінки відрізнялася від їхньої?

(...) Конрад уже три тижні жив у пані Бартолотті. Кожного дня за чверть до восьмої на другому поверсі на нього чекала Кіті, спершись на поруччя, і вони разом ішли до школи. І майже щоранку на розі на них чекав Антон. Він ішов за ними й бурчав:

— Начувайтесь!

А на розі головної вулиці на них чекав Флоріан. Він приєднувався до Антона й вигадував лайливе слово на кожну літеру абетки. Він кричав:

— Аферист, бовдур, вовкулака, галайда, довбня, егоїст, жаба, зайда, ірод, їжак, йолоп, квач, лобур, мармиза, нюня, опудало, потороча¹, рило, свиня, телепень, урвиголова, фертик, хвалько, цап, чортяка, шелихвіст, щупак, юда, ящїрка!

Але близько вони не підходили. І лушпинням чи кісточками теж не кидалися. Боялися Кіті.

Кіті охороняла Конрада й дорогою додому, коли вони поверталися разом. Та вона ходила до другого класу, і в понеділок, у середу й п'ятницю в неї було на один урок менше, ніж у Конрада. Їй неважко було б почекати на нього годину в роздягальні чи біля школи. Двічі Кіті так і зробила, але це страшенно обурило її матір, і вона зчинила бучу.

— Щоб ти не пізніше, як за п'ятнадцять хвилин після закінчення уроків, була вдома! — звеліла вона дочці. — І як забаришся хоча б на хвилину, то буде тобі непереливки!

Пані Рузіка вважала, що дівчині боронити хлопця просто смішно.

— Я нічого не маю проти Конрада, — сказала вона. — Він дуже вихований, чемний, розумний хлопчик. Навіть знає всі відповіді у вікторині й завжди ввічливо вітається. Але хай обороняється сам! — А потім додала: — Між іншим, дивно, що та чудна жінка має такого вихованого сина, і взагалі мене цікавить, де він раптом узявся.

Кіті знала, де Конрад узявся. Він їй усе розповів, і вона заприсяглася йому, що нікому не скаже про це жодного слова. Тому вона не сказала жодного слова і своїй матері.

Отже, у понеділок, у середу та п'ятницю Конрадові доводилося повертатися зі школи самому. Не зовсім самому. Половина третього «А» бігла за ним на зирці. І коли Кіті не було з Конрадом, Флоріан не боявся. Він шпурляв у нього камінцями, підставляв йому ногу, бив його кулаком у живіт або штурхав ногою ззаду. Решті дітей це подобалося. Вони страх як не любили Конрада. Учителька, пані Штайнц, щонайменше тричі за урок казала їм: «Беріть приклад із Конрада!» А це їм не подобалося. І коли ніхто в класі не міг розв'язати задачу, пані Штайнц казала: «Конрад, напевне, її розв'яже!» І Конрад справді розв'язував задачу. Це також дітям анітрохи не подобалося. Крім того, Конрад знав, як треба писати кожне слово. І писав дуже гарно, умів, читаючи вголос, правильно ставити наголос у реченні, не крутився на місці, ніколи не балакав і не їв на уроках, не жував гумку, дивився тільки на пані Штайнц та уважно її слухав. Певна річ, це страшенно дратувало решту дітей. Якби він хоча б пас задніх на фізкультурі, як це часто буває з найкращими учнями. Проте ж ні! Він єдиний у класі миттю піднімався по канату аж до стелі в спортивній залі й мав голос, про який учителька казала: «Ангельський голос, чистий, як дзвіночок, аж серце мліє, як він заспіває!» Крім того, Конрад умів так намалювати машину, що можна було розпізнати, якої вона марки.

¹ Потороча — привид; опудало.

— Нам ще бракувало такої цяці, — казали діти в класі. — Проклятий виско-
чень, де він узявся на нашу голову!

Конрад не знав, як поводитися з нормальними дітьми, і справді робив багато помилок. Другого ж дня, як він пішов до школи, на третьому уроці була контрольна з математики. Фреді, з яким Конрад сидів за однією партою, тихо запитав його:

— Скільки буде дванадцять помножити на дванадцять, відняти сімнадцять і додати тридцять шість?

Але Конрад не відповів йому, бо пані Штайнц попередила:

— Щоб я жодного слова не чула під час контрольної роботи!

Фреді, який дуже погано знав математику, ще тричі питав у нього те саме. Нарешті Конрад відповів йому:

— Мені заборонено тобі підказувати.

Фреді розсердився та відтоді так само не злюбив Конрада, як і Флоріан.

Другого дня Анна-Ліза ляснула лінійкою по вікні — і скло тріснуло. Учительки саме не було в класі. Коли вона повернулася й побачила тріснуту шибку, то почала допитуватися, хто її розбив. Ніхто не признавався. Анна-Ліза порпалась у своєму ранці, наче шибка її зовсім не стосувалася. Пані Штайнц почала питати всіх по черзі. Учні, яких вона питала, вдавали, що нічого не знають. І тоді вчителька звернулася до Конрада:

— Конраде, ти бачив, хто розбив шибку? Якщо бачив, то повинен сказати. Це твій обов'язок.

І Конрад сказав, що шибку розбила Анна-Ліза. Увесь клас обурено загуг, лише вчителька була дуже задоволена.

А ще через три дні пані Штайнц зробила Конрада своїм заступником. Як тільки їй треба було кудись вийти, вона залишала Конрада біля свого столу, щоб він стежив за класом. Він мав пильнувати, щоб ніхто не підходив до відчиненого вікна, не виходив із класу, не розмовляв голосно й не зчиняв сварки із сусідами.

Спершу діти не звертали уваги на Конрада, коли він сидів біля столу. Вони й до відчиненого вікна підходили, і сварилися, і виходили з класу, і розмовляли. Та коли побачили, що Конрад записує всі їхні порушення, а вчителька потім карає за них, усі обізрилися на Конрада й дійсно почали його зневажати. (...)

Переклад Євгена Поповича

Коментарі

Одного разу на адресу пані Бартолотті надійшов лист, у якому повідомлялося, що підприємство з виготовлення штучних дітей допустило помилку, надіславши їй хлопчика, на ім'я Конрад, і що вона терміново зобов'язана повернути його назад. Водночас зазначалося, що на нього вже чекають його законні батьки. Пані Бартолотті не могла допустити, що назавжди розлучиться з хлопчиком, котрого полюбила. І вона разом із Кіті та паном Еґоном, якого Конрад вважав своїм батьком, вдалася до хитрощів. Було вирішено розвинути в хлопчика якості, протилежні ідеальній дитині, щоб його не впізнали представники підприємства, і тоді він назавжди залишиться з пані Бартолотті та паном Еґоном.

(...) О пів на одинадцятую до аптеки зайшов чоловік у блакитному плащі, в окулярах у сріблястій оправі та зі сріблястою текою в руці. За ним з'явився чоловік у блакитному комбінезоні, а потім якийсь подружжя в сірому. У жінки був маленький гострий носик, а в чоловіка величезна лисина.

Жінка з чоловіком сіли на лавку. Чоловік в окулярах сказав їм:

— Скоро ви зможете обняти свого сина.

— Та й пора вже, — відповів лисий.

— Ви вже нам обіцяєте це не перший тиждень, — мовила його дружина.

Крім чотирьох людей у блакитному й подружжя, в аптеці було ще двоє звичайних клієнтів. І тоді чоловік у комбінезоні відчинив двері й гукнув:

— З'явилася небезпека епідемії, залиште аптеку!

У клієнтів із переляку витяглися обличчя.

— Виходьте ж! — гримнув чоловік в окулярах і показав клієнтам на двері.

— Це все брехня, ніякої епідемії немає! — вигукнув пан Еґон.

— Нікуди не йдіть! — звернулася й пані Бартолотті до клієнтів.

Але чоловік у комбінезоні виштовхав їх надвір. Замкнув двері й обернувся на шибці. Тепер із вулиці було видно напис: «Зачинено».

— Отримаю я нарешті свого чемного й вихованого хлопчика чи ні? — запитала гостроноса жінка.

— Зараз, ласкава пані! — запевнив її чоловік в окулярах і крикнув панові Еґону: — Ану, віддавайте хлопця! Він належить мені, ви не маєте ніякого права на нього! — Тоді обернувся до пані Бартолотті й вигукнув: — А ти тим більше, потороче! — І він із чоловіком у комбінезоні рушив до задніх дверей.

— Тільки через мій труп! — вигукнув пан Еґон, але його тремтячий голос прозвучав тихо та жалісливо.

— Не пускай його! — крикнула пані Бартолотті. — Удар його по нозі!

— А мені не треба йти туди, я й так його заберу, — усміхнувся чоловік в окулярах. — Мої фабричні діти слухаються мене з одного слова. — Він склав долоні в трубочку й гукнув: — Конраде!

Чоловік в окулярах ще тричі гукав: «Конраде!», — а потім тричі: «Конраде, негайно йди сюди!» Та Конрад не з'являвся. Люстри й далі розгойдувалися, пляшечки на полицях і далі бряжчали, а мокра пляма вже розпливлася на пів стелі.

— Чого ж він не йде? — запитав лисий. — Ми замовляли слухняну дитину!

— А він, щоб ви знали, і чує, і не чує, — озвалася пані Бартолотті. — Діти завжди такі. Буває, охрипнеш, переконуєчи їх, а вони нечують.

Гостроноса схопилася з лавки й заверещала:

— Та дитина, яку ми замовляли, чує все з першого слова!

— Звичайно, чує, звичайно, — заспокоїв її чоловік в окулярах. — Може, хтось не дає йому спуститися вниз. Мабуть, та дівчина його тримає. — Він тицьнув пальцем на чоловіка в комбінезоні: — Ви охоронятимете вихід. А ми зараз до них доберемося!

І хоча пан Еґон мужньо заступив їм дорогу, а пані Бартолотті так само мужньо вчепилася в коси жінці в блакитному, чоловік в окулярах, решта людей у блакитному та подружжя в сірому пробілися крізь двері й пробігли всі три кімнати. Коли вони опинилися біля гвинтових сходів, то почули Конрадів голос:

— Іду вже, бовдури!

І хлопець на животі ногами вперед з'їхав униз поруччям. А що гостроноса стояла саме там, де закінчувалося поруччя, то він, на жаль, улучив їй ногами в живіт. Ставши на підлогу, Конрад сказав:

— Пардон, бабо, на жаль, я штовхнув тебе навмисне! — Тоді озирнувся навколо й запитав: — А який це йолоп гукав мене? (...)

Директор поправив окуляри й утупився в Конрада.

В. Челах. Ілюстрація до повісті
К. Нестлінгер «Конрад, або
Дитина з бляшанки». 2013 р.

— Дядьку, а яку я гарну пісеньку знаю! — вигукнув той та заспівав: — Спи, моє дитятко, носоріг — твій татко, верблюдиця — мати...

— Світ такого не бачив! — вигукнув лисий. — І це називається вихована дитина? Ви — фірма шахраїв та ошуканців!

— Не галасуй, діду, а то відчикрижу тобі вуса й не матимеш на голові ані волосинки, — сказав Конрад.

Угорі на сходах з'явилася Кіті, перекилилася через поруччя й гукнула:

— Конраде, ти голодний?

— Як вовк! — відповів той.

— А що тобі дати?

— Малинового пудингу зі шпинатом! — відповів Конрад.

— Зараз! — крикнула Кіті, і люди в блакитному зі своїм директором і подружжя в сірому порозскакувалися хто куди, бо вона почала кидати згори малиновий пудинг і шпинат. — Ми завжди так робимо, я стою на горі, а він унизу, я шпурляю шпинат, а він роззявляє рота!

— Тільки, на жаль, вона часом не влучає! — докинув Конрад.

Директор скинув окуляри, бо нічого не бачив крізь них. Ліве скельце було заляпане пудингом, а праве шпинатом. Підсліпувато кліпаючи очима, він глянув на Конрада й мовив:

— Не може бути, щоб цей хлопець вийшов із мого підприємства.

Люди в блакитному витирали свій одяг, бо були геть заляпані. Подружжя в сірому сховалося за купою порожніх картонних коробок.

— Жахлива дитина! — сказав лисий.

— Ми краще купимо собі собаку! — мовила його дружина.

Вони вийшли з-за коробок і, не попрощавшись ні з директором, ні з його помічниками, подалися через три кімнати до виходу з аптеки.

— Шефе, що сталося? — крикнув той, що охороняв двері. — Чого ці люди повертаються без дитини? Чого вони називають нас шахраями? Шефе! Шефе, що сталося? — з його тону було чути, що він геть розгублений.

Директор протер окуляри, його помічники обтрусили із себе пудинг і шпинат.

— Ходімо, — сказав директор, надівши окуляри.

— А як же я? — запитав Конрад.

— Я не хочу тебе більше бачити, сатанинське поріддя! — вилаявся директор.

— Приємно це чути, — сказала пані Бартолотті й відімкнула задні двері. — Для мене це було справжнє свято! (...)

Конрад сидів на ящику сухого молока для немовлят. Він був блідий та стомлений.

— Ох, як же мені було важко! — мовив він.

— Бідне моє хлоп'ятко, — сказала пані Бартолотті й погладила його по правій щоці.

— Бідне моє хлоп'ятко, — сказав пан Еґон і погладив його по лівій щоці.

— Ти був молодець! — вигукнула Кіті, збігла сходами вниз і поцілувала його в губи.

- Я відтепер завжди маю бути такий? — запитав Конрад.
 — Боронь боже! — вигукнув пан Еґон.
 — То я відтепер завжди маю бути такий, як був раніше? — запитав Конрад.
 — Боронь боже! — вигукнула пані Бартолотті.
 Кіті поклала руки йому на плечі й сказала:
 — Ох, Конраде, побачимо, який ти будеш.

(Переклад Євгена Поповича)

Компетентності

Обізнаність. 1. Чому герої К. Нестлінґер цікаві сучасним читачам? **2.** Які проблеми виховання дітей та підлітків, їхніх стосунків із дорослими порушено у творі мисткині? **Читацька діяльність. 3.** Усно опишіть персонажів твору. Простежте за змінами їхніх характерів і поведінки (*Конрад, пані Бартолотті, пан Еґон, Кіті*). **4.** Висловіть припущення, як складеться їхня подальша доля. **Людські цінності. 5.** Назвіть цінності, які письменниця вважає головними в житті. **6.** Чому «ідеальний» хлопчик потрапляє саме до неорганізованої та дивакуватої пані Бартолотті? Як вони впливають одне на одного? Чого навчають? **Комунікація. 7.** Оберіть та обґрунтуйте власну позицію щодо життя в колективі: «Я не такий, як усі» або «Я такий, як усі». Розподіліть героїв твору за цим принципом. **Ми — громадяни. 8.** Чи можна виховати «ідеального громадянина»? **9.** Чи здатне суспільство «програмувати» громадян на певні думки та дії? Як ви до цього ставитеся? **Сучасні технології. 10.** Знайдіть в інтернеті ілюстрації художників до книжки К. Нестлінґер «Конрад, або Дитина з бляшанки». Прокоментуйте. **Творче самовираження. 11.** Дайте визначення поняття «індивідуальність». Кого з персонажів твору воно стосується? **12.** Напишіть твір-роздум на тему «Якою має бути людина — ідеальною чи індивідуальною?» **Довкілля та безпека. 13.** Поміркуйте про майбутнє людства в оточенні роботів. Які переваги й небезпеки для людини ви вбачаєте в штучних мислячих механізмах? **Навчаємося для життя. 14.** Дайте поради своїм учителям або батькам, як краще вас виховувати й навчати. **15.** Сформулюйте мету вашого формування як особистості в школі й удома.

Радимо прочитати

Нестлінґер К. Конрад, або Дитина з бляшанки / переклад Є. Поповича. — Вінниця, 2007.

ЗМІСТ

Від авторок	3
Підручник — ваш добрий співрозмовник, супутник і порадник	4

ВСТУП

Література як вид мистецтва	5
Художній образ	8

МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

Поняття про міф. Основні групи міфів	12
Грецькі міфи	14
Прометей	16
Геракл. Подвиг сьомий: критський бик	20
Нарцис	23
Пігмаліон і Галатея	26
Індійські міфи	30
Творення світу	31
Про створення ночі	32
Про потоп	32
Про золоті часи	34
Єгипетські міфи	34
Ра та Апоп	35
Як Тефнут покинула Єгипет	37

МУДРІСТЬ БАЙКИ

Байка як літературний жанр	40
Езоп	42
Лисиця і виноград	43
Вовк і Ягня	44
Крук і Лисиця	45
Мурашки і Цикада	46
Іван Крилов	47
Квартет	48
Бабка і Муравель	50
Вовк і Ягня	51

ПРИГОДИ І ФАНТАСТИКА

Пригодницький роман	54
Жуль Верн	56
П'ятнадцятирічний капітан (<i>Уривки</i>)	58
Чарльз Дікенс	78
Різдва пісня в прозі (<i>Скорочено</i>)	80

Микола Гоголь	86
Ніч перед Різдвам (<i>Скорочено</i>)	87

ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ

Антон Чехов	96
Хамелеон	97
Товстий і тонкий	101
Джек Лондон	104
Жага до життя (<i>Скорочено</i>)	105
Гаррієт Бічер-Стоу	114
Хатина дядька Тома (<i>Уривки</i>)	116
Володимир Короленко	124
Сліпий музикант (<i>Скорочено</i>)	126

ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

Мацуо Басьо	140
Хайку	142
Роберт Бернс	145
«Моє серце в верховині і душа моя...»	147
Генрі Лонгфелло	149
Пісня про Гаявату (<i>Уривок</i>)	151
Джанні Родарі	155
Листівки з видами міст	157

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО В ЛІТЕРАТУРІ

Рей Бредбері	160
Усмішка	162
Роберт Шеклі	167
Запах думок	168

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Зростання та взаємини зі світом	180
Астрід Ліндгрєн	182
Міо, мій Міо (<i>Скорочено</i>)	184
Міхаель Енде	195
Джим Гудзик і машиніст Лукас (<i>Уривки</i>)	197
Крістіне Нестлінгер	210
Конрад, або Дитина з бляшанки (<i>Скорочено</i>)	212

Навчальне видання

Ніколенко Ольга Миколаївна,
Конєва Тетяна Михайлівна,
Орлова Ольга Василівна та ін.

Зарубіжна література

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Художник *Ю. Ясінька*

Редактор *Н. Забаштанська*
Художній редактор *Н. Антоненко*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Підписано до друку 16.11.2020. Формат 70×100/16.
Папір для офсетного друку. Гарнітура Pragmatika C.
Ум. др. арк. 18,144. Обл.-вид. арк. 20,834.
Умовн. фарбовідб. 72,576.
Наклад 43 972 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 15,
м. Київ, 01033, тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64.
Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у друкарні ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

ДАВНІ ХАЙКУ В СУЧАСНІЙ ЯПОНІЇ

У давнину в Японії була така традиція: одну частину вірша (з трьох рядків: 5 + 7 + 5 складів) співав чи проговорював перший поет, а наступну (з двох рядків: 7 + 7 складів) виголошував другий, потім третій, четвертий... Ця гра у віршування мала назву «ренга». Пізніше три поетичні рядки набули самостійного значення, що спричинило виникнення жанру **хайку** (俳句). Японський поет Мацуо Басьо наблизив його до життя звичайних людей.

Сабі – краса давнини.
Уявлення японців про красу
Вабі – принадність буденного, звичайного.
Шібуй – поєднання природності й стриманої вишуканості (неяскрава краса).
Юген – недомовленість, натяк.

梅が香に
のつと日の出る
山路哉

Гірська стежина,
Сливи аромат.
І раптом з нього сонце виринає!
(Переклад Івана Бондаренка)

花盛り
山は日ごろの
朝ぼらけ

Під час квітування сакур
Горам краси не додасть
Навіть ранкова зоря.
(Переклад Геннадія Туркова)

古池や
蛙飛びこむ
水の音

На старім ставку
Жаба в воду плюснула —
Чули ви таку?
(Переклад Миколи Лукаша)

- Виразно прочитайте хайку Мацуо Басьо. Розкрийте їхні жанрові особливості.
- Які традиційні уявлення японців про красу відтворено в хайку Мацуо Басьо?

ISBN 978-966-349-847-8

9 789663 498478 >